

XIINXALA WALSIMANNAA QABIYYEE SIILABASII,
KITAABA BARATAAFI QAJEELCHA BARSIIISAA: XIYYEEF-
FANNOO BARNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 10^{ffaa}.

GAADDISAA ABDII WAAQAA

WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (M.A)
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO
OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE

YUUNVARSIITII FINFINNEE
KOLLEEJII NAMOOMAA QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITTI MUUMMEE
AFAAN OROMOO HOGBARRUUF FOOKLOORII.

HAGAYYA 2008(2016)

FINFINNEE

Yuunvarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo digrii lammaffaa (M. A) Afaan Oromoo, Ogbarruun guuttachuuf Gaaddisaa Abdii mata duree “*Xiinxala Walsimannaa qabiyyee Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha barsiisaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa Irratti Kan Xiyyeeffate.*” Jechuun qophaa’e sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree qormaata

Qoraa alaa _____ Mallattooo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gabaabsa

Kaayyoon qorannichaa walsimannaa qabiyyee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa: xiyyeeffannoo barnootaa Afaan Oromoo kutaa 10^{ff}a bara 2005n qophaa'e xiinxaluudha. Akkasumas, walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanneenii akkamiti akka fooyya'uu danda'u xiinxaluudhaan addeessuudha. Qorannichaaf wanti ka'uumsa ta'e hanqinni walsimannaa qabiyyee meshaalee barnoota kutaa kanaa adda baasuun hanqinaalee mul'ataniif furmaata kaa'ufi meeshaalee barnoota kunniin hariiroo isaan walwajjin qabaniifi rakkooleen mul'atan immoo dhiibba hubannoo barattootaafi barsiisotarratti, adeemsa baruu barsiisuu keessatti uumuu danda'an adda baasuudha. Qorataan hanqinoota walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanneenii addaan baasee yaada furmaataa kennuuf immoo gosa qorannoo keessaa qorannoo ibsaafi sakatta'iinsatti dhimma bahee jira. Akkasumas meeshaaleen barnootaa, silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kuranaffaa akka iddattootti, mala iddateessuu kaayyeffamaatiin filatamanii jiru. Meeshaan odeeffannoon ittiin funaaname sakatta'iinsa meeshaalee sadan: silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa yoo ta'u dabalataan immoo af-gaaffii barsiisota Afaan Oromoo kallatummaan qabiyyee barnoota kutaa kurnnaffaa barsiisaanirratti taasifameedha. Odeeffannoon sakatta'iinsa meeshaalee kanaafi af-gaaffiitiin argame, mala akkamtaan qaacceefferamanii jiru. Akka ragaaleen qaacceefferaman mul'isanitti walsimannaan qabiyyee meeshaalee barnootaa, Afaan Oromoo kanneen irratti ciminniifi hanqinni jiraachuun hubatameera. Hata'u malee, qorannoon irra caalaatti hanqinarratti xiyyeeffannoo gochuun kan gaggeeffame. Sababanis hanqinoonni mul'atan fooyyessuu akka danda'amuuf yaada furmaataa eeruufi. Waan kana ta'eef akka argannoo qorannoo kanaatiin meeshaalee barnootaa kanneen keessatti haqinni walsimannaa qabiyyee darbee darbee boqonaalee tokko tokko jalatti mulateera. Kunis hanqina walsimannaa hiika jechoota, hanqina walsimannaa hennaawwanii, hanqina walsimannaa caasaa birsagaarratti, hanqina gaaffileen keessaa deebii ibsa gabaabaafi fakkeenyaan deeggaramuu dhabuun hubatameera. Walumaagalatti argannoo qorannoo kanaarraa ka'uun hariiroo meeshaaleen barnootaa kun walsimannaa qabiyyeerratti waliin qaban cimsuun, qopheessitoonni meeshaalee sirna barnootaa, silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa kanaaf qophaa'erratti hanqina jiru, irra deeb'amee ilaaluun akka fooyya'uu qabu akka yaada furmaataatti kaa'amee jira.

Galata

Yaada koo jalqabee hanga dhumaatti kan na xumursiise waaqayyo guddaan isa galateeffadha. Qorannoo kana wixinee irraa hanga dhumaatti, dadhabe, nuffe osoo hinjedhin nacinaa dhaabba-tanii deeggarsa ogummaa kan naaf godhan gorsaa koo Obbo Dinqeessaa Dheeressaatiif galatni koo irraa madde isaan haa ga'u.

Itti aansuudhaanis, barreeffama qorannoo kanaa si'an qopheessu cinaa koo dhaabbachuun yaadaa fi meeshaalee barreeffamaa kan naaf godhe akkasumas beekumsa isaatiin yeroo isaa wareegamee hubannoo na qabsiisaa kan na qarqaare obboleessa koo Dr. Damee Abarraatifis galatni koo guddaadha.

Akkasumas, barnoota koo jalqabee hangan xumurutti na faanaa ta'uun deeggarsa yaadaafi mallaqaa kan naaf godhaa turan, dabalataanis qaamaa qalbiin ana cinaa dhaabbachuun barnoota koo jalqabee hangan xumuretti haala barbaachisaa hunda kan naaf gumaachaa turan kabajamtuu haadha manaa koo aaddee Lamlam Dabbabaa fi ijoollee koo Haanaa, Qananiisaafi Feenet Gaaddisaa galani koo isaan haa ga'u.

Dabalataanis, hiriyyoottan koo kan yeroo waraqaa qorannoo kana hojjadhu nacinaatti argamuun odeeffannoowwan gaafachaa ture maraa naa kennuudhaan tumsa isaanii naaf godhan hundaaf galanni koo daangaa hin qabu.

Gabaajeewwan

Gabaajewwan armaan gaditti tarreeffaman kanneen qorannoo kana keessaa bakka gargaaraa galanii waan jiraniif akka nama waraqaa qorannoo kana dubbisutti gufuu hintaane hiika isaan bakka bu'an waliin dhiyaatanii jiran.

A .O_____Afaan Oomoo

A.L.I_____Akka Lakkoofsa Itoophiyaa

B.B.I.D.O---Biiroo Barnootaafi Ijaarsa Dandeettii Oromiyaa.

B. B . O ____ Biirroo Barnoota Oromiyaa

B. A. T O_____Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa

I.C.D..R-----Institute for Curriculum Development and Research.

K. B --- Kitaaba Barataa

M. B._____Ministeera Barnoota

Q. B _____ Qajeelcha Barsiisaa

Q.Q.Q.Q.S.B---Qajeelchaa Qophii, Qo'annaafi Qorannaa Sirna Barnootaa.

Qabeentaa

Qabiyyee	Fuula
Gabaabsa	iii
Galata	iv
Gabaajeewwan	v
Hiika Jechootaa	viii
Gabateewwan	ix
Boqonnaa Tokko: Seensa	1
1.1 Seen Duubee Qorannichaa	1
1.2 Ka'uumsa Qorannichaa	3
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa	5
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	5
1.5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6. Hanqina Qorannichaa	7
1.7 Qindoomina Qorannichaa	7
Boqonnaa lama: Sakatta'a Barruu	9
Seensa	9
2.1. Yaadrimee Sirna Barnootaa	9
2. 2. Gosaafi Gahee Meeshaalee Sirna Barnootaa	11
2. 2.2 Gosoota Meeshaalee Barnootaa	11
2. 2.3. Gahee Meeshaalee Barnootaa	17
2. 2.4. Gahee Qooddattoota Qabiyyee Barnoota Afaanii	20
2. 2.5. Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa	21
2. 2.6. Barbaachisummaa Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa	21
2. 2.7. Madaalliifi Gosoota Madaallii Meeshaalee Barnootaa	22
2. 2.8. Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa Hubachuurratti Xiyyeeffate	24
2. 3. Sakatta'a Barruuwwan Walfakkii	26
Boqonnaa Sadi: Malawwan Qorannichaa	29
Saxaxa qorannichaa	29
3.1. Mala Qorannichaa	29
3.2. Madda Ragaalee	29

3.3 Meeshaalee Funaansa Ragaalee	30
3.3.1 Af-gaaffii.....	30
3.3.2. Sakatta.a dokumeentii	31
3.4. Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	32
3.5. Mala Ragaan Ittiin Qaaccessaman	33
Boqonnaa Afur : Xiinxla Ragaa.....	34
4. 1. Mil’uu Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota.....	34
Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa.....	34
4.2. Xiinxala Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Afaan Oromoo	35
4.3. Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Kanneenii	50
4.3.1 Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Silabasiifi Kitaaba Barataarratti.	50
4.3.2. Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaarratti.	51
4. 3 .3. Qajeelcha Barsiisaarratti Hanqinoota Mul’atan.	52
4.3.4. Haala Gahuumsa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Kanneen Keessaatti	52
4.3.5. Madaallii Meeshaalee Sirna Barnootaa Ija Ulaagaalee Filannoo Meeshaa Sief Kaayeen55	
4.4. Af-gaaffii (interview)Barsiisotaaf Dhiyaateefi Hiika Isaanii.....	58
4. 5. Cimina Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa (Instructional Materials) Kutaa Kurnaffaa Yeroo Kanatti Hojiira Oolaa Jiruu	65
4.6 Hanqinoota Waliigalaa Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa.Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa.....	67
Boqonnaa shan : Guduunfaafi yaada furmaataa.....	68
5.1. Guduunfaa.....	68
5.2. Yaada Furmaata	71
Wabiilee	74
Dabaleewwan	79

Hiika Jechootaa

Jechoota armaan gaditti dhiyaatan hiikuun kan barbaachiseef tarii dubbistoonni muuxannoofi hubannoo addaddaa qaban yommuu dubbisan gufuu akka itti hinuumneef yaaddameeti.

Afaan barnoota____Afaan barnoonni gosa adda addaa ittiin kennamudha.

Akkamtaa_____ mala qorannoo odeeffannoon funaaname jechaan ibsuudha.

Barnoota afaanii____ Afaan gosa barnoota tokko kan ilaallatuudha. (language education)

Wal simannaa _____ walunannaa(integration)

Balbaloomsa _____ ibsa

Baanuu _____dubbachuu

Baruu- _____acquisition

Barachuu-_____learning

Burjaajessuu_____ yaada waldha’aa ifa hin taane.

Ciicata_____ meeshaa dheedhii (input), raawwii hojii tokko keessatti kan fayyadan.

Madda jalqabaa _____ madda ragaan(odeeffannoon) kallatumaan irraa argamuudha.

Madda lammaffaa_____ madda ragaan(odeeffannoon) alkallattiin irraa argamuudha.

Walfaanomuu-----walsimachuu, waliin deemuu.

Walfakkii (synonyms)_____jechoonni unkaa adda addaa qaban ta’e kan hiika
walfakkaatu qaban jechuudha.

Bifa biraatiin barreessu (paraphrase)-yaada barreeffama tokkoo yaada ofiin gabaabsanii
bifa biraatiin barreesuu jechuudha.

Gabateewwan

<i>Gabatee 1: xiinxala qabiyyeewwan boqonnaa tokkoofi lamaa .....</i>	36
<i>Gabatee 2 xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa 3^{ffaa} fi 4^{ffaa} .....</i>	39
<i>Gabatee 3: xiinxala qabiyyee meeshaalee barnootaa A/O boqonnaa shaniifi jahaa.....</i>	40
<i>Gabatee 4: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa torbaafi saddeetii.....</i>	42
<i>Gabatee 5: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa sagaliifi kudhani.....</i>	43
<i>Gabatee 6: xiinxala walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa A/O boqonnaa kudha- tokkoofi kudha lamaa .....</i>	44
<i>Gabatee 7: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha -sadiifi kudha-afurii.....</i>	46
<i>Gabatee 8: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha- shaniifi kudha- jahaa.....</i>	48
<i>Gabatee 9: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha-torbaafi kudha- saddeetii.....</i>	49

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seen Duubee Qorannichaa

Afaan Oromoo afaan barnoota Naannoo Oromiyaa ta'ee tajaajila bal'aa kennuu erga eegalee, waggoottan muraasa lakkofsisee jira. Yeroo ammaatti afaan oromoo manneen barnoota sadarkaa tokkoffaafi kollejjoota barsiisota Oromiyaa keessatti akka akaakuu barumsaatti, akkasumas manneen barnoota sadarkaa lammaffaa kessatti akka akaakuu barumsa tokkootti baratamaa jiraachuu koreen sirna barnootaa Oromiyaa(2005) haalaan ibsee jira. Yaaduma wal fakkaatuun gareen qormaata Afaan Oromoo(2005:37) akka ibsutti “Afaan Oromoo akka afaan barnootaatti(language in education) kutaa (1-8) fi kollejjii, akka barnoota afaaniitti(language education) sadarkaa tokkoffaa hangaa yuunvarsitiitti baratamaa jira” jechuun ibsamee jira. Akka yaada hayyoota kanneen irraa hubachuun danda'ametti, Afaan Oromoo imaammata afaanii keessatti fulleffannoo argachuu isaafi afaanichi afaan barnoonni ittiin kennamu ta'ee bakka itti afaan walta'e hojiirra oolu ta'uutuu hubatama. Dabalataaniis gareen qormaata Afaan Oromoo(2005:82) Wiley (1996) waabeffachuudhaan yoo ibsu,

language in education is concerned with designating language(s) of instruction recruiting teachers based on their language and literacy backgrounds, provide for first, second and foreign language instruction; and developing curricula, syllabi, and materials, that are sensitive to the language and cultural backgrounds of the students jedheetti kaayee jira.

Akka hayyuun kun ibsetti afaan barnootaa jechuun afaan barnoonni ittiin kennamu murteessuu, barsiisota afaanicha barsiisan qopheessuu, meshaalee barnootaa kan akka silabasii, meeshaalee barnootaa biroo kan aadaa dub- duubee hawaasaa qopheessuu waliin kan walqabate ta'uu isaa irraa hubatama.

Akkuma beekamutti yeroo ammaa akka naannoo Oromiyaatti barnoonni Afaan Oromoo sirni barnoota qophaa'eefii kennamaa jira. Haalli kun immoo barattoonni ogummaa afaanii akka cimsataniifi seera ogummaa afaaniitis akka hubatan gargaaraa .Akkasumas seenaafi aadaa isaanii akka beekan ,ogbarruu dubbisanii akka dinqisiifatan gargaaraa. Kana malees

afaan ofiitiin barachuun ogummaa jireenyaa salphaatti hubachuun balaa irraa akka ofeegan,jireenya gara fulduraatifis akka qophaan,hawaasa keessatis lammii ofdanda'ee ,ofta'ee jiraatu akka ta' u isaan taassisa Kana irraa ka'uun barnoota afaan oromootiif xiyyeeffannoo guddaan akka kennameefi hubanna.Yaada kana deeggaruun B. A. T. Otti gareen qormaata Afaan Oromoo (2005) akka ibsetti, "Afaan Oromoo imaammata afaanii keessatti xiyyeeffannoo argachuunsaa chaartarii ce'uumsaa(1983) hordofeeti. Yeroo sanaa kaasee naannoo oromiyaatti afaan hojii ta'uun, barnoota, siyaasa, bulchiisa, sabqunnamtiifi tajaajila hawaasummaa kanneen biroo keessatti fayyadaa jira."Yaada hayyoota kanneeniirraa wanti hubatamuun danda'ame, Afaan Oromoo afaan hojii naannoo Oromiyaa ta'ee tjaajila hawaasummaa garagaatiif ooluufi ummanni Oromoo kan aadaafi seenaasaa ittiin ibsatu,ogbarruusaa ittiin dinqisiifatu hojii aartii ittiin dhiyeefatu ta,uusaati hubatama. Akkasumas gama barnootatiinis xiyyeeffannoo guddaan kennameefi afaan barnootaa ta'ee tajaajila bal'dhaa kennaa jira.

Afaan barnootaafi barnoota afaanii ta'ee tajaajila kennaa jira yoo jedhamu, immoo wanti guddaan dura yaadamu qabu qophii sirna barnootaati.Qajeelchi qophii, qo'annaafi qorannaa sirna barnootaa(BBO) (1995/1983) akka jedhutti, "Sirnni barnoota yoo qophaa'u immoo imaammata barnoota biyyatiirraa madda. Haaluma kanaan meshaaleen barnootaa sadarkaa isaa eegee dhimma baruu barsiisuuf tajaajilan sirna barnoota bu'uura godhachuun kan qophaa'aniidha."jedhee yoo ibsu yaaduma kana deeggaruun minsteerri barnoota Itoophiyaa (2010:1) "The existing curriculum in Ethiopia is based on the objectives of the Educational and Training Policy of 1994." jedhee ibsa.

Yaadota Q.Q.Q.Q Sirna Barnootafi M.B kaaye kanneeniirraa akka hubachuun danda,amutti sirni barnootaa yoo qophaa'u kaayyoofi akeeka imaammata barnootaafi leenjii biyyaa bu'uura godhachuun kan qophaa'eefi meeshalee barnoota adeemsa baruu barsiisuu keessatti galmaafi kaayyoo karoorfameefi barbaadame bira gahuuf qophaa'anis sirna barnootarratti kan hundeeffaman ta'uutuu hubatama. Akksumas sirna barnoota keessatti meeshalee barnoota adeemsa baruu barsiisuu galmaan ga'uuf qophaa'an keessaa inni ijoofi daran barbaachisaan immoo silabasi barnootaadha.Silabasiin qophii sirna barnootaa keessatti meeshaa gahee guddaa qabuudha.

Gaheen isaa kunis akaakuu barumsaa tokkoof kaayyoowwan galmaa gahuu qaban ,qabiyyeewwan kaayyoowwaniif mijaawaa ta'an, wayitiilee qabiyyeewwaniif ramadaman, malaafi tartiiba dhiyeessa barnoota, akkasumas tooftaa madaalliifi jijjiirama bu'aa hojii barnootaa hunda ifaan kan agarsiisuudha.

Meeshaan barnoota kun imammata barnoota irraatti hundeeffamee waan qophaa,eef waan inni of keessaa qabu hubachuun barbabaachiisaadha. Sababni isaas siilabasiin qophii meeshaalee barnootaa kan akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'uumsa waan ta'eefi Kanaafuu yaadnni ijoon qormaata kana inni guddaan afaan seenaa dheeraafi ibsituu aadaa boonsaa uummata oromoo ta'ee erga Biirtoon Barnoota Oromiyaa Afaan Oromootiin sirna barnootaafi silabasii qopheessee, akkasumas kitaabilee barnootaa maxxansiise akka manneenii barnoota keessatti ittiin baratamu ta'ee, afaanichi afaan barnootaafi barnoota afaanii ta'ee tajaajila bal'aa kennaa jiru kun sirni barnootaa diriireefii, meeshaaleen barnoota yeroo ammaatti qophaa'eefi jiru kunniin haalli walsimannaa qabiyyee barnootaa meeshaalee barnoota kanneenii maal akka fakkaatu xiinxaluun rakkoo mul'ate eeruun qabatma guddina afaaniitiif tumsa qaba.

Akkasumas haala qophii qabiyyee isaanii, walsimannaafi garaagarummaa meeshaalee kanneenii yeroo yeroon sakatta'uun hanqinoota wal simannaarratti isaan qaban addaa baasanii eeruun fooyya'iinsa qophii silabasii gara fuula dura adeemsifamuuf barbaachisaa waan ta'eefi.

1.2 Ka'uumsa Qorannichaa

Silabasiin qophii sirna barnootaa keessatti meeshaa gahee guddaa qabuudha. Meeshaan barnootaa kun qophii meeshaalee barnootaa kan akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'uumsaadha. Meeshaan barnoota kun yoo qophaa'u akaakuu barnoota tokkoof qabiyyeewwan kaayyoowwaniif mijaawaa ta'an hammateeti qophaa'a. Akkuma seen-duubee keessatti ibsame, meeshaan barnoota kun akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin wajjin hidhata qabu. Qabiyyeewwan meeshaalee kanneen keessattis dhiyaatan kaayyoo silabasicharratti hundaa'eeti walsimannaan kan qophaa'u. Haata'u malee, meeshaalee kanneenittii yeroon ittiin hojjadhutti qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kanneen keessatti rakkoon nimul'ata.Kunis kan akka waliin deemuu dhabuu qabiyyeewwn Afoolaa silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa fa'a keessatti

jirachuun, adeemsa baruu barsiisuu keessatti dandeettii barattoonni gabbifachuu danda.anirratti gufuu ta'uu danda'a. Kanaafuu qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaataniifi akkaata walsimannaadhaan walitti hidhataa adeeman xiinxaluufi qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kanneen keessatti dhiyaatan haalaan sakatta'aa waliin ilaaluun qaaccessuun, qabiyyeewwan meeshaa barnoota tokko biratti argamee meeshaa barnoota kaawwan biratti osoo hin mul'atiin hafe addaan baasuudhaan rakkoo eeruun kaayyoo silabasichaa keessatti taa'ee galmaan gahuudhaaf gahee ol'aanaa taphata. Fooyya'iinsafi mijaa'ina qabiyyee barnootaatiifis gumaacha guddaa qaba jedhamee amanama.

Meeshaaleen sirna barnoota Afaan Oromoo sadarkaa garagaraatti qophaa'an, imaammata barnootaafi leenjiirratti hundaa'uun baroota darbanirraa ka'anii yeroo adda addaa qophaa'uudhaan bal'inaan hojiirraa oolani jiran. Kun ta'uun isaas bu'aawwan adda addaa argamsiisee jira. Fakkeenyaaf barattoonni afaanii saayinsii afaanii haalaan beekanii jireenya isaanii keessatti akka itti fayyadaman taasisa, akkasuma adeemsa baruu barsiisuu keessatti saayinsiin afaanii dagaagee, barattoonni irraa fayyadama ta'uudhaan qabiyyeewwan afaanii gargaaraa kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, hiika jechaafi beekumsa waa'ee caaslugaa bu'uura saayinsii afaanii godhate gonfachiisuu dandeessisuun, og-barruuwwan gargaaraa dinqisiifachuu dandeessisuun bu'aa guddaa tokkoodha.

Haata'u malee walsimannaan qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo keessattuu kan kutaa kudhanii ilalchisee ragaan qorannoodhaan deeggarama wanti agarsiisun hin jiru. Ragaan si'anaa ta'e dhabamuun isaa immoo dhiibbaawwan adda addaa geesisuu danda'a.

Egaa qorannoon amma gaggeeffame kun rakkoolee gama walsimannaa dhabuu qabiyyeetiin umamuu danda'an kan armaan olitti bal'inaan caqasaman salphisuufi ragaa qorannoo irratti hundaa'e qaamota adda addaatiif bu'aa argame eeruuf qorattichi mata duree kana filatee jira. Akkasumas gaaffilee bu'uura qorannichaas kaawwatee jira. Waan kana ta'eef qorattichi qorannoo kana si'a gaggeessutti gaaffilee bu'uura qorannichaa armaan gaditti eerameef qorannoon kun deebii ni laata jedhee amana.

- 1 Qabiyyeewwan silabasii keessaa jiran kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa faana ammam deemu?
- 2 Meeshaaleen barnootaa Afaan oromoo sadan kan kutaa kudhaniif qophaa'an kunniin walsimannaa ogummaawwan afaanii isaan qaban maal fakkaata?
- 3 Walsimannaan qabiyyeewwanii meeshaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kana ilaalchisee hanqinoonni jiru maal fa.a ?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa akkuma kayyoo qorannoo biroo kaayyoo tokko galmaan ga'uuf kan gaggeeffameedha. Kaayyoon qorannoo kanaas kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree jedhamee haala lamaan ibsameera.

Kaayyoon gooroo qorannoo kana haala wal simannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa xinxaluudha. kaayyoon gooree isaamoo akka armaan gaditti eeramanii jiru.

- 1 Walsimannaa qabiyyeewwan silabasiifi meshaalee barnootaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa gidduu jiru maal akka fakkaatu addaan baasuudha.
- 2 Meeshaaleen barnootaa kun sadan barnoota afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti hagam dandeettiin afaanii walsimataa ta'e akka hammatan sakatta'uudha.
- 3 Hanqinoota walsimannaa qabiyyee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti mul'atu addaan baasuudha.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Adeemsa baruu-barsiisuu barnoota afaanii keessatti beekumsi qindaa'ina qabiyyee barnootaa meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) isa tokkodha. Kanaafuu milkaa'ina qorannoo kanaan bu'aan argamu qaamota kanaa gadiif faayidaa qaba jedhamee abdatama.

- Beektota meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (kitaaba barataa) qopheessaniif madda rakkoo walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanneenii eera.
- .Akkasumas, abbootii dhimmaa kanneen hojii sirna barnootaa gaggeessaa jiraniifi qopheessaa turaniif meshaalee barnootaa afaan oromoo kutaa kutaan qophaa'anii tajaajila kennaa jiran hamam tokko walduukaa bu'aanii, qabiyyeen walsimatani

galmaafi kaayyoo barbaadame sana bira gahuu, akkasumas fiixaan baasuurratti gahumsafi hanqina isaan qaban hubachuu isaan dandeessisa.kunis ogeeyyota meshaalee kana qopheessan gara fulduraatti yaada ka'uumsaa ta'uu mala.

- Dabalataanis barsiisonniifi barattoonni bu'aa guddaa argatu jedhamee amanama. Kunis yeroo haala baruufi barsiisuu keessatti gama walsimannaa qaqbiyyeetiin jiru baayee mijaa'afi haalaan qindaa'aa ta'ee argame, beekumsi argamuufi dandeettiiwwan gabbifaman nicimu.Qabiyyeenis ifa ta'ee hubannoon walfakkaatatuu horatamuu danda'a. Kun immoo gahuumsa barattootaarratti jijjiirama fida jedhameeti amanama. Dabalataanis barsiisonni mana barumsa sadarkaa lammaffaa kitaabichaan barsiisan rakkoo qindaa'inaa gilgaalota qabiyyeerratti mul'atu hubachuun xiyyeeffannaa akka itti laatan godha. Akkasumas meeshaaleen barnoota Afaan Oromoo kutaa kanaa kallattii qorannoo kanaatiin yoo fooyya,e barsiisonni sadarkaa kana barsiisan walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota A/O irratti hubannoo argachuu danda'u.
- Akkasumas waraqaan kun ogeeyyii barnootaa, silabasii barnoota afaan oromoorratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniifi qaamolee meshaalee barnotaa qopheessaniif akka yaada ka'uumsaa (madda odeeffannoo) ta'uu ni danda'a. Ykn akka irra deebi'anii ilaalaniif isaan gargaaraa.
- Qaama dhimma kanarratti bal'inaan hojjataniif ykn ogeeyyii barnoota meeshaa barnoota kanarratti leenjii kennaniif madda odeeffannoo (ka'uumsa) nita'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun xiinxala walsimannaa qabiyyee meshaalee sadan kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa barnoota afaan oromoo kutaa 10ffaa bara 2005/2012 kan bu'uura godhateedha.

Akkuma beekamu silabasiin qophii meeshaalee barnoota kan akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaasaatiif ka'uumsa waan ta'eef dhimmoota heddu hammatee qophaa'a. Kunis:kanneen akka dandeettiiwwan afaanii, beekumsa waa'ee afaanii,kaayyoowwan, qabyeeewwan, malleen baruu barsiiuu, meeshaa deeggarsa barnootaa,wayitii qabiyyeewwan uwwisuuf ramadameefi madaalli barnootaa fa'a hammatee walsimannaan qophaa'a waan ta'eef galmaafi kaayyoo barbaadame bira gahuuf qindoomina qabachuu isa qaaccessuuf qophii sirna barnootaa keessatti walsimannaa qabiyyee silabasii,kitaaba barataafi qajeelcha

barsiisaa barnoota Afaan oromoo kutaa kurnaffaa bara2005A.L.I maxxanffamee,yeroo ammaa kanatti hojiirra jiru kan xiinxalu dha.

Qorannoon kun Godina Arsiitti,Aanaa DigaluufiXiijoo keessatti manneen barnoota sadarkaa lammaffaa jiran 4n Saaguree,Lolee,Digaluufi Xiijoo irratti kan daanga'eedha.qabanni isaas qorataan hojii idileetiin naannoo kanatti hojjachaa waan jiruuf qorannoosaa fiixaan baasuuf yeroofi haala mijaa'aa uumeefi jira waan ta'eefiidha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorattichi qorannoo kana si'a gaggeessee keessatti kutaa kurnaffarratti murtaa'uufi qabiyyee qofarratti xiyyeffachuun qo'achuun hanqina qorannichaa ta'uu nidanda'a. Gama biraatinis, hanqinoonni kanneen akka meeshaaleen barnootaa dhabuu, qorannoowwan dhimma kanaan walqabatan dhabuun isa muudatus, qorataan kun bu'a qabeessummaafi haqa qabeessummaa qorannichaati waan amantaa qabuuf hanqinoota kanneeniif osoo harka hinkennatin hojiisaa raawwata. Dabalataanis odeeffannoo funaansaaf si'a socho'aa turetti hanqinni geejjibaa isa muudatus, dhiibbaa hanqinni kun odeeffannoo funaansa irratti fiduu danda'u dandamachuun akkasumas rakkoo jiru maqsuun, barsiisota manneen barnoota odeeffannoon irraa funaannamuuf karoorfamerraa odeeffannoo qabatamaafi dhugaa qamaan argamee bira gahuun yaadota fuulleffannoon qaamolee kanneeniirra odeeffatee argate wal unachiisuun kaayyoo akeeka ka'eef milkeessuufi fiixaan baasuu danda'eerra.

1.7 Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonaalee shanitti qooddamee dhiyaate. Boqonnaa tokkoffaa keessatti seenduubee qorannichaa, ka'uumsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaa, hiika jechootaafi dhimma haala qorannichaa ibsutuu dhiyaate.

Boqonnaa lammaffaan sakatta'a barruu yommuu ta'u waa'ee dhimma walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa, sirna barnootaa afaan Oromoo keessatti jiru ilaalchisee yaada beektonni afaanii kennaniifi hayyoonni sagantaa sirna barnoota qopheessan, akkasumas ogbarruu firoomina mata durichaan dhiyeenya qabanirratti qoranoolee gaggeeffametuu keessatti dhiyaate.

Boqonna sadaffaan mala qorannichaa kan ibsu yommuu ta'u, qorannichi mala qorannoo ibsaa kan mala sakatta'iinsaan adeemsifameedha. Kutaa kana keessatti tooftaa qorannichaa, madda ragaalee qorannichaa, meeshaalee funaansa ragaalee, idattoofi mala idatteessuu (mala qaaccessa odeeffannoo)fi tooftaalee ragaan ittiin qaacceffaman addeeffamee jira.

Boqonnaa afraffaa keessatti qaaccessafi hiika odeeffannootuu dhiyaate. Kana malees boqonnaa isa dhumaa, boqonnaa shannaffaa keessatti immoo argannoo xiinxala godhamerraa ka'uun cuunfaafi yaada furmaataatuu walduraa duuba isaa qabatee dhiyaate jira.

Boqonnaa lama: Sakatta'a Barruu

Seensa

Sakatta'a barruun barreeffamoota qorannoo fi miti qorqnnoo mata-duree qorannoo waliin simatu, kan kanaan dura qoratamee jiru gadi fageenyaan qaacceefame, cuunfameef kaayyeeffameedha. Waan kana ta'eef, qorannoo gaggeeffamu tokko caalaatti qabatamaa fi amanamummaa qabaachuu akka dandada'uf shoora ol'aanaa qaba. Yaadaa hayyootan gargaaraa fayyadamuun qorannoo dhugaamsuuf hinkoo qaba. Barbaachisummaa sakatta'a barruurratti hayyoonni baayyeen yaada bal'aa kennanii jiru. Yaada barbaachisummaa sakatta'a barruu ilaalchisee, Addunyaa (2011:57) yoo ibsu, "dhimma qorannoon irratti gaggeeffamaa jiru tokko kanneen duraan hojjataman walqabsiisuun mormuu ykn deeggaruu, cimsuu fi qaawwa mul'atu agarsiisuun qorannichaaf ka'umsa kan ta'e addaan baasuudha." Jedheeti kaa'a. Akkaataadhuma yaadota hayyoota kanneeiirraa hubatamutti sakatta'an barruu caacculee qorannoo keessaa ijoofi murteessaa ta'uu isaa hubatama.

Kanaafuu qorannoo kootiif yaadolee hayyoota adda addaarra burqe, kanneen qorannoo kanaaf tumsaniifi tajaajilan, barruulee qorannoo, kitaabilee adda addaarraa fudhachuun yaadolee hayyoota kanneenii akkuma jirutti, akkasumas bakka barbaachisaatti immoo yaada mataa kootiin keessaa cuunfee fudhachuun sakatta'a barruu yaadrimefi sakatta'a barruu walfakkii jalatti fayyadameen jira.

2.1. Yaadrimee Sirna Barnootaa

Sirnni barnoota afaanii qaama dagaagina sagantaa barnootaafi qo'annoo sirna barnootaati. Sirni kun imaammata waa'ee barnoota waan hundaa sadarkaa hundumattuu kan of keessatti qabatuudha. yaada kana ilaalchisee Richardas. (2001 :14) akka kanaa gaditti kaa'a.

Language curriculum is an aspect of a broader field of educational activities known as curriculum development or curriculum study. curriculum development focuses on determining what knowledge, skills and values students learn in schools. What experiences should be provided to bring about intended learning outcomes and how teaching and learning in schools or educational systems can be planned, measured and evaluated. Language curriculum development refers to the field of applied linguistics that addresses these issues.

Akkuma ibsa hayyuu kanaa irraa hubatamutti sirnni barnoota dirree bal'aa dagaaginaafi qo'annoon sirna barnootaa ittiin gaggeeffamu yoo ta'u, xiyyeeffannoo guddaanis beekumsa, dandeettiin sona barattoonni mana barumsaatti argatan muuxannoo qaban wajjin

walsimsiisuun kan ittiin bu'aan barnootaa haalaan ittiin hubatamu,safaramu, madalamuufi gamaaggamamu ta'uu yoo ibsu,dhimmoottan gama rakkootiin mul'atan immoo karaa hunda galeessummaa xinqooqa hujootiin furmaanni kan laatamuuf ta'uun ibsameera.

Yaaduma wal fakkaatuun hayyuun Yalden (1987) sirna barnooaa yoo ibsu,sirni barnootaa yoo qophaa'u kanneen akka galma barnootaa,kaayyoowwan,qabiyyeewwan, leeccalloofi sirna madaallii waliigala adeemsa baruu-barsiisuu kan ofkeessatti hammatefi barnoota muuxannoo barattoota giddu galeeffate manneen barnootaa keessaafi alatis saganteefamee barattootaf laatamuuf kan qophaa'udha jedhee ibsee jira.

Haala ibsa hayyuun kun kennee jirutti caacculeen sirni barnoota yeroo qophaa'utti of keessatti hammatee jiruu kanneen akka gaaffilee maaliif barannaa? akkasumas barsiifnaa? Maal fa'a barannaa? yookaan barsiifnaa? Akkamitti barannaa? yookiin barsiifnaa? Leccaloowwan akkamiitiin barannaa? yookiin barsiifnaa? Akkasumas haala akkamiin barannaa? yookiin barsiifnaa? Kan jedhaniif sirna barnootaa keessatti qabatamaan kan taa'an ta'uutuu hubatama. Hayyuun Littlewood.(1981) waa'ee sirna barnoota akkaataa goolabuutiin yoo ibsu,sirni barnoota afaanii caacculee heddurraa kan ijaarame ta'uu kaaya. Kunis galmaafi kayyoo qaba; yaada rimee afaaniifi barnootaa of keessatti hammata; meeshaalee barnootaafi odeeffannoo akkaataa hirmaannaa dhuunaafi garee barattootaa haala qabatamaan duuka bu'anii hordofuuf madaallii barnootaatiin mirkaneeffachaa,odeeffannoo barattootaa argachuun akka danda'amu caacculee kanneen kaayee jira.

Akkasumas qopheessitoonni sirna barnoota haala jiruufi jireenya hawaasa sirni barnoota sun qophaa'uuf addaan baafachuun dirqama ta'a. kun ammoo, naannoo, aadaa,afaan,fedhiifi wkf hawaasicharratti odeeffannoo gahaa argachuu barbaada. Kunneenis hunda caalaa kan ibsaman afaan hawaasichi dubbatuun ta'a. Kanaafuu bu'a qabeessummaan sirna barnootaa qophaa'u sana ,hanga hubannoo dhimmoota hawaasaa sanaarratti qopheessitoonni sun qabaniirratti hundaa'a. Kunniin hundi ammoo, afaan haalli jiruufi jireenya hawaasichaa ittiin ibsamu san, caasaa isaa, jechoota isaa,ogbarruu isaafi wkf hunda haalaan hubachuu barbaada.qabani isaa caasaan afaan tokko beektotarraa osoo hintaane, dubbattoota afaanichaarraa madda. Duraa duubni jechoonni hima keessatti qaban, tajaajilli isaanii, jechooni kamfaan akka hawaasicha keessatti maqaan hindhamnerratti hubanoon namoota kitaabicha qopheessanii gahaa ta'uu qaba.(Addunyaa Barkkeessaa 2014:5)

2. 2. Gosaafi Gahee Meeshaalee Sirna Barnootaa

2. 2.1 Maalummaa Meeshaalee Sirna Barnootaa

Galma ga'iinsa sirna barnootaa keessatti meeshaaleen hidhannoo guddaafi gahee ol'aanaa qaban meeshaalee sirna barnootaati. Waa'ee meeshaalee sirna barnootaa ilaalchisee Dhaabbanni NEK International Consultancy (1999:39) yoo ibsu,

many educator believe that the curriculum is the means through which education is transacted. And in order to do this there is a need for some curriculum materials through which the curriculum transmits its message, convey its meanings and values. These curriculum materials include the syllabus and different instructional materials, such as textbook, teachers' guides teaching aids etc, jedhee ibsa.

Akkaataa ibsa beektota kana irra kan hubatamu, sirnni barnoota gabayaa bal'aa beekumsi itti waljijjiiramu ta'ee, kana ta,uuf immoo meeshaaleen sirna barnootaa riqicha guddaa ta'uun kan ergaan sirna barnootaa ittin lufuu, sonaafi hiikni barnootaa ittiin daddarbu ta'uutuu hubatama.

2. 2.2 Gosoota Meeshaalee Barnootaa

Silabasii

Qophii sirna barnoota keessatti silabasiin ragaa isa guddaa odeeffannowwan qaamolee sirna barnootaatii dabarsuuf gargaaruudha. yaada kana dhaabbanni NEK- International (1999:39), hayyoota (Dubine and Olshtain, 1986) waabeffachuun yoo ibsu, “The syllabus is one of the important curriculum tools via which curriculum developers convey information to teachers, learners, textbook writers, directors, etc. And amore detailed and operational statements of teaching and learning activities.” jedhanii ibsu.

Akka yaada hayyoota kanaatti silabasiin meeshaa sirna barnootaa isa gahee olaanaa qabuufi kan qopheessitoonni sirna barnootaa qaamolee sirna barnootaa kanneen akka barsiisotaa, barattootaa, qopheessitoota kitabilee barataafi dura taa'ota manneen barnootaatiif odeffannoo waa'ee barnootaafi gochaawwan baruu barsiisuu ittiin daddarbu ykn. Ittiin lufuun ta'uu hubanna. Dabalataanis Qajeelchi Qophii, Qo'annaafi Qorannaa Sirna Barnootaa (B.B.O), 1995/2003 yaada kana deeggaruun akka ibseetti,

Siilabasiin qophii sirna barnoota keessatti meeshaa gahee guddaa qabu. Gaheen isaa kunis akaakuu barumsaa tokkoof kaayyoowwan fiixaan bahuu qaban,qabiyyeewwan kaayyoowwaniif mijaawaa ta'an,wayitiilee qabiyyeewwaniif ramadaman,malaafi tartiiba dhiyeessa barnoota ,akkasumas tooftaa madaallii hojii barnootaa hunda ifaan kan agarsiisuudha jedhu.

Akka ibsa hayyoota kanaatti silabasiin gosa barnoota tokkoof yoo qophaa'u dhimmootan gurgguddon adda addaa keessatti hammatamee kan qophaa'u ta'uusaati hubanna. Dabalatanis silabasiin meeshaa barnootaa kanneen akka kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaatiif ka'uumsa akka ta'eefi imaammata barnootaarratti hundaa'ee kan qophaa'u ta'uu qopheessitoot sirna barnootaa kunniin haalan ibsanii jiru.Kanaafuu sirna barnoota keessatti, meeshaan barnootaa kaayyoo imaammata barnootaafi leenjiirratti hundeeffamee waan qophaa,eef waan inni of keessaa qabu hubachuun barbabaachiisaadha. Sababni isaas siilabasiin qophii meeshaalee barnootaa kan akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'uumsa waan ta'eefi. Kunis silabasiin kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatiif bu'uura jechuudha. Haalli qophii meeshaalee kanneenii immoo qajeelchi barsiisaa kitaaba barataarratti hundaa'eetti qophaa'a. Kitaabni barataa immoo silabasii irraa qophaa'a.Kanaafuu barnoonni afaanii imaammata biyyatiin qabdurraa madda jechuudha.Yaaduma kana gabbisuudhaan ministeerri barnootaa Itoophiyaa (2010 :1) yoo ibsu;

The existing curriculum in Ethiopia is based on the objective of the education and Training policy of 1994. This policy stressed the need for relevance and for account to be taken of the profile of students .It also emphasized the important in writing the curriculum and in developing the text books following sound pedagogical and psychological principles and taking into consideration international standards and local conditions.

Akka yaada kana irraa hubatamutti qophii meeshaalee barnootaa ilaalchisee,meeshaaleen barnoota kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelchi barsiisa sadarkaa isaa eegate,yoo qophaa,u sirna barnootaa biyyattirratti hundaa,ee yoo tu'u,sirni barnoota kun immoo kaayyoofi mul'ata imaammata barnootaafi leenjii biyya keenyaa kan bara 1994(1987) bu'uura godhachuun kan qophaa'e ta'uutuu hubatama.Kunis haala qophii meeshaalee barnootaa kanneenii qindoominaanfi toora sadarkaa isaa eeggatee gurmaa'ee si'a qophaa,u, Qajeelcha barsisaa,kitaaba barataa,silabasii,sirna barnootaa,imaammata barnoota Qaama

imaammata qopheessu ta'uun kan waldura duubaan wal simannaan qophaa'u ta'uutuu hubatama.

Haaluma kanaan qophii meeshalee barnootaa keessaa silabasiin meeshaa gahee guddaa qabuufi murteessaa tu'uu hayyoonni gargaaraa bal'inaan haalaan ibsanii jiru. Haaluma wal fakkaatuun Hayyuun Nunan. (1988) yoo ibsitu akkana jetti “syllabus is a plan what students have to be achieved through teaching and learning. It is part of an over all language curriculum which is made up of four elements these are aims, contents, methodology and evaluation.” Jetteeti ibsa itti kennite. Akka yaada hayyuu kan irra hubatamutti silabasiin ragaa guddaa karoofamee; barattoonni adeemsa baruu barsiisuu keessatti beekumsaafi dandeettiiwwan afaanii ittiin gonfataniifi akka waliigalaatti dhimmoota afur gurguddoo kanneen akka galma, qabiyyee, malootaafi madaallii of keessatti hammatee kan qophaa'u ta'uu hubatama. Dabalataanis silabasiin yaada guddaa (ol'aanaa) gooroo barnoota afaanii keessatti gaaffilee kanneeniif kan deebii kennuudha. Gaaffilee kuniinis yoom? Akkamitti? Eenyuun? Maaliif? Eessatti? Maali? kan jedhaniidha.

Haaluma kanaan silabasiin yeroo boqonaaleedhaaf kenname, mala ittiin barsiifamu lafa kaa'uudhaan. Eenyuun akka raawwatamu ibsuun, dhuma barnootichaatti barattoonni waan hubatan ibsuun, bakkaafi qabiyyee barnootichaa kaa'uun deebii barbaachisaa laata jechuudha. Akkasumas silabasiin meeshaa furtuu kaayyoo sagantaa sirna barnootaa baatu ta'uus hayyoonni ni ibsu. Yaada kana ilaalchisee dhaabbanni I.C.D.R, NEK. International Consultancy (1999) akka ibsetti, “The objectives in a syllabus level, are means through which the goals of the curriculum are translated into operational and specific terms, and specify intended learning outcomes in a given program.” jedhu. Akkaataa yaada kanaatiin silabasiin meeshaa furtuu sagantaa sirna barnoota keessatti galmi sirni barnootaa kaayyoo silabasichaa keessaatiin milkaa'inaan bu'aa barbaadame bira ittiin gahamu ta'uu hubanna.

Silabasiin yeroo tokko tokko jecha sirna barnoota (curriculum) jedhu waliin walitti dhufa. Dhimma kana ilaalchisee Rogers (1989:29) akka ibsetti “Syllabi, which prescribe the content to be covered by a given course, form only a small part of the total school program. Curriculum is a far broader concept. Curriculum is all activities in which children engage under the auspices of the school.” Jedhee ibsa itti kenne. Akkuma yaada hayyuu kanaa irraa hubatamuutti, manneen barnootaa keessatti tokkoon tokkoon akaakulee kitaabaatiif silbasiin

mataa mataatti, kophatti qophaa'aaf, kunis silabasiin tokko kan fayyadu yookiin kan qophaa'u gosa barnoota tokkoof kophatti yommuu ta,u.Sirnni barnoota immoo imaammata waa'ee barnoota waan hundaa sadarkaa hundumaatti kan ofkeessatti qabatu dirree bal'aa ta'uu hubanna.Haaluma kanaan sirni barnoota imammatafi leenjii biyyaarratti hundaa'ee kan qophaa'uufi meeshaaleen barnootaa sagantaa sirna barnootaa galmaan gahuuf qophaa'an keessaa inni ijoofi bu'uura ta'uu isaati. Meeshaan kun akaakuu hedduu kan qabuufi akaakuuwan isaas hariiroofi hidhata kan walwajjin qabudha.

Waluumaa galatti silabasiin qophaa'u tokko guutumaan guututti qulqullinaan silabasii seer-lugaati, haalawaati---jechuun addaan foo'uun rakkisaadha. kana jechuunis silabasiin guutumaan guutuutti akaakuu silabasii tokko irratti qophaa'e hin jiru jechuudha.Garuu silabasiin kun silabasii akkanaati jechuuf silabasichi kan irra caala of keessatti hammachiise ilaaluudhaan gasa isaa murteessina jechuudha. Kanaafuu akkuma qabatama barnootaa afaanii biyyaa keenyattuu yoo ilaalle silabasiwwan kaneeniiti akka barbaachisummaa isaatti qindoominaa walsimannaan hundasaattuu kan fayyadama jiru tau'uu hubanna.

Akkasumas gosoonni meeshaalee sirna barnootaa qophii sirna barnootaa keessatti hammataman keessaa silabasiin, kitaabni barataa, qajeelchi barsiisaafi meeshaaleen gargaarsa barnootafi k.k.f isaan ijoodha. Kanneen keessaa meshaaleen barnootaa adeemsa baruu-barsiisuurratti bai'inaafi baay'inaan manneen barnoota keessatti argaman,kitaaba barataati. Kitaabni barataa barnoota Afaan Oroomoo barattoota kutaa kurnaaffaadhaaf sirni barnoota qophaa'eef kun qabiyyeewwan kanneen akka seerlugaa(caaslugaa), dandeettiwwan afaanii hangafoota, hiika jechootaa barsiisuurratti fuulleeffachuun hojiira oole tajaajila bal'aa kennaa jira. Akka hayyuun Cook.(2003) ibsutti, gahee xiinqooqa hujoo keessaa inni bu'uuraa mala baruu barsiisuu, haala dhiyeesa qabiyyee barnootaa fi tarsiimoo barachuu afaaniifi kan kana fakkaatan hundeessuu fi hojiirra oolchuu dha jedha. Haaluma kanaan xiinqooqni hujoo qajeelfamoota irratti hundaa'anii dandeettiwwan afaanii barsiisuudhaaf qabiyyeewwan sadarkaalee garaagaraatti barataman xiinxaluu dhaan adda baasee qopheessa. Dandeettiwwan sadarkaalee garaagaraatti barataman barataan gabbifachuu akka danda'uuf akka barbaachisummaa isaaniitti dandeettii dubbachuufi dhaggeeffachuu, dubbisuuf fi bareessuu akkasumas dandeettiwwan xiinqooqaa kanneen akka hiika jechootaa fi caaslugaaf k.k.f.akka barnootaaf tolutti walkeessa makuun yookaan

immoo gargar baasuun garaagaraa akka fayyadaman godha. Akka Cook. (2003) jedhutti seerlugni beektota xinqooqaa hedduun akka handhuura afaaniitti fudhatamuun sagaleessuufi jechoota barsiisuun isarratti hundaa'u. Kanaaf, akka beektonni jedhanitti kitaabni barataa madda gilgaalota qabiyyeen adda addaa ittiin shaakalamuuti. Ciicanni barataan qabiyyeewwan adda addaarratti argatu meeshaalee(kitaabilee) sirna barnootaatiin qophaa'u keessatti qindaa'uufi dhihaachuun barbaachisaadha (Cunningsworth, 1995; Richards and Rodgers, 1986).

Haaluma kanaan qabiyyeewwan caaslugaatis ta'ee qabiyyeewwan dandeettiiwwanii kitaaba keessatti haaluma barbaachisummaa qabuun walduraa duubaan dhihaachuu akka qabu mul'isa. Keessumattuu qabiyyeen caaslugaa salphaa, irraa deddeebi'amuu, baratamuu danda'uu, ciminaafi fedhii waliigalteef qabuun haala silabasiin wixineeffametti kitaaba barnootaa keessatti dhihaachuun barbaachisaadha (Richards, 2001).

Waan kana ta'eef caasaa qabiyyee seerlugaa qofas osoo hintaane qabiyyeewwan hundi kannen akka dandeettiiwwan afaanii bu'uurawwanii (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu), hiika jechootafi ogbarruu akka qabiyyeetti meeshaalee kanneen keessatti dhiyaatan marti qindoomina walsimannaa eeganii dhiyaachuun barbaachisaadha.

Kanaafuu meeshaaleen barnootaa adeemsa baruun barsiisuuf dhiyaatan qabiyyeewwan adda addaa haala ittiin baruuf barsiissif mijaa'anitti qopheessitoota sirna barnootaatiin qophaa'ee kan dhiyaatuudha. Qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa keessatti hammatamanis haalli qindoominaafi dhiyaannaa isaanii salphaarraa gara cimaatti kan deemuudha. (McDonough and shaw, 1993).

Haaluma walfakkaatuun hayyoonni kun ulaagaalee kitaabini barnootaaf dhiyaatu guutuu qabu ilaalchisee , kitaabni barnoota iftoominafi daangaa qabaachuu akka qaduufi salphaa ta'ee dhiyaachuun akka barbaachisu hayyoonni kun niteessisu.

Adeemsa baruun barsiisuu qabiyyee barnootaa keessatti akkaataa meeshaaleen fi malleen qabiyyee barnootaa dhiyaatan ittiin galmaa'an gahan beekuunis barbaachisaadha. Qabiyyeen afaan tokko yommuu barnootaf wixineeffamu wantoonni xiyyeeffannoofi fuulleeffannoon irratti gadhamuu qabu baayyeedha . Kunis: sadarkaa barattoonni irra jiran, qabiyyeen

barnootaa sadarkaa umrii barattootni irra jiran (umrii barattootaa) faanaa deemuufi kaayyoo barnooni baratamuuf beekuun barbaachisaadha. (Mc.Donugh and Shaw, 1993)

Richardas and Renandya.(eds.).(2002) Kitaabillee barnootaa caasluga dhiheessaniifi seerluga kaayyoo waliigalaaf ibsuun gaabarraa bitaman gidduu garaagarummaa guddaatu jira jedhu. Kitaabni barnootaa caasluga barnootaaf dhiheessuu caasaa afaanii haala barnootaaf mijatutti yookiin barsiisuuf salphatutti qindeessuun dhiheessa. Akkasumas, walitti fufaa fi adeemsa barnootaa walqabaataa qaba. Caaslugni salphaarraa gara cimaatti qindaa'uun dhihaata. Qindaa'inni kun ammoo akaakuu seera afaaniirratti hundaa'a. Kanaafis ulaagaa caaslugni kitaaba barnootaan dhihaatu guutuu qabu ni ibsu. Akka yaada beektota kanaatti caasaan afaanii dhihaatu ulaagaalee armaan gadii guutuu barbaachisa. Isaaniis: Seerri dhihaatu dhugummaa qabaachuu qaba. Kana jechuun seerri barnootaaf dhihaate kan barattootatti waan godhaniifi hingoonee adda baasee himu ta'uu qaba jechuudha.

Gara biraatiin immoo daangaa qabaachuu akka qabus ibsu kunis; caasaan baratamu daangaa tajaajila unkaa dhihaatee kan ifa taasisu ta'uun barbaachisaadha. Seerri dhihaate tokko dhugaafi kan ibsitti laatame ta'ulleen daangaa unkaan afaanii dhihaate keessatti tajaajiluu danda'uufi bakka barattoonni itti fayyadamaniifi fayyadamuu hin qabne ifa godha.

Akkasumas caasaan qabiyyee barnootaa kitaba barataa haalaan iftummaa qabaachuu qaba. Kana jechuunis, caasaan afaanii barnootaaf dhihaatu haala dhiyeenyaa kamiinuu yeroo dhihaate ergaa dabarsuuf ifa ta'uun qabiyyeewwan biraa wajjin qindoominaan walsimatee qopha'uu qaba.

Gama biraatin ammo, qabiyeewwan bal'inaan meeshalee barnootaa(silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessatti jiran dandeettiiwwan afaanii, isaan gurguddoo afran, dhggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barressuudha. Haala qindaaminaafi walfaanomii tartiibaa dandeettiiwwan kanneenii ilaalchisee (Richards,2001:162) yoo ibsu, "...any type of course content can be graded in terms of difficulty and may be sequenced according to the order in which events occur in the real world..."jedha. Akka ibsa hayyuu kanaatti qabiyyeen koorsii kamiiyyuu haala ulfaatina sadarkaa isaatiin taa'uu qaba. kunis salphaarraa gara walxaxaa, akkasumas, waan

beekamarraa gara hin beekneetti ta'uu sadarkeessuufi tartiibeessuun akkaataa ulfaatina qabiyyeetiin taa'uu akka qabu ibsa.

Dabalataanis qabiyyeewwan dandeettiiwwan afaaniirratis akkaata duraa duuba tartiiba qabatamaa qabaachuun ni ibsama. Kunis dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuudha. Dandeettiiwwan kanneen keessaa dhaggeeffachuufi dubbachuun, dandeettiiwwan naannoorraa argamuufi dandeettiiwwan kanniinis kan baruun argannuudha. Dandeettiiwwan hafan lamaan barreessuufi dubbisuun immoo mana barumsa irraa barachuun dandeettiiwwan argannuudha.

2. 2.3. Gahee Meeshaalee Barnootaa

Adeemsa baruu barsiisuu fiixaan bahuuf meeshaaleen barnootaa gahee olaanaa qabu. Gaheen isaanis, namni tokko afaan akka beeku taasisa. Namni tokko immoo afaan ni beeka kan jennuun wantoota lama ilaaluudhaan. Isaanis: dandeettiiwwan afaanii(language skills)fi beekumsa afaanii(language knowledge) dha. Dandeettiiwwan afaanii isaan bu,uuraa kan jedhaman dhaggeeffachuu,dubbachuu,dubbisuufi barreessuu yommuu ta'an,dandeettiiwwan kunneen baruufi barachuudhaan kan argamaniidha. Dubbachuufi dhaggeeffachuun dandeettiiwwan naannoorra baruun argannu yoo ta'an, dubbisuufi barreessuun immoo mana barumsaarraa barachuun dandeettiiwwan argamaniidha. Kanaafuu meeshaaleen barnootaa kanneen sirna barnootaa keessatti hammatamanii qophaa'an kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelchi barsiisa akkasumas galmeewwan jechoota sadarkaa adda addaatiin argaman namni tokko beekumsas ta'ee dandeettiiwwan afaanii kanneen dagaagfachuuf tumsi isaan qaban laafaa akka hin taane hayyoonni ni ibsu.

Dabalataanis adeemsa baruufi barsiisuu afaanii keessatti dandeettiiwwan afaanii afranuu hariiroo cimaa waliin qabu.Yaada kana ilaalcisee, Beekaan.(2015:78), hayyoota (Anderson and lynch,1988) waabeffachuun akka ibsuutti, “dandeettiiwwan afaanii hundi isaanii kan walqabatan, tokko kan birootiif ka'uumsa yookiin bu'uura ta'ee kan tajaajiluudha. Haata'u malee,dandeettiin dhaggeeffachuu kan biroo caalaa dandeettiiwwan dubbachuufi dubbisuu wajjin hariiroo cimaa qaba.Dandeettiiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuu yeroo baayyee kan addaan hin baane tokko isa biro kan deeggaruufi kan jajjabeessuudha.”jedhee ibsa.

Akka ibsa hayyuu kanaatiin wanti hubatamu gahee meeshaalee barnootaa keessaa inni tokko dandeettiiwwan afaanii gonfachiisuu keessatti hinkoo qabaachuufi dandeettiiwwan afaanii namni gabbifatuu kunniin kan hidhata cimaa waliin qaban ta'uufi adeemsa baruufi barsiisuu keessatti kan odeeffannoo ittiin fudhannu yookiin argannu akkasumas kan odeeffannoo ittiin kenninu yookiin dabarfannuu ta'uu hubanna. Kunis, dandeettiin dubbachuu kan odeeffannoon ittin dabarfamu yoo ta'u dhaggeeffachuufi dubbisuun dandeettiiwwan afaanii odeeffannoon ittin fudhannu yookiin argannuudha.

Waan kana ta'eef dandeettiiwwan kunneen jiruuf jireenya dhala nama keessatti bakka guddaa qabaachuufi ogummaawwan barbaachisoo bu'aa qabeessummaa egeree dhala namaa murteessan ta'uu hayyoonni ni ibsu. Faayidaa qabeessummaa ogummaawwan kaneenii ilaalchisee Beekaan, (2015:91) waa'ee faayidaa ogummaa dubbisuu ilaalchisee yoo ibsu "ogummaa dubbisuu gonfachuun afaan dhalootaafis ta'ee, afaan alagaa cimsachuuf nu gargaaraa. Fakkeenyaaf kitaabilee barnootaa yoo fudhanne kunis sirna barnoota karaalee (dhaabbilee) mootummaafi miti mootummaa ta'e keessatti bifa barnootatiin barreeffamoota dhiyaatan akka hubannu taasisa." Akka ibsa hayyuu kanaatti, barataan yeroo hunda dubbisu barnoota isaa keessatti barataa cimaa ta'uuf kan isa dandeesisu ta'uun gahee meeshaa barnootaa ta'uutuu hubatama.

Meeshaaleen barnoota inni biro immoo qajeelcha barsiisaa yoo ta'u kitaaba barataarratti hundaa'uun kan qophaa'uudha. Kan inni qophaa'eefis yaadolee tokko tokko irratti barsiisotaaf ibsaafi yaadannoo kennuudhaan barsiisonni kaayyolee, qabiyyeewwanfi maloota adda addaa eeraman muuxannoo isaanii, dandeettii, beekumsaafi fedhii barattootaa isaanii waliin walsimsiisanii akka itti fayyadaman haala mijeessuufi.

Haaluma walfakkaatuun Adaanee (2013:7) hayyuu Heinich, waabeffachuun gahee meeshaalee barnootaa yoo ibsu,

Meeshaaleen barnootaa sadarkaa kamirrattuu kennamu haala itti odeeffannoo barnootaa toora gale ykn caalaatti akka hubataniif qindaa'e barataa bira gahuun bu'a qabeessa kan taasisuudha. Kana malees, barnoota qabatamaa taasisuun qabiyyee barnootaa gola keessatti kennamu naannoo isaa waliin walsimsiisuun dhiyeessuun haala baruufi barsiisuu daran mijataa kan taasisuudha. Adeemsa hojii baruuf barsiisuu haalaan qabatama taasisuuf meeshaaleen barnoota

qabiyyee barnootaa waliin deemanitti garagaaramuun caalaatti barnootichi faayyidaa akka qabaatu taasisa.

Akkuma yaada hayyoottan kanneenirraa hubatamutti meeshalee barnootaa beekumsa waliigalaatiifi dandeettiiwwan afaanii gonfachiisuurratti meeshaa hinkoo guddaa qabu ta'uu hubanna.

Yaaduma kana deeggaruun hayyuun, Heinich and et.al. (1989:21) waa'ee faayidaa meeshaalee barnootaa yommuu ibsan, “. . . the key value of instructional material is to improve the balance between concrete and abstract learning experiences . . . instructional materials not only provide concrete experiences but also help students integrate prior experiences.” jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti meeshaaleen barnootaa qabatamummaa barnootaa dhugoomsuuf faayidaa ol'aanaa waan qabaniif haalaan dhimma itti bahuun barbaachisaa akka ta'e ibsa.

Dabalataanis, meeshaaleen barnootaa barnoota afaanii tumsuu akkasumas deeggaruu irra darbee wantoota afaaniin ibsuun hin danda'amnellee addeessuudhaan qabatama taasisuuf akka oolaniifi meeshaaleen kun dandeettiiwwan afaanii barattoota kan fooyyeessan, cimsaniifi dagaagsan cinaatti walta'iinsaafi guddina afaanichaa keessatti gahee ol'aanaa qaba. Barattoonnis fuula durratti dandeettii waliigalaa akka qabataniifi qorannoo sadarkkaa adda addaatti isaan qunnamuf akka ofqopheessan gargaaruun, barattoonnis afaannicha sirriitti akka baratan, waa'ee dandeettiifi beekumsa afaanichaas akka hubatan meeshaaleen barnoota gahee qabu. (walkin, 1982). Yaaduma kana deeggaruun adeemsa baruu barsiisuu keessatti gahee meeshaalee barnootaa qabu ilaalchisee Adaanee(2013:8) Allwright (1990) waabeffachuudhaan akka ibsaetti “... materials should teach to learn, that should be resource book for ideas and activates for instructional learning and that they should give teachers rationales for what they do...” yaada jedhuun kaaya. Yaada hayyuu kanaarrayis waan guddaan hubatamu tokko, meeshaaleen barnootaa hubannoo barattootaa daran akka cimuu kan taasisaniifi qabiyyeewwan xiyyeeffannoon baratamuu qabu haalaan addaan baafatanii sirritti ittis qophaa'uu akka danda'an kan taasisuudha.

Dabalataanis, barsiisonni qajeelcha barsiisa kana silabasiifi kitaaba barataa waliin ilaalaa, meeshaalee barnootaa sadanitti fayyadamuu akka qaban hayyooni nigorsu. Kunis kan ta'uuf karoora baafachuuf, waan fooyyessanii yookaan mijeessanii dhiyeessan dursanii addaan

baafachuun akka danda'amuuf, akkasumas qabixiilee barbaachisoo irratti yaada gahaa argachuuf waan isaan barbaachisuufi.

Haaluma walfakkaatuun gaheen meeshaalee barnootaa inni biraa beekumsa waa'ee afaanii kan ilaalatuudha. Beekumsa afaanii (language knowledge) yoo jedhamu immoo afaan gadi fageenyaan caasaa isaa beekuudha. Wantoota beekumsa afaanii jalatti beekkamuun irra jiraatu, hayyoonni yoo ibsan, seer-luga (grammar) hiika jechoota (vocabulary), sagaleessuu (pronunciation), fayyadama (usage) ta'uu fa'aa irratti waliigalu.

Yaada kanarratti, Gulummaa, (2015 :2), Clork waabeffachuudhaan akka jedhutti “afaan kan qo'atamu haala caasaafi itti fayyadama isaatiniidha. Caasaa afaanii yoo jedhamu qaaccessa xinsagaa, xinjechaa, xinhimaafi xinhiika afaanichaatti. Haata'u malee itti fayyadama afaanii qo'achuun akka caasaa afaanii salphaa miti. Kanaafuu qo'anoon itti fayyadama afaanii haala adda addaan hojiirra oolmaa afaanichaa qo'achuudha.” Yaada kanarraa wanti hubatamu qo'annoon itti fayyadama afaaniifi caasaa akka tokko hintaane hubana. Kanaafuu itti fayyadamni afaaniis xiyyeeffnnoo guddaan kennameefii itti tajaajilamuun barbaachisaadha.

Walumaagalatti yaada hayyoonni garagaraa gahee meeshaalee barnootaa (instructional materials) ilaalchisanii ibsa laatanirraa kan hubannu, meeshaaleen barnootaa baruun barsiisuu keessatti qabiyyeewwan barnoota afaanii adda addaa hammatanii adeemsa barnoota barattootaa kan deeggaran akkasumas hubannoofi gahuumsa isaanii cimsuurratti gaheen meeshaalee barnootaa ol'aanaa akka ta'e hubanna.

2. 2.4. Gahee Qooddattoota Qabiyyee Barnoota Afaanii

Adeemsa baruufi barsiisuu afaanii keessatti galmaa ga'iinsa sagantaa barnoota afaan tokkoof qooda fudhattoonni gahee ol'aanaa qabu. Qooda fudhattoonni kunis qaama qabiyyeewwan afaanii dhiyaatu wixineessu yookiin dhaabbata adda dureen maxxansiisuun raabsu akkasumas qopheessitoota meeshaalee barnootaa sagantaa barnoota afaanii garagaraa qopheessaniidha. Qaamni qabiyyee afaan tokkoo qopheessuun dhiyeessu adeemsa sagantaa qophaa'ina afaanii keessatti galma ga'iinsa qabiyyee dhiyaatu tokkoof qooda guddaa qaba.

Qaamni qabiyyee barnoota qopheessu akaakuu qabiyyee dhiyaatuufi qindoomina qabiyyichaa gama hundaan jiru addan baasuun dhiyeechuu barbaachisa. Yaada kana cimsuun Gurmeessaa, (2014), Sharmafi Tujeta, waabeffachuun akka ibsetti, “adeemsi kun qabiyyee dhiyaatuufi

qindoomina qabiyyichaa mijeessuun hojii baruu barsiisuu sirnaawaafi bu'a qabeessa akka ta'u gargaaraa." Kana waan ta'eef adeemsa baruu barsiisuu keessatti haala meeshaan barnootaafi qabiyyeen barnoota itti qophaa'u adda baasanii beekuun adeemsicha galmaa'an gahuu keessatti qopheessitoonni meeshaalee barnootaa qopheessan gahee ol'aanaa qabu.

Waan kana ta'eef adeemsa qophii meeshaalee sirna barnootaa keessatti haala meeshaaleen barnootaafi qabiyyeen barnoota ittiin dhiyaachuu qabu dursa addaan baasanii qopheessuun barbaachisaadha (Donough and Shaw, 1993: cunninworth, 1995). Kanaafuu qooda fudhatoonni meeshaalee barnootaa qopheessuu keessatti qooda qaban, itti gaafatamummaa ol'aanaa qabaachuu isaaniituu hubatama.

2. 2.5. Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa

Meeshaalee barnootaa afaanii walsimsiisuu kessatti walsimsiisuun akkaataa barattootaa, naannoofi safuu hawaasichaa eeguu qaba. Ogeeyyiin yeroo wantoota walsimsiisan wantoota adda addaa hubannoo keessaa galchuu yookiin beekuun barbaachisaa akka ta'e eeru.

Meeshaalee barnootaa keessatti dhimmoonni akka qabiyyeewwanii bal'ina isaa, malli baruu barsiisuu mijataa ta'uu isaafi qabiyyeewwan waliin walsimatee, dandeettiifi umrii barattootaa wajjin kan deemu ta'uu qaba. Dabalataanis meeshaalee barnootaa walsimsiisuu keessatti kaayyoon banootichaa fedhii barattootaa waliin deemuusaafi haala naannoo wajjin walsimee deemuu, akkasumas aadaa uummataafi jechoota safuu eeguu keessatti xiyyeeffannoo qabaachuu mala.kana malees afaan baratamu, afaan waalta,aa ta;ee, kan looga hundaaf ta'uu hammatee qabiyyeen meeshaalee barnootaa walsimachuu barbaachisa. (Nunan. 1992).

Walumaagalatti yaada hayyuu tanaa irraa waan hubatamu, qabiyyeen meeshaa barnootaa yoo walsimu, bal'inni qabiyyee, mala baruu barsiisuu, haala barataa, kaayyoo barnootichaa, haala naannoo, afaan waalta'aa ta'uufi sansakaafi haalli dhiyaatina barnootaa:akkaataan barsiisaan itti barsiisu hundi xiyyeeffannoo argachuu akka qabuudha.

2. 2.6. Barbaachisummaa Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa

Walsimannaan qabiyyee meeshaalee barnootaa daran barbaachisaadha.Sababoonni walsimsiisuun barbaachiseefis, qabiyyeewwan meeshaaleewwan barnootaa kanneen keessatti dhiyaatan hammam qindoominaafi walsimannaa akka qabanfi kanneen akka dandeettiwwan afaanii,seerlugaafi hiika jechoota kitaabicha keessatti walsimannaan argamuusaanii,

akkasumas gaaffileen kitaabicha Keessaa bahan ulfaatoo ta'uusaanii, dubbisichi kitaaba keessaa ulfaatuusaa, fakkiwwan kitaabicha keessatti dhiyaatan ammam aadaa hawaasa naannoo waliin deemuu isaanii qabiyyeewwan gigaalota kitaabicha keessaa walta'anii walsimannaan argamuu isaanii xiinxalanii bira gahuun rakkoo mul'ate eeruuf,waan nama dandeesisuufidha.(Mc.Donugh and Show.1993).

2. 2.7. Madaalliifi Gosoota Madaallii Meeshaalee Barnootaa

2.2.7.1. Barbaachisummaa madaallii Meeshaa Barnootaa Afaanii. Madaallii meeshaalee barnoota afaanii keessatti meeshaaleen barnootaa baay'inaan argamu kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaati. Madaalliin madaallus kan xiyyeeffatu ciminaafi hanqina meeshaaleen barnoota qaban irratti. Kanaafuu ciminaafi hanqina meeshaalee barnootaa addaan baasanii beekuuf yeroo yeroon madaalli gaggeessuun nibarbaachisa. Kunis; fooyya'iinsaa barnootaafi mijaa'ina haala baruu barsiisuutiif tumsa guddaa waan qabuufidha.

2. 2.7.2. Gosoota Madaalli

Madaalliin meeshaalee barnootaa akaakuu lama qaba.Isaanis: madaallii alaafi madaallii keessaatti. Akaakuuwwan madaallii lamaan kunneen tokko tokkoon yoo ilaallaman akka kanaa gadiitti ibsamu. Hayyuun McDoonough and Shaw(1993) jedhaman akaakuuwwan madaallii meshaalee barnootaa iddoo lamatti hiruun ibsanii jiru. Haala hayyoonni kunniin ibsanitti dhimmoottan madaallii alaafi keessaa keessatti hammataman ifatti lafa kaa'anii jiru ,kunis uwwisa qola gubbaa kitaabichaa irraa eegalee hanga keessaa qabiyyee kitaabichaatti kan hammatu ta,uu agarsiisa.Akkasumas ulaagalee madaallii alaafi madalli keessaa jalatti tokko,tkkoo isaanii gosoota madaallii kanaa gadi keessatti haalaan lafa kaa'nii jiru.

2. 2.7.2.1. Madaallii alaa. Madaalli alaa yommuu jedhamu meeshaa barnooticha osoo qabiyyee isaatii seenee hin ilaalin dura alli meeshaa maal akka fakkaatu madaaluu jechuudha. Dhimmoonni madaallii alaa (qaamni madaallii alaa) jalatti madaalaman, qola kitaaba, suuraan irra jiru maal akka fakkaatan, bara maxxansa isaa, kitaabichi eenyuuf akka qophha'a(kutaa), gatii kitaaba, seensi kitaabichaa qabiyyee kitaabichaa sirnaan ibsuufi nama kitaaba dubbisuu deemuuf mata dureen kitaabichaa keessaa jiran kana kana jedhee lafa kaa'uu isaafi akkasumas gabateen qabiyyichaa qindoominni/walduraa duubni/ isaa sirrii

tau'uufi dhimmoottan kana fa'a fakkaatan kan keessatti hammataman kunniin qaama madalli alaa jalatti jiraniidha.(Mc.Donough and shaw, 1993).

Walumaagalatti qaamni madaalli alaa jalatti argaman; yeroo madaalliin gaggeeffamutti wantoonni hubannoo keessaa galuu barbaachisan qola kitaaba gubbaatti wantoota argamanirra ka'aa. Kunis suuraan irra jiru maal akka fakkaata yaada ibsuufi kitaabichi eenyuuf fa'a akka qophaa'e, kutaa kitaabichi qophaa'eef kan addeessuufi seensa kitaabichaa kan hammatu ta'ee, seensi kitaabichaa imoo qabiyyee kitaabichaa sirnaan ibsuu akka danda'ufi nama kitaabicha dubbisuuf deemuuf mata duree kitaabicha keessaa jiran kana kana jedhee lafa kaa'uu isaa kan irraa hubatamuudha.

2.2.7. 2. 2. Madaallii Keessaa

Madaalliin keessaa, faallaa madaallii alaa ta'ee qabiyyeetti gadi seenuun madaaluudha.Kunis, akkaataa dandeettiwwan afaanii afran ittiin dhiyaatan laalu/madaalu; dandeettiwwan kun walqixa walgitiinsaan meeshicha keessatti argamuu, haala qindoominaafi walsimannaan seer-lugniifi hiikni jechootaa ittiin dhiyaate madaluu sadarkeessuufi tartiibessuun /walduraa duubni(logical) isaa sadarkaa barattootaa waliin kan deemuudhaa? gilgaalichi kitaaba keessaa jiran mijatoo ta'uufi barattoonni dhuunfaadhaan /gareedhaan kutaa keessatti hojjachuu danda'uu isaa, kitaabichi jechoota waalta'oo fayyadamuu saafi meeshaan barnootaa kun haala dhiyeenna barnoota garagaraatiif mijaa'oo ta'uu isaafi qabiyyeewwa kitaabichaa duraa duubummaa eegee hariiroo dalgeefi olgadee qabachuun kan ittiin madaalamu madaalli keessatiiniidha.(Mc. Douough and Shaw, 1993)

Akka waliigalaatti yoo madaalliin gaggeeffamu wantoonni kanaa gadi xiinxalamuu qaba.Isaanis:

-oolmaa isaa ;kitaabnni m Hojiirra adaalamee qophaa'uu qofa osoo hin ta'in hojiirra ooluu isaa madaaluu.

-Amalawaliigalummaa; kitaabichi qophaa'ee nama hunda laallatuusaa xiinxaluu.

-Fooyyeessummaa;barsiisaan akka naannoo isaatti itti toletti fooyyeessuun hojiirra oolchuusaa laaluu

-Jijjiiramummaa;kitaabichi qophaa'e waan biraatiin bakka bu'amuu danda'uusaa

2. 2.8. Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa Hubachuurratti Xiyyeeffate

Haaluma walfakkaatunis yeroo adda addaa keessatti hayyoonni gargaaraa haala dagaagina sagantaa sirna barnootaarratti fooya'aa'iinsa jiruufi yeroo,yeroon haaromsa sirna barnootaaf yaadota gumaacha qaban burqisiisaa dhufuun isaanii ni hubatama. Akkasumas dhimmaa baruu barsiisuu keessatti hubannoo bal'aafi beekumsa gahaan akka horatmuuf gargaaran ulaagalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa kan akka kitaaba barataa yoo qophaa'utti maal maalrratti bu'uura godhachuu akka qabu hayyuun Seif. E.(1998) yoo ibsu akkana jedha,

One of the most helpful tools to have in a curriculum renewal process is a materials and textbook selection process that promotes understanding based teaching and learning. In this the first of several articles, understanding by design principles are used to develop a powerful curriculum materials/textbook selection process.

Akka ibsa hayyuu kanaatti sirna adeemsa dagaaginaafi fooyya'insa sirna barnoota kessatti meeshaan hidhannoo barnootaa baayyee barbaachisoo fi faayida qabeessaa ta'e keessaa inni ol'aanaan kitaaba barnootaa akka ta'eefi akkataa filannoo qabiyyee meeshaalee kanneenii ulaagalee hedduun madaalamuu akka danda'amuufi sirna barnootaa qophaa'ee keessatti meeshaalen barnootaa bu'uura baruu- barsiisuu ta'an kan akka kitaaba barnootaa/textbook keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan ulagaale filannoo hedduun madaalamee bocamuu akka qabuufi meeshaaleen sirna barnootaa kunis waan barssiiin daree keessatti raawwachuu qabuufi raawwachuu hin qabne kan murteessu ta'uu ibsa.

Kanaafuu bu'uuruma yaada hayyuun kenneen ulaagaaleen filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Elliott Seif,(1998) fooyya'e dhiyaate akka kanaa gadiitti ulaagaalee qabxii kudha tokko of keessaa qabuun ibsamee jira.Kunis meeshaaleen barnootaa yeroo qophaa'anitti dhimmootan ijo ulaagaalee kanneeniirratti xiyyeeffatamanii iskeelii 1-5 argamuu akka qaban ibsa. Haaluma kanaan iskeeliin meeshaaleen barnootaa adeemsa barnootaa keessatti tajaajila qaban kunniin haala isaan wantoota barbaachisan hammatanii dhiyaataan kan ittiin madaalaman sadarkaa kennuuf kan nama gargaaruudha. Isaan kunis, haala qophiin meeshaa barnootaa sanaa qindoominni qabiyyeefi hariiroon isaan waliin qaban hagam akka ta'e kan sadarkeessuun mul'isu ta'uu hubanna. Haaluma kanaan akkaataan hayyuun kun filannoo meeshaa sirna barnootaa hubachuurratti kan xiyyeeffate ulaagaalee kana gadii kanaan akka madaalamuu danda'amu kaayeera. Isaaniis:

Ulaagaa1^{ffaa} –Meeshaaleen yaaddan gurguddoo fi gaaffilee barbaachisoo ta’an irratti xiyyeeffatuu?

Ulaagaa 2^{ffaa} -Meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu, ibsuufi dandeettii ol’aanaa akka fayyadaman godhuu?

Ulaagaa 3^{ffaa} –Meeshaaleen gama aadaafi ga’umsaatiiniis bu’uura madaallii seera qabeessaafi wantoota gara garaa madaaluu danda’an hammatanii jiruu?

Ulaagaa 4^{ffaa} -Meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatama qabaniifi nama hawwataa hammatanii jiruu?

Ulaagaa 5^{ffaa} –Meeshaaleen yaaddan gurguddoo itti fufiinsaan irra deddeebi’anii ilaalu?

Ulaagaa 6^{ffaa} –Meeshaaleen mala dagaagina barachuu barattootaa kan sirriin calaqnisiisuu?

Ulaagaa 7^{ffaa} -Meeshaaleen dandeettii gargaaraa, fedhii waa beekuufi hubachuu akkasumas fedhii barattootaa kan biroo keessummeessuu?

Ulaagaa 8^{ffaa} –Meeshaaleen sirna barnoota kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofarratti kan hundaa’ee moo meeshaalee gargaaraa baayee’ee hammateera. Barachuu teeknoolojii deeggarama dabalatee?

Ulaagaa9^{ffaa} -Meeshaaleen beekumsa walsimate, dandeettiiwwan walgiteefi odeeffannoo gadi fageenya qabu kan beekumsa dabalataa barattoota horachiisuudhaa?

Ulaagaa10^{ffaa} -Meeshaaleefi qajeelffamoonna sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan qinda’aniifi barsiisonni Itti fayyadamuuf salphaadhaa?

Ulaagaa11^{ffaa} -Meeshaaleen muuxxannoowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee qaama muuxxannoo barbaachuutii?

Walumaagalatti ulaagaaleen filannoo meeshaalee kan hubannoo irraatti hundaa'e kunniin akka hayyuun kun walsimsiisee madaallii meeshaa sirna barnootaaf qophaa'e kun iskeelii 1-5 fayyadamuun tokkoon tokko ulaagaalee irratti meeshaaleen sirna barnootaa kan akka kitaaba barnootaa sadarkeessuun akka danda'amu nihubatama.

2.3. Sakatta'a Barruuwwan Walfakkii

Meeshaalee sirna barnootaa kanneen keessattuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa gargaaraa qaaccessuu ilaalchisee hayyoonni yeroo adda, addaatti qorannoo adeemsisanii jiru. Kanneen keessaa Mulugeetaa.(2012), "Qaaccessa Dhiyaanna Qabiyyee Jechootaafi Himootaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} Keessatti." mata duree jedhurratti qorannoo gaggeessee yaada isaa bal'inaan ibseera. Haala argannoo isaatiinis jechaafi himaa Afaan Oromooratti hanqinni dhiyaannaa jiraachuu isaa hubateera. Akkasumas kitaaba barataa Afaan Oromootiif dhiyaate keessatti qabiyyeen jechaafi himaa gamaa uumama jechootaa, hormaata jechootaa, garaagarummaafi tokkummaa jechaaf dhamjecha, garee jechootaa, himootaafi qooddii himootaa ilaalchisee qabxiileen dhiyaatan muraasa ta/uu isaafi gahaa ta'uu dhabuu isaa argateera. Yaada argannoo isaarraa ka'uunis yaada furmaata kaayeera; kunis qopheesitoonii kitaabicha yommuu qopheessaniitti ulaagaalee meeshaaleen barnootaa tokko guutee diyaachuu qabu, ilaalcha keessaa galchuun qopheessu akka qabaatan eeree jira.

Dabalataanis kaayyoo jechoota horachuu keessatti bifa jechoonni ittiin uumaman, horsiifamaniifi tajaajilan akkasumas himaafi akaakuun himaa haala qindaa'aa ta'een kitaaba barataa keessatti adda baasanii dhiyeesuun akka barbaachisu eeree jira. Gama biraatiin qorannoo isaammoo wanti adda isa godhu qabiyyee jechaafi himaa irratti xiyyeeffachuu isaafi kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaan walqabsiisee dhiyeessuu isaati.

Gurmeessaa.(2015) "Qaaccessa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaafi Kitaabilee Wabii." jedhurratti qorannoo gaggeesseera. Akaataa qorannoo isaatiin caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo dhiyeessuurratti kitaaba barataa, qajeelcha barsiisaafi kitaabilee wabii Furtuufi Bantuu haaraa keessatti rakkooleen gargaaraa caasaa jechaafi himaarratti akka mul'atu argannoo isaatiin ibseera. Qorattichi rakkoolee arganoosaatiin kaayeeffis yaada furmaataa eeree jira. Kunis qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimmaa caasaa jechaafi himaarratti xiyyeeffannoo guddaa akka gochuu

qabanituu akeekame. Qorannoo Gurmeessaa (2015). Qorannoo Mulugeetaa(2012).Irraa wanti adda isa godhu rakkoolee caasaa jechaafi himaa kitaabilee wabii caasluga Afaan Oromoo kanneen akka kitaabilee Furtuu, Bantuu haaraa, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 9^{ffaa} irratti qaaccessuu isaati. Kun garaagarummaa waraqaa qorannoo isaanii gidduu jiru yogguu ta'u, tokkummaan isaanii immoo isaan lachuu caasaa jechaafi himaarratti xiyyeeffachuu isaaniiti.

Akkasumas, Kabbada. (2015).“Qaaccessa Dhiyaannaa Xinjecha Kitaabilee Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa Kudha-Tokkoofi Kudha-Lamaa.”Jedhurratti qorannoo bal'inaan gaggeessee jira. Akkaataa qorannoo isaatiin argannoo kaayee jira. Argannoon isaas, dhiyaannaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnootaa kutaa 11^{ffaa} kutaa 12^{ffaa} keessatti argaman hanqinaalee qabaachuu eera. Dabalataanis tokkummaafi garaagrummaan jechaafi dhmjechaa adda bahee kitaabilee kanneen keessatti dhiyaachuu dhabuu ibseera. Kanarraa ka'uun qorattichi yaada argannootifis yaboo kaayeera. Kunis, dhmjechoonni Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} fi 12^{ffaa} bara 2005 A. L.I qophaa'an dhiyaatan keessatti maalummaa isaaniirra kaasanii haala salphaatti hubatamuu danda'aniin dhiyaachuu qabu. Akkasumas qopheessitoonni kitaabilee barnootaa Afaan Oromoofi sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessan xiinjecharratti xiyyeeffannoo guddaa godhanii fooyya'uu akka qabu akka yaada furmaataatti ibsee jira.

Haaluma kanaan waraqaa qorannoo qorataa Kabbadaa(2015), qorattoota lamaan armaan olitti dhiyaatanirra wanti adda isa godhu, inni qaaccessa dhiyaannaa Xinjechaa barnoota Afaan Oromoo sadarkaa lammaffaa marsaa lammaffaarratti yoo ta'u kan qorattoota lamaniin immoo qaaccessa caassaa jechaafi hima Afaan Oromoo sadarkaa lammaffaa marsaa tokkoffaarratti ta'uu issati.

Waluumaaagalatti, kaayyoon qorattoota kanneenii yoo ilaalamu qaaccessa xiinjechaa, caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo adda addaarratti ta'ee, haala uumama jechoota Afaan Oromoo xiyyeeffachuun kan barreeffameedha. Kun immoo waraqaa qorattoota kenneen sadeeniituu walfakkeessa. Kunis tokkummaa isaanii kan agarsiisuu ta'eetti hubatama. Akkasumas qorannoowwan ogeeyyii kanneenii qorannoo qorataa kanaatiin bakki itti walfakkeessu qorannoowwan kunniin hundinuu xiinxala meeshaalee barnootaa kitaba barataa Afaan Oromoo irratti hundaa'uun hamma tokko walfakkeessa.

Haata’u malee, qorannoowwan yeroo adda addaatti ogeessota kanneeniin dhiyaatan keessaa akkaata walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan walqabsiisuudhaan garaagarummaafi walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanniin kan dhiyeesse hamma qoratiichi beekutti hinjiru. Qoranoowwan isaan gaggeessan bali’inaan kan irraati xiyyeeffate qaacceessaa haala dhiyaanaa caasaa jechaafi himaa kitaaba barataarratti; gama caasaa afaanii qofaarratti ta’uusaati.

Kanaafuu, qorannoo qoratticha kanaa qoranoowwan ogeessota asiin oliirraa kan adda isa godhu hanqinaalee walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa kanneen sadan: silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa bara 2005tti haarawa qophaa’anii hojiirra jiran xiinxaluurratti kan xiyyeeffate ta’uusaatti. Haaluma kanaan qorannoowwan mata duree kanaan walfakkaatu biraa jiraachuu ni danda’a. Haata’u malee, sakatta’a taasifameen qorannoowwan argaman isaan armaan oliitti eeraman kanneen qofa ta’uu qorataan hubatee jira.

Boqonnaa Sadi: Malawwan Qorannichaa

Saxaxa qorannichaa

Boqannaa kana keessatti tooftaa qorannichaa madda ragaaleefi hirmaattota qorannichaa, meeshaalee funaansa ragaalee(tooftaalee ragaan ittiin funaanamu), mala iddatteessufi, malleen qaaccessa odeeffannoo qorannichaa(tooftaalee ragaaleen ittiin qaacceessaman) kan qorataan qorannicha keessatti gargaaramuuf yaadamantuu duraa duuba qabatee,sadarkaa sadarkaadhaan itti dhiyaatee jira

3.1. Mala Qorannichaa

Qorannoon kun xiinxala walsimannaa qabiyyee meshaalee barnootaa kanneen akka silabasii,kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa kurnnaffaa bara 2005A.L.I qophaa'e irratti gaggeeffameedha. Qorattichi ragaalee maddoota adda addaarraa argaman qaaccessuuf mala akkamtaatti fayyadame jira. Sababni malli kun filatameeafis qorataan rakkoolee jiraniif ragalee bifa ibsafi himaatiin argamuu danda'u qaaccessuuf mijaawaadha jedhee waan amaneefi.Yaada mala kanaarrati Addunyaa, (2011) yoo ibsu akka jedhetti, "malleen qorannoo hujoof bu'uura ta'an keessaa inni tokko mala akkamtaati.Malli kun odeeffannoo aslii kan rakkoo qoratamuu san gadi fageenyaan dhiyeessuun argannoof haala mijeessuurratti humana qaban xiyyeeffata."Yaada hayyuu kanaa irra wanti guddaan hubatamu tokko malli akkamtaa odeeffannoo dhimmaa qorannichaa gadi fageenyaan xiinxaluuf mala mijaawaa ta'uu hubanna. Haaluma kanaan malli sakkattaa addeessaa(descriptive survey study) bal'inaan itti dhimma bahamee jira. Malli kun ibsa raga argamerratti bal'inaan ibsuu dandeesisa waan ta'eef, filatameera.

3.2. Madda Ragaalee

Qorataan ragaalee gaaffilee qorannoo kana keessatti ka'aniif deebii kennuu danda'an maddoota lama irraa argate. Isaanis: madda odeeffannoo jalqabaa(primary source data),meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnnaffaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa yoo ta'an madda odeeffannoo lammaffaa(secondary source data) immoo barsiisota meeshaalee barnootaa barsiisaa jiraniidha.Sababni isaas,barsiisonni kunniin adeemsa baruu barsiisuurratti hariiroo kallattiidhaan dhimmicha xiinxalamu wajjiin kan qaban waan ta'eefiidha. Kanarraa ka'uudhaan barsiisota Afaan Oromoo manneen barnootaa

Godina Arsii Aanaa Digaluufi Xijoo keessatti argaman mana barumsaa Xijoo, Saaguree, Loleefi Digaluu sad.2ffaa yommuu ta'an barsiisonni kunniinis kan filatamaniifis dhimmicharratti odeeffannoo bal'aa, gadifageenyaafi qabatamaa qabu jedhamee qorattichaan waan amantaa argataniifi. Waa'ee madda ragaalee ilaalchisee Cohen(1994:50) akka armaan gaditti kaa'a.

Primary datas are those items that have had a direct physical relationship with the events being reconstrued. This category would include not only the written and oral testimony provided by actual participants in or witnesses of, an event, but also the participants themselves. Documents considered as primary sources include manuscripts, characters, laws, archives of official minutes or records, files letters, ... recordings, and research reports. All these are, intentionally or unintentionally, capable of transmitting a first hand account of an event and are therefore considered as source of primary data. Other instances of secondary sources...jedha.

Haaluma kanaan akka madda raga tokkoffaatti silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa kurnnaffaa bal'inaan akka sakatta'amu. yoota'u akka madda raga lammaffaatti barsiisota Godina arsii aanaa Digaluufi Xijoo manneen barnootaa sadarkaa lammaffaa kutaa kurnnaffaa barsiisanrratti kan bu'uureeffatedha.

3.3 Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Qorrattichi qorannoo kana yeroo gaggeessutti meeshaalee funaansa ragaa, xiinxala sanadaa (document analysis) fi af-gaaffii fayyadamee jira.

3.3.1 Af-gaaffii

Meeshaan funaansa ragaa kun odeeffannoo baay'ee murteessaa bifa gaaffiitiin qophaa'an barsiisota mana barumsaafi ogeeyyii barnootaa sadarkaa adda addarra jiranirraa rakkoo jiru falasaa wajjiin sakatta'uuf gargaara. Dastaa (2002: 84) gaarummaa mala kanaa yommuu ibsu, "Odeeffannoon afgaaffiin dhiyaatu yoo ifa hinta'in qorataan keessa deebi'ee fooyyessuu danda'uufi odeeffannoo kennitoonnillee waan hingaliniif gaafachuuf carraa qabaachuunsanii meeshaa kana filatamaa taasisa." jedha.

Haaluma kanaan qaama dhimmicha qoratamuu kanarratti hariiroo dhiyeenyaa qaban jedhamee yaadame, barsiisotaa gaaffii deebii taasisuun odeeffannoo qabatamaa argachuuifi

qorannoo gaggeeffamee jiru kun hagam dhugaa akka ta'e hubachuuf nama gargaaraa waan ta'eefi namoota muraasa irraa qaamaan wal qunnamanii yaada gadi fageenyaa funaannachuufi gaaffilee ifa godhanii dhiyeessuuf kan nama gargaaru waan ta'eef meeshaan funaansa ragaa kun filatameera.

Af-gaaffiin qorannoo akkamtaa keessatti meeshaa funaansa ragaa murteessaafi hubannoo namoonni waan tokkorratti qaban baruudhafis ta'ee namoota kaawwan hubachuufis mala cimaadha. Haaluma wal fakkaatuun Dastaa,(2013) yoo ibsu,"Af-gaaffiin kan qoratafi odeeffennaan (informant) fuulleetti walarganii odeeffannoo walii kennani." jedha. Meeshaan odeeffannoo funaanu kun gaaffii afaanii dhiyeessuufi afaanii deebii kennuurraatti kan hundaa'eefi caalmaadhaan qorannoo gadi fageenyaa barbaaduuf kan oolu ta'uu ibsameera. Haaluma kanaan qorataan meeshaa funaansa raga kana yeroo filatetti gaaffilee shan qopheefateera. Qorattichi gaaffilee af-gaaffii kanniinis kan qopheesse gaaffilee bu'uura qorannichaafi kaayyoo qorannichaarratti bu'uura godhachuun yoo ta'u, gaaffilee bu'uura qorannichaatiif deebii ni laata jedhee yaadamee jira. Haaluma kanaan ji'a Ebilaa keessaa haaluma karoora wixineetiin, odeeffannoo kennitoota barsiisotarraa manneen isaan bariisan bira dhaquudhaan hayyamummaa barsiisota kaneenii kabajaan gaaffadheen iddoon mijaawwan gaaffiifi deebii kanaaf tolu biiroo muummee afaanii keessaa ta'uu waliigallee iddoorratti naaf argamuun dabaree,dabareen yaada jiru waljiirree jira.

Kana yoota'us gaaffilee dursamanii qopha'anirratti bu'uureeffachuun afaaniin gaaffilee dhiyeesseefiin jira. Isaaniis muuxannoo qabanirraa ka'anii fedhiidhaan waan hubannoo irratti qabanirratti afaaniin yaada naaf kennaan barreeffamaan yaadannoo jala jalaa qabachuun gaaffilee hundaa ergan waliin gahee booda yaada naaf kennaniifi yeroo isaanii wareegamanii nawajiin turuu isaaniitiif galateeffadhee gaggessuudhaan, odeeffannoo isaan afaaniin naaf laatan sassaabadhee qaaccesseen jira.

3.3.2. Sakatta.a dokumeentii

Meeshaaleen funaansa ragaa kanneenirra odeeffannoo barbaachisaa bifa qulqulleetiin (akkamtaa) funaanuuf waan nama gargaaruuf qorataan meeshaalee barnootaa kanneen sadan, silabasii, kitaba barataafi qajeelcha barsiisaa barreeffamaan dhiyaatee jiru kanneen wal bira qabee xiinxalaa, walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneenii madaaluuf

gargaaramee jira. Yaada kana ilaalchisee Dastaa (2013) akka ibsetti “.... Dokumantoota akka ragatti gargaaramne kanneen osoo itti hin fayyadamin dura dhugummaa isaanii hubachuun barbaachisaadha. Dugummaa isaanii mirkkaneeffachuuf immoo qeequun barbaachisaadha. Qeequun qeeqa keessaafi qeeqa alaa jedhee bakka lamatti qoodama.” Akka yaada hayyuu kanaarra hubatamutti dokumanttoonnis akka madda ragaa qorannootti kan nama fayydan ta’uutu hubatama. Haaluma kanaan odeeffannoo meeshaalee kanneenirraa qabiyyeewwan meshaalee kanneen keessatti dhiyaatan gabatee keessatti walcinaa qabuun boqonnaadhaan kan meeshaalee sadaniituu erga barreeffamaan dhiyaatanii booda qabiyyeewwan gilgaalota adda addaa keessatti waliin hin deemne adda baasuudhaan jala, jalatti qaacceeffamanii ibsi iitti laatameera.

3.4. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorataan kun qorannoo kana gaggeessuuf mala iddattoo miti carraa fayyadameera. Kanumaan walqabatee, qorattichi gosa iddateessu miti carraa kana keessaa immoo gosa tokko kan ta’e iddateessuu akkayyoo/kaayyeffamaatti/(purposive sampling) fayyadamee jira. Sababni isaas, iddattoon filatamaan qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qorattichaarratti waan hundaa’aniifiidha.” Akkayyoo kan jedhames; akka kaayyoo qorannichaatti yookaan qorattichaatti odeefataa ykn deebistoota filachuu waan ta’eefi (Addunyaa, 2011:67). Kun ammoo, odeeffannoo barbaachisaafi qabatamaa qaama hubannoo dhimmichaa qaburraa kallatumaan argachuuf yaadameeti. Haaluma kanaan barsiisota Godina Arsii aanaa Digaluufi Xijoo keessatti manneen barnoota sadarkaa lammaffaarratti barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa yeroo kanarratti barsiisaa jiranirratti yoo fuulleffatu, baay’inni isaanii akkuma waliigalaattu shan qofa waan ta’aniif, lakkoofsaan muraasa ta’uurraa mala iddattoo hundaa hirmaachisaatti fayyadameera. Qabannis qaamonni kunneen kallatumaan meeshaalee barnoota kanneenitti tajaajilamaa jiran waan ta’aniif walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneenirratti namoota kaawwan caalaa muuxannoo adeemsa baruu barsiisuu keessatti hubannoo barnoota barsiisaniirratti qaban waan ta’eef, bu’uuruma kanaan qaamolee kunniin bal’inaan odeeffannoo liixaa ni kennan jedhee waan amaneefi. Kanumarraa kan ka’e, qorataan qaamolee kana milkaa’ina qorannoo isaatiif filateera. Akkasumas qoraataan hojiidhaan manneen barumsaa Aanaa Digaluufi Xijoo keessatti argaman keessaa mana barumsaa Xijoo sadarakaa lammaffatti kutaa kurnaffaa barsiisaa jira waanta’eef, qorannoo isaatiif haala mijaawaa uuma jedhee amantaa waan

qabuufi mala iddatteessuu kaayyeffamaatiin meeshaalee barnootaa kutaa kurnaffaafi barsiisota kutaa kana barsiisan fayyadameera.

3.5. Mala Ragaan Ittiin Qaaccessaman

Qoratichi ragaalee meeshaalee funaansa ragaa adda addaatiin argamaan kan asiin olitti ibsamaniin funaannaman haala armaan gadiitiin qaacessee jira. Dursa, Ragaawwan matadurichaan walqabataniifi walhinqabanne akkasumas ragaawwan sakatta'aman addaan baasuudhaan sirrummaafi qulqullinni odeeffannoo funaannamee nimirkanaa'a. Itti aansuudhaan, ragaaleen qaaccessa ragaatiin(sanadaan), meeshaa qaacceeffamanii sadanii,silabasii,kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaarraa argaman ragaalee bifa ibsaatiin mul'atan waan ta,aniif mala dhiheennaa akkamtaatiin qaacceeffamaniiru. Akkasumas ragaaleen barsiisotafi ogeeyyii barnoota sadarkaa addaddaarra jiranirraa funaanname haala walfakkeenyaafi garaagarummaa isaaniitiin akaakuu akaakuun haaluma gaaffannoo bu'uura godhachuun kophaa kophaatti gurmaa,anii qaacceeffamanii jiru.

Walumaagalatti ragaaleen qaamota kanneenirra argamanis yaadan wasimatani jechaan ibsamani jiru.Waan Kana ta'eef odeeffannoon meeshaa funaansa ragaa sakatta'a barruufi af-gaaffiitiin walitti qabaman(guurraman) haala walitti dheenya qabaniin gabateewwan adda addaa keessatti qindaa'anii bu'aan xiinxalli isaa jala jaltti jechaan qaacceeffamanii ibsi barbaachisaan kennameefi jira.

Boqonnaa Afur : Xiinxla Ragaa

Boqonnaa kana keessatti xiinxala hiika ragaaleefi argannoowwan xiinxala barruu meeshaalee barnootaa sadaniifi barsiisota irraa meeshaalee funaansa ragaatiin argamanituu dhiyaate. Kunis odeeffannoowwan sakatta'aa barruufi af-gaffiiti gargaaramuun walitti qabate kanneen haala walitti dhiyeenya qabaniin qindaa'uun xiinxalamanii jiru. Haaluma kanaan hirmaattota qorannoo irraa oddeeffannoo argachuuf qaaccessi meeshaalee barnootaa sadanii (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisa), akkasumas af-gaffileen barsiisotaaf dhiyaatan hundinuu haalan gaaffannoon erga raawwatee booda odeeffannoowwan kanneen meeshaalee funaansa ragaatiin argaman haalan qaacceefferamanii jiru. Bifuma kanaan qorannoon kun xiinxala walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaarratti kan xiyyeeffatee waan ta'eef qorattichi muuxannoo qaburraa ka'uun jalqaba rakoollee gama walsimannaa qabiyyeetiin mul'atan maal maal akka ta'an addaan baasuuf meeshaalee barnootaa kana sadan walcinaatti walbira qabuun qabiyyeewwan boqonaalee dhiyaatan jalatti argaman sakatta'uu danda'eerra. Akkasumas, rakkoolee bira gahaman eeruuf xiinxala gaggeessee jira.

4. 1. Mil'uu Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota

Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa.

Kaayyoon barnoota afaanii(lanruage education) inni guddaan barattoonni afaan baratan sanaan hojjachuu akka danda'aniifi ogummaawwan afaanii warra bu'uura (the basic language skills) horachiisuudha. Xiyyeeffannoon barnoota afaanii biyya keenyaas, meeshaalee ogummaawwan (dandeettiiwwan) kanarratti gahuumsa gonfachiisuun walqunnamtii barnoota afaaniifi jireenya hawaasummaa gargaaraa keessatti akka itti fayyadamaniif haala mijeessuudha.

Kaayyoowwan kana galmaan ga'uuf tattaaffiiwwan taasifaman keessaa inni guddaan qophii meeshaalee barnootaati.Meeshaaleen barnootaa adeemsa baruu barsiisuu keessatti iddoo gudda qaban keessaa isaan beekamoon kanneen akka silabasii barnootaa, kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa isaan beekamoodha.Meeshaalee kanneen keessaayis silabasiin, kitaaba

barataafi qajeelacha barsiisaatii ka'uumsaadha. Silabasiin barnootaa bu'uura meeshaa barnootaa biraatiif ta'e kun, kaayyoo guddaa galmi sagantaan barnootaa bu'aa barbaadame bira ittiin gahamuu danda'amu cimaa ta'e qaba. Akkasumas silabasiin sadarkaa lammaffaa marsaa tokkoffaa barnootaa Afaan Oromoo kutaa kurnaffaadhaaf qophaa'e qabiyyeewwan adda addaa kanneen akka ogummaawwan afaanii bu'uuraa, hiika jechootafi caasluga keessatti hammachiisuun qophaa'ee hojiirra oolee jira.

Dabalataanis kaayyoo sirna baruu barsiisuu galmaan ga'uuf carraaqqiiwwan godhame keessaa inni biraa immoo qophii kitaaba barataati. Kitaabni barataa barnooni Afaan Oromoo kuta kurnaffaa bara(2005) nitti qophaa'ee hojiirra oolees boqonnaalee gargaaraa kudhasaddeeti ta'aniifi barannoowwan adda addaa qabiyyeewwan gargaaraa kanneen dandeettiiwwan afaanii, dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, berreessuu hiika jechootafi caasluga akkasumas afoolaafi ogbarruu barreeffamaa hammachuun qophaa'ee jira. Shaakalliifi gilgaalonni adda addaas kan barattoota sadarkaa kanaatti qabiyyeewwan dhiyaatan kana shaakalchiisan keessatti qophaa'anii jiru. Akkasumas qajeelchi barsiisaas kaayyoo, qabiyyee, mala baruu barsiisuu, yaadannoowwan gaggabaaboo, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan tumsan, kaayyoo barumsichaa galmaan gahuurratti hojii barsiisaatiif tumsa gochuuf baruma sana kitaaba barataa wajjin qophaa'ee hojiira ooleera.

Walumaagalatti qophiin meeshaaleen barnootaa kunniin sirna barootaa bu'uura taasifachuun barattootaaf odeeffannoofi hubannoo gargaaraa dhiyeessun beekumsaafi dandeettiiwwan adda addaa horachiisuuf qabiyyeewwan heddu hammatanii qopheeffamanii jiru. Haata'u malee qabiyyeewwan meeshaalee kana keessaa jiran walsimatani argamuu isaanii hubachuuf xiinxalli walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen sadan irratti godhameera.

4.2. Xiinxala Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Afaan Oromoo

Qorattichi xiinxala meeshaalee barnootaa sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa walcinaa qabuun kan sakatta'aman garaagarummaafi walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee kanniin keessatti argame gabateewwan kanaa gadii keessatti boqonna boqonnaadhaan sakatta'iinsi gadhame yaadaan qaaceffamee jala jalatti ibsamee jira.

Gabatee 1: xiinxala qabiyyeewwan boqonnaa tokkoofi lamaa

Boqonnaa	Qabyyee silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyee kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyee qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
1-Afaan Akkamitti Jalqabame	.Dubbisuu . - Hiika jechoota kennu Caaslugaa	Dubbisa(afaan akkamitti jalqabame?) Hiika galumsaa gilgaala 6 gaaffii 2 yaadachuu-qabaachuu -Birsagafi seera birsaga Afaan Oromootuu ame. -Sirna tuqaalee yaada xumuraa -Hennaa Ammennaafi Amsiiqa	-Dubbsa (Maatii Afaanota Afiroo Eeshiyaa) Hiika galumsaa gilgaala 6 gaaffii 2 yaadachuu--qaabachuu -Birsagaafi caasaa birsaga Afaan Oromootuu ibsame. -Sirna tuqaalee yaada xumuruuf oolan. Hennaa Ammennaafi Amsiiqa.
2:Dhukkuboota wal-qunnamtii saalaatiin Darban.	. Dubbisuu . Hiika jechootaa kennuu . caasluga	Barannoo1:Dhaggeef-fachuufi Dubbachuu. - Dubbisa “Dhukkuboota wal-qunnamtii Saalaatiin Daddarban” jedhu - Barannoo2:Dubbisufi Daubbachuu. Barannoo3: Dubbachuu. Barannoo4: Jechoota Barannoo5:Caasluga.	Barannoo1: Dhaggeeffachuufi Dubbachuu -Dubbisa : “HIV/ AIDSii jhedhu. Barannoo2:Dubbisufi Dubbachuu. Barannoo3: Dubbachuu. Barannoo4: Jechoota Barannoo5:Caasluga.

Haaluma xiinxala gabatee tokkoffaa olii keessatti hubatameen boqonaalee lamaanuu keessatti wantoonni waliin hin deemne jiru.Kunis: boqonnaa 1: barannoo 1dhaggeeffachuufi Dubbachuu jedhee ibsamus kan qabatamaan mul’atu dhaggeeffachuufi barreessuu ta’ee ibsameera. Kunis Gilgaala 2A kitaba barataa keessatti.kan ibsame akkana jedha “ barreeffama barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachaa iddoo duwwaa siif kenname guuti: kan jeduu yoo ta’u. qajeelcha barsiisaa keesattis kan jedu, barreeffama ati dubbistuurratti hunda’anii iddoo isaaniif kanname akka guutan godhi kan jedhuudha.kanaafuu shaakalli barattoonni gilgaala kana jalatti shaakalan dhaggeeffachuufi dubbachuu osoo hin taane dhaaggeeffachuufi barreessuu ta’uu mul’isa.kun walsimannaa dhabuu qabiyyee dandeettiiwwanii mul’isa.

- Hiikni galumsaa gilgaala 6 gaaffii 2 jecha yaadachuu jedhuu kenname, kan kitaaba baratafi qajeelcha barsiisaa keessatti kenname walsimataa miti. Fakkeenynaaf. kitaaba barata keessatti kan jiru yaadachuu-qabaachuu hiika jedhu kenne, qajeelcha barsiisaa keessatti immoo yaadachuu --qaabachuu jechuun deebii kennee jira. Kanaafuu hiikni galumsaa meeshaalee barnootaa lamaan kanatuu wal-hinsimne jechuudha. Kanamalees, caasaan birsaga jechoota hundee Afaan Oromoo Q.B keessatti ibsame K. B birratti fakkeenyaan kan ibsamee miti. Silabasii keessattis adda kan bahee miti. Akkasumas; qajeelcha barsiisaa keessatti deebiin laatameefi jecha kitaaba barataa keessatti akka birsageffamu gaaffatame walsimaa miti. Fkn.jecha “obboleettii” jedhu birsaga sadiin deebiin laatamuun ni mul’ata (qajeelcha barsiisaa fuula 9) irratti argama.

Obboleettii- ob-bo-leet- tii birsaga afur qaba. Caasaan birsaga Afaan Oromoo kan eeyyamu kan kitaaba barataa keessatti ibsameen wal simataa miti.Dabalataanis caasaan birsaga A/O qajeelcha barsiisaa keessatti ibsame seerota birsaga kitaba barataa keessatti taa’e wajjin waliin hin deemne..Fkn. seera birsagni dubbachiiftuu qofaan ni uumama jedhuun qajeelcha barsiisaa keessatti walsimee hin argamu.

Boqonnaa 2: barannoo1: Gilgaalli 2A Dhaggeeffachuufi Barreessuu ta’a. Kitaba barataa keessatti, yaanni ibsame akkana jedha “ barreeffama barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachaa iddoo duwwaa siif kenname guuti ” kan jedhu yoo ta’u, qajeelcha barsiisaa keessattis kan jedhu, barreeffama ati dubbistuurratti hunda’anii iddoo isaaniif kanname akka guutan godhi kan jedhuudha. Kanaafuu shaakalli barattoonni gilgaala kana jalatti shaakalan dhaggeeffachuufi dubbachuu osoo hintaane dhaaggeeffachuufi barreessuu ta’uu mul’isa.kun walsimannaa dhabuu qabiyyee dandeettiiwwanii mul’isa.(kitaaba barataa fuula16) irratti.

Barannoo2: jalatti Gilgaalli 5c Dubbisuufi Barreessuudha, malee dubbisuufi dubbachuu miti. Barannoo4 Gilgaala 8ffaan gaaffii 5ffaa jecha “gonofee” jedhuuf hiikni dubbisichaafi deebiin kenname wal hin gitu. Fkn.gonofee-uffata (dubbisa boqonnaa jalatti hiika inni qabu)

Gonofee- meeshaa dubartiin qarshii itti qabattu. (deebiin qajeelcha barsiisaatiin kenname) Kanaafuu bu’uuruma yaada kanaarra ka’uun hiikni jacha gonofee jedhuuf kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kenname garaagarummaa qaba jechuudha. Akkasumas

qajeelcha barsiisaa keessatti fuftoonni gidduu Afaan Oromoo keessatti hedduminaan akka hin mul'anne ibsameera haata'u malee, wanumti muraasni jirtu jedhamtuu, kitaaba barataa keessatti fakkeenyaan deeggaramtee walsimannaan wanti kenname hin jiru.

Baranno 5: gilgaala 11 hennaa raawwima ammennaarratti kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti himni ijaarrameefi deebiin kenname waliin hindeemu. Garaagarummaan meeshaalee kanneen jalatti jira jechudha. Fkn. Qajeelcha barsiisaa keessatti kenname, deebii wajjin yoo laallu akka kanaa gadi ta'a.

Guddisaan Afaan Oromoo boqonna dura nu barsiise.—Hennaa dabrennaa

Waaqumaan kaleessa Fifinneedha dhufe. —Hennaa dabreennaa

Caalaan rafee jira. ---Hennaa Raawwima ammeena

Feeneet Amboodha dufte.—Hennaa raawwima ammeenaa jedhee kaayee jira. Kanaafuu deebiin qajeelchi barsiisaa kaayee fi ibsi gabaabaan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti walsimataa miti ykn waliin hindeemu; kana jechuun qabiyyee hennaarratti yaadannoon akka fakkeenyaatti kiitaaba barataa keessatti ibsameefi qajeelcha barsiisaa keessatti immoo qabiyyuma kanarratti deebiin henna raawwima ammeenna jedhee kenname kan henna dabrennaa ta'ee kan jiruudha. Kan irra kan hafe qabiyyeewwa meeshaalee kanneen keessatti ibsaman walsimannaa qabachuu hubatameera.

Gabatee 2: *xiinxala* walsimannaa qabiyyee boqonnaa 3^{ffaa} fi 4^{ffaa}

3:Sirna Fudhaafi Heeruma Oomiyaa Bahaa.	-Dubbisuu -Hiika jechoota -Caasluga	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu .Dubbisa “Sirna fuudhaafi heerumaOromiyaa Bahaa” jedhu. . Baranno2: Caasluga .Barannoo3: Afoola	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu Baranno2: Caasluga . gaaffiiwwan keessaa deebii
4-Toltuufi Hiree Ishee	.Dubbisuu . Hiika Jechootaa kennuu. .Caasluga.	.Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu .Dubbisa “ToltuufiHiree Ishee” jedhu. . Barannoo2 : Ogbarruu .Barannoo3:Caasluga : Bamaqaa Barannoo4 Barreessuu	.Barannoo1: shaakala dubbisuufi dubbachuu Barannoo2 : shaakala og-barruu .Barannoo3: shaakala caasluga : Bamaqaa Barannoo4: shaakala Barreessuu

Akkuma gabatee 2 irra hubannu, boqonnaa 3 keessatti fayyadama afaaniifi daawwitii jireenyaa kan ta’e qabiyyeen afoola silabasicha kessatti hin jiru.Qabiyyeen kun silabasii,kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa keessaatti wal simannaan kan dhiyaate miti.Fakkeenyaaf kitaaba barataa keessatti barannoon 3 afoola garuu mata durreen kun qajeelcha barsiisaafi silabasii keessatti hin jiru.kun immoo garagarummaan jiraachuu agarsiisa..

Akkasumas boqonnaa 4 jualatti dubbisni “Toltuufi Hiree Ishee” jedhu qajeelcha barsiisaa keessatti akka qabiyyeetti qabiyyee jalatti ibsame malee qabatamaan barreeffame hin jiru.Garuu silabasiifi kitaba barataa keesatti walsimannan, mata durre dubbisa jedhuun taa’ee argama.

Gama biraatiinis mata dureen og-barruu jedhu silabasicha keessaatti hin dhiyaanne. Garuu kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessati jiru; kun immoo walsimannaa qabiyyee meeshalee kana lamanii yoo agarssiisu, silabasiirratti immoo garagarummaan ija kanaan jiraachuu mul'isa. Kana malees silabasii keessatti ogummaawwan dubbisuutiin alatti dandeettiiwwan afaanii kan hafan qabiyyee silabasichaa jalatti hin dhiyaanne. Kunis garagarummaan qabiyyee meeshaalee kanneen jidduutti jiraachuu ni ibsa.

Kanarra kan hafe qabiyyeewwan barannoo boqonnaa kana jalatti jiran kan walsimannaa qabu ta'uun hubatamee jira.

Gabatee 3: xiinxala qabiyyee meeshaalee barnootaa A/O boqonnaa shaniifi jahaa

5: Burqaafi Dureettii	.Dubbisuu .Hiika jechoota .Caasluga.	Barannoo 1 Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa “Burqaafi Dureettii” jedhu. Barannoo 2 Caasluga. Barannoo3 Barreessuu	Barannoo 1 Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa “ Burqaafi Dureettii ” jedhu. Barannoo 2 Caasluga. Barannoo3 Barreessu
.6 Onesmoos Nasiib	.dubbisuu .hiika jechoota haala galumsaatiin kennu. -Caasluga.	Barannoo1:dubbisuufi dubbachuu -Dubbisa “Onosmoos Nasiib” jedhu. -Barannoo2: Caasluga. -Barannoo3: Afoola. Barannoo4:Barreessuu.	Barannoo1:dubbisuufi dubbachuu -Dubbisa “Onosmoos Nasiib” jedhu. -Barannoo2: Caasluga. -Barannoo3: Afoola. Barannoo4:Barreessuu.

Akkuma gabatee 3 irraa hubannu, boqonnaa 5 dubbisni “Burqaafi Dureettii” jedhu qabiyyee jalatti yaa ibsamu malee qajeelcha keessatti hindhiyaatne. Akkasumas mata duree caaslugaa jalatti qabiyyeen “bamaqaa” jedhu kan kitaaba barataa keessatti ibasme qajeelchaa barsiisa keessatti walsimatee kan mul'atuu miti. Silabasicha keessatti ogummaa “dubbissuu” jedhuun alatti, ogummaawwan dandeettiiwwan afaanii kan akka dhaggeeffachuu,

dubbachuufi barreessuu of danda'anii akka mata duree tokkooti hin ibsamne. Garuu kitaabilee hafan keessatti dhiyaatanii jiru. Kana malees qabiyyen kitaaba barataa keessaatti hiika faallaa jechootaa jedhee dhiyaate, silabasicha keessatti hiika jechootaa haala galumsaatiin jedhee ibsamee jira. Kun kan wliin deemee miti.

Barannoon sadii kitaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessaatti “Afoola” jedhee kan ibsame silabasii keessatti “caasluga” jedheeti ibsee jira. Kunis garagarummaa walsimanna kan agarsiisuudha Dabalataanis qabiyyee qajeelcha barsiisaa keessatti dubbisni jira jedhamee ibsame boqonnaa kana jalatti hin dhiyaanne. Garuu meeshaalee lamaan hafan birratti haaluma qabiyyee jalatti jira jedhame ibsameen argameera.

Walumaagalatti, garagarummaa xiqqoon boqonaalee kanneen keessatti haamul’atu malee ija walbira qabamee meeshaaleen kun ilaalameen walsimanaan qabiyyee dhiyaate jiddu jiraachuu hubanna.

Gabatee 4: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa torbaafi saddeetii

.7: Faayidaa Bosonaafi Bineensitaa	-Dubbisuu -Hiika jechootaa kennuu -Caasluga.	Barannoo1:Dubbisuufi dubbachuu. Dubbisa “Faayidaa Bosonaafi Bineensotaa” jedhu. Barannoo2:Caasluga. Barannoo3:Barreessuu	Barannoo1:Dubbisuufi dubbachuu. Dubbisa “Faayidaa Bosonaafi Bineensotaa” jedhu. Barannoo2: Caasluga. Barannoo3:Barreessuu
.8 :Garaa Kaasaa	-Dubbisuu -hiika jechoota kennu. -Caaslugaa	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa”garaa Kaasaa” jedhu. Baranno2: Caasluga:Akaakuu Maqibsaafi Gochimaa. Barannoo3:Barreessuu	Barannoo1: Shaakala Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa”garaa Kaasaa” jedhu. Baranno2:Shaakala Caasluga:Akaakuu Maqibsaafi Gochimaa. Barannoo3:Barreessuu

Akkuma gabatee 4 irraa hubannu, boqonnaa 7 dubbisni qajeelcha barsiisa keessatti dubbisni qabiyyee jalatti jira jedhamee ibsamerratti barreeffamni dhiyaate hin jiru. Akkasumas akaakuun gochimaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kaayaman wal-simannaan ifa kan ta’ee miti.Fkn. gochimoondi dabareeyyii Faaldabareeyyii kitaaba barataa keessatti ibsame qajeelcha barsiisaa wajjiin walsimatee hin mul’anne. Kana malees,gaaffiiwwan keessaa deebii qajeelcha barsiisaa keessattii dhiyaatan kitaaba barataa keessatti hin argamanne. Akkasumas boqonnaa 8 jalatti dubbisni”Garaa Kaasaa” qajeelcha barsiisaa keessaatti barreeffamaa osoo hin dhiyaatin qabiyyee qajeelchichaa keessatti kaayamee jira,

Walumaagalatti, qabiyyeewwan boqonaalee kanneen lamaan jalatti dhiyaatan qabixiilee olitti ibsaman kanaan alatti caalmaatti kan walsimatee argamu ta’uun hubatameera.

Gabatee 5: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa sagaliifi kudhanii

9:Sirna Gadaa	-Dubbisuu -Hiika jechoota haala galumsaatiin kennuu -Caasluga.	Barannoo1: Dhaggeeffachuufi Dubbachuu. Barannoo2;Dubbisuufi Dubbachuu -Dubbisa”Sirna Gadaa” jedhu. Barannoo3:Caasluga.	Barannoo1: Dhaggeeffachuufi Dubbachuu. Barannoo2;Dubbisuufi Dubbachuu -Dubbisa”Aadaa” jedhamu. Barannoo3:Caasluga.
10:Guddifachaa	-Dubbisuu -Hiika jechoota kennu -Caasluga.	Barannoo1:dubbisuufi Dubbachuu Dubbisa”Guddifachaa”jedhu. Barannoo2:Caasluga Barannoo3: Barreessuu. -Shaakala keeyyata barreessuu.	-Ogummaa dubbisuufi Dubbachuu -jechootaaf hiika sirrii kennu. -Caasluga:sirna tuqaa -Barreessuu.

Akkuma gabatee5 irra hubannu, Boqonnaa9 Barannoo1 shaakala dhaggeeffachuufi dubbachuu jedhee ibasamee jira. Hata’u malee, shaakalli gilgaala 2A Dhaggeeffachuufi Dubbachuu jedhee dhiyaate, Dhaggeeffachuufi Barreessuudhaan ibsame jira. Kunis gigaalichi akkana jedha (barreeffama barsiisaan kee siif dubbisu dhaaggeeffachaa iddoo duwwaa siif kenname guuti” jedhee gaaffileen iddoo duwwaa qaban (1-6) dhiyaatanii jiru. Kun immoo barattoonni bareessanii waan deebisuu danda’an qajeelcha keessatti ibsamee jira. Kanaafuu kan shaakalamee shaakala dhaggeeffachuufi dubbachuu osoo hin taane Dhaggeeffachuufi Barreessuudhaan ibsame jechuudha

Akkasumas, boqonnaa,10 jalatti mata duree”Dubbisa hiikaa jechootaafi caasluga jedhuun alatti silabasicha keessatti ogummaawwan kaawwan kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu hin jiran, garuu kitaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatanii jiru.Kana malees,,gaaffiiwwan keessaa deebii qajeelchaa barsiisa malee kitaaba

barataa keessati hin ibsamne.hin mul’atu bakka kanattis garaagarummaan meeshaalee kanneen laman birattis jira.

Akkumaa waliigalaatti boqonnawwan lamaan kanneen jalatti qabiyyeewwan hafan walsimanaan dhiyaachuu isaanii qaccessa meeshaalee kanneeniirra hubatameera

Gabatee 6: *xiinxala* walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa A/O boqonnaa kudha-tokkoofi kudha lamaa

11:Kunuunsa Qabeenya Uumamaa	-Dubbisuu -Hiika jechoota himaan wal- simsiisuu. -Caasluga.	Barannoo: Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa “Qabeenya Uumamaa” jedhu. -Hiika jechootaa himaan walsimsiisu Barannoo2:Caasluga -Durduubee -Himaafi Gosoota Himaa Barannoo3:Mammaaksa.	Barannoo: Dubbisuufi Dubbachuu. -Hiika jechootaa himaan walsimsiisu Barannoo2:Caasluga -Durduubee -Himaafi Gosoota Himaa Barannoo3:Mammaaksa
12:Jireenya Baadiyyaafi Magaalaa	-Dubbisuu -Caasluga	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu Dubbisa”Jireenya Baadiyyaafi Magaala”jedhu. Barannoo2:Caasluga shaakala hiika Jechoota Barannoo3:keeyyata Barreessu.	-Dubbisuufi Dubbacuu -Hiika kallattiifi hiika faallaa jechootaa -Keeyyata ijaaru. -Seera eeganii falmii gaggeessu.

Akkuma gabatee 6 irraa hubannu, boqonnaa 11 jalatti gosti afoola boqonnaa kana jalatti kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa jalatti dhiyaate, silabasii keessatti walsimatee hin dhiyaanne. (qabiyyee silabasii keessatti haala kaayyoo silabasichaa keessatti taa'en qabiyyee isaarratti hin mul'atu. Dabalataanis, dandeettii “dubbisuu” jedhu alatti dandeettiiwwan biro qabiyyee silbasicha keessatti hin dhiyaanne. Akkasumas hiikni jechootaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti jiru, silabasii keessatti, haala kaayyoo silbasicha keessatti ibsameen qabiyyee jalatti dhiyaatee hin jiru. Kunis, garagarummaan qabiyyee meeshaalee kanneenii boqonnaa kana jalatti jiraachuu nama hubachiisa.

Gama biraatii qabiyyeewwan boqonnaa 12 jalatti meeshaalee kaneen keessatti dhiyaatan walsimataa ta'uu qaacceessa sakatta'a meeshaalee kanneenratti godhamerraa hubatameera.

Gabatee 7: *xiinxala* walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha -sadiifi kudha-afurii

13:Sheek Bakrii Saaphaloo	.Dubbisuu Hiika jechootaa kennuu Caasluga.	Barannoo1Dubbisuufi Dubbachuu Dubbisa”Sheek Bakrii Saaphaloo” jedhu. Barannoo2:Caasluga. Barannoo3:Mammaaks a. Barannoo4:Seenaa Jireenyaa Barreessuu.	Barannoo1Dubbisuufi Dubbacuu Dubbisa”Sheek Bakrii Saaphaloo” jedhu. Barannoo2:Caasluga. Barannoo3:Mammaaksa. Barannoo4:Seenaa Jireenyaa Barreessuu. -Gaaffiiwwan Keessa Deebii.
14:Afoola Oromoo	-Dubbisuu -Hiika jechoota kallattii kennuu -Caasluga.	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu. -Dubbisa”gosa Afoola” Ibsu. Basrannoo 2: Afoola. Barannoo3: Gosoota Afoola. Barannoo4:Barreessuu	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu. -Dubbisa”gosa Afoola” Ibsu. Basrannoo 2: Afoola. Barannoo3: Gosoota Afoola. Barannoo4:Barreessuu

Akkuma gabatee 7 irra hubannu, boqann13: barannoo2, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti caasluga jedhee dhiyaate jira. Garuu shaakalli mul’atu shaakala hiika jechootaati. Qabiyyee silabasii keessattis kan dhiyaate”hiikka jechootaa kennuu” kan jedhuudha. Kanaafuu, garagarummaan qabiyyee mul’atee jira Kunis, silabasii keessatti hiika jechoota jedhamee dhiyaatee, kitaaba barataafi qajeelcha keessatti immoo caasluga jedhee dhiyaatera. Qabiyyeen “Mammaaksa”jedhamee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa jalatti dhiyaatee, silabasii keessatti gosti afoola kanaa walsimannaan akka qajeelcha barsiisaafi kitaaba bartaa kessatti dhiyaateen hin mul’anne. Gama biraatiinis gaaffiiwwan keessaa deebii boqonaalee kana jalatti, qajelchaa barsiisaa keessatti dhiyaatan kitaaba barataa keessatti walsimannaan

barreeffamaan shaakalaa barattootaaf wanti dhiyaate hin jiru. Kunis garaagarummaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa jidduutti jiru agarsiisee jira.

Akkasumas boqonnaa 14 jalatti dubbisni”Afoola Oromoo” jedhu qajeelcha barsiisaa keessatti haala qabiyyee keessatti ibsameen kan dhiyaate miti. Kana jechuun qabiyyee qajeelcha barsiisaa jalatti barreeffamni wayii kan waa’ee “Afoola Oromoo” jedhu akka waan jiruutti kan qajeelchicha keessatti ibsame barreeffamni waa’ee afoola Oromoo jedhurratti yaadni bareeffamee dhiyaate bakka hin jirretti akka waan jiruu tokkootti qabiyyee Q.B jalatti taa’ee jira jechuudha. Dabalataanis, gosooni afoola Oromoo boqonna 14^{ffaa} kana jalatti .kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan silabasii keessatti mata dureen kun kan of danda’ee qabiyyeewwan silabasii keessatti taa’e keessatti dhiyaate miti. Silabasicha keessatti caaslugaafi ogafaan ifatti addaan bahee kan ibsamee miti.

Boqonaaa 14^{ffaa} jalatti qabiyyeen “caasluga” jedhu kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa keessatti hin mul’anne, dhuguma kan jirus immoo akkuma mata duree jalati ibsameen afoola bifa garagaraati. Gilgaalonni dhiyyatanis kanuma kan shaakalchiisaniidha. Garuu akka qabiyyee tokkootti silabasii keessaatti kan dhiyaate gosoota afoola kaanniin osoo hin ta’in akka qabiyyeetti kan dhiyaatee “caasluga” kan jedhuudha. Kunis boqonnaa kana jalatti meeshaalee kanneen keessatti walsimannaa dhabuu qabiyyee agarsiisa.

Gabatee 8: *xiinxala* walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha- shaniifi kudha- jahaa

15:Durba Morma lama.	-Dubbisuu -Hiika jechoota kennu. -Caasluga.	Barannoo1:Dubbisuufi Dubbachuu. Dubbisa”Durba Morma Lamaa”jedhu. Barannoo2:Afoola. -Sheekko -Jechamoota. -Hibboo	-Dubbisuufi dubbacuu. -Gilgaalota hubannoo dubbisuufi dubbachuuf oolan. Hiika jechoota. Ogafaan(sheeko, Hiiboo,jechamoota.
16:Gaabbii	-Dubbisuu -Hiika jechoota kennuu -Caasluga	Barannoo1:Dubbisuufi dubbachuu -Dubbisa”Gaabbii” jedhu. Garannoo2:Afoola -Jechamoota -MalleenDubbii	-Dubbisuufi Dubbachuu -Gilgaalota hubannoo dandeettii dubbisuufi dubbachhf oolan. -Afoola. Hiika Jechoota. -Ogbarruu

Akkuma gabatee 8 irraa hubannu,boqonnaa15 jalatti qabiyyewwan walfakkaatan gosoonni Afoola Oromoo Fkn. Qabiyyeewwan ogafaanii boqonnaa14fi 15 keessatti dhiyaate mata duree “Gosoota Afoola Oromoo” jedhamee silabasii keessatti walsimannaan waljalatti qophaa’ee kan dhiyaate miti. Kana malees gaaffiiwwan qabiyyee walfakkaatan jalatti irra deddeebi’amee dhiyaachuu Fkn.Boqonnaa14: gilgaala 9A gaaffii 4ffaa “shaa jedhu hin dhangala’u.’ jedhuufi boqonnaa15 gilgaala 6B gaaffii 4ffaa “shaa jedhuus shanbaa jedhus hindhangala’u” jedhu waanuma tokko kan ibsan tu’uufi boqonnaa kana jalatti qabiyyeen “afoola” jedhu silabasiirratti caaslugaan bakka bu’ee mul’ateera.

Akkasumas, boqonnaa 16 jalatti qabiyyeen ogafaaniis ta’ee asoosamni kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti ibsame, silabasii keessatti of danda’ee akka qabiyyeetti hin dhiyaatne Kunis walsimatee argamuu dhabuu qabiyyee meeshaalee kanneenii mul’isa.

Gabatee 9: xiinxala walsimannaa qabiyyee boqonnaa kudha-torbaafi kudha- saddeetii

17:Xalayaa	Dubbisuu Hiika jechoota kennu Caasluga	Barannoo1: dubbisuufi Barreessuu. Dubbisa”Xalyaa”jedhu. Barannoo2 Hiika jechoota -Gosoota xalayaa I keessaa xalayaa Ii Dugda poosta Iii Qajeelfama xalayaa ilaalu	Duubbisuufi Barreessuu Dubbisa”Xalyaa”jedhu. Barannoo2 Hiika jechoota -Gosoota xalayaa -Xalayaa dhuunfa Xalayyaa hojii.
18:Barreeffama Odeeffannoo	-Dubbisuu .Odeeffan- noo guuruu Jechoota yaada bakka bu’an.	Barannoo1:dubbisuufi Dubbachuu -Dubbisa”Barreeffama odeeffannoo(Wabiitti) Fayyadamuu”jedhu. -Hiika jechootaa	-Dubbisuufi Dubbachuu -Gilgaalota Dandeettii dubbisuufi dubbachh cimsa. -Ogummaa jechootaa -Gaaffiiwwan keessaa deebii.

Akkuma gabatee 9 irraa hubannu, boqonnaa 17 jalatti qabiyyeen qajeelcha barsiisaa keessatti dubbisa “xalayaa”jedha, jedhu xalayaan barreeffamee wanti dhiyaate hinjiru jechuudha. Dubbisni sirumaayyuu qajeelchicha keessatti osoo qabatamaan barreeffamee hin dhiyaatin kitaabicha keessatti akka waan jiru ta’ee taa’ee jira, jechuu kooti.

Gaaffiiwwan keessaa deebii yeroo hunda dhuma boqonnaa qajeelcha barsiisaarratti dhiyaate kitaaba barataa keessatti gaaffileen keessaa deebii kunniin wanti dhiyaatan hinjiru.Kanaafuu, gaaffiiwwan keessaa deebii boqonnaawwan hunada keessattu kan dhiyaatan qajeelcha barsiisaa qofa keessatti waan ta’eef barattoonni dubbisanii hubannoo gabbifachuuf kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu dhabuun garagarummaa qabiyyee meeshalee kanneenii akka mul’isetti qorrattichaan hubatame.

Dandeettiiwwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu tarsiimoowwan mataa ofii kan qabaniifi mata duree(qabiyyee) mata ofii danda'ee dhaabbate waanta'eef silabasicha keessatti mata duree “dandeettii afaanii” jedhamuun kan dhiyaate miti.

Walumaagalatti, qorattichi walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneenii irratti xiinxala adeemsiseen meeshalee kanneen keessatti darbee darbee hanqinoonni xixiqqoon mul'atus, yookiin sakkatta'a barruu meeshaalee barnootaa kanneenii walcinaa qabuun yommuu xiinxalamanitti, hamama tokko hanqinoonni qabiyyee meeshaalee barnootaa sadan gabatee armaan oliitti dhiyaate keessatti jiranis (mul'atan), harki caalaan,garuu haala fooyyeedhaan walsimannaan qabiyyee meeshaalee kanniinii jirachuun hubatameera.

4.3. Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Kanneenii.

Sakatta'a barruu meeshaalee barnootaa kanneenii walcinaa qabuun yommuu xiinxalamanitti garagarummaanfi walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa sadan gabatee armaan oliitti dhiyaate keessatti mul'atan akka armaan gaditti ibsameera..

4.3.1 Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Silabasiifi Kitaaba Barataarratti.

Qorataan yeroo sakatta'a barruu kana raawwatetti garaagarummaafi walsimannaa qabiyyee silabasiinfi kitaabni barataa qaba jedhee hubate akka kanaa gaditti kan ibsamaniidha.

Yeroo baayyee qabiyyeewwan tokko tokko kanneen kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti ibsaman, silabasii keessatti osoo hin mul'atin hafanii jiru. Silabasii keessatti haala walfakkaatuun boqonnaawwan hunda jalattuu akka qabiyyeetti kan dhiyaate dubbisa, hiika jechootaafi caasluga kan jedhu qofaadha.Tokko tokko boqonnaatiif irra deddeebi'amee qabiyyeedhuma sadan kanatuu barreeffamee mul'ata.

Kanaafuu, silabasicha keessatti danddeettiiwwan afaanii isaan bu'uura ogummaa “dubbisuu” jedhuun alatti, kanneen hafan meeshaa kana keessatti ofdanda'anii qabiyyee silabasii jalatti akka yaada gurguddaa tokkootti dhiyaachuu dhabuun hubatameera. Kanumaan kan walfakkaatu, caaslugniifi afoolli adda bahee ifatti ibsamuu dhabuun hubatameera. Kana jechuun afoolliif ogbarruun barreeffamaallee silabasii keessatti

mul'achuu dhabuun, akkasumas akka qabiyyee ijoo tokkootti of danda'anii meeshaa barnootaa kana keessatti dhiyaachuu dhabuun hubatamee jira.

Walumaa galatti meeshaa barnootaa kana keessatti qabiyyeewwan gurguddoon qabiyyee xixiqqoo of jalatti hammatan kanneen akka “dandeettiiwwan afaanii, “hog barruu” jedhaman akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyataniin qaama silabasicha keessatti walsimannaadhaan argamuu yookiin dhiyaachuu dhabuun hubatamee jira.

4.3.2. Hiriyyummaa Dhabuu Qabiyyee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaarratti.

Akkuma beekamu kitaabni barataas sirna barnootaa keessaatti meeshaalee barnootaa baayyee barbaachisan keessaa isa tokkoodha. Kaayyoon isaas barattoonni dandeettiiwwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, caaslugaa, hiika jechoota, ogbarruu, gadi fageenyaan xiinxaluufi akka gabbifatan taasisuudha. Kaayyoowwan kana galmaan gahuufis barannoowwanfi gilgaalonni gargaaraa dhiyaatan irrattis hanqinoonni walsimannaa qabiyyee meeshaa sirna barnootaa kanaa silabasiifi qajeelchaa barsiisaa wajjin haala walcinaa qabuun xiinxalaman gabatee armaan olii keessatti boqonnaa, boqonnaan qabiyyeewwan dhiyaatan jalatti mul'atan akka kanaa gadiitti kan ibsamaniidha.

Kunis meeshicha keessatti darbee darbee walsimannaa dhabuun hiikaa jechootaa jiraachuu, barannoowwan tokko tokko fakkenyootaan deeggaramanii dhiyaachuu dhabuu, qabiyyeewwan walfakkaatan waljalatti hammatamuu dhabuu, irra deddeebiin gaaffilee qabiyyeewwan walfakkatan irratti jiraachuu, keessattuu afoola keessatti kan mul'atu ta'uunsaa hubatameera.

Kanamalees gaaffileen keessaa deebii boqonnaa boqonaan dhuma boqonnaa tokkoorratti yeroo baayyee qajeelchaa barsiisaa keessatti dhiyaatan kitaaba barataa biraatti walsimannaan dhiyaachuu dhabuufi gaaffileen qajeelchuma barsiisaa keessattuu dhiyaatan kunniin ifaan kan deebiin hin laatamneef, ibsa gabaabaas ta'ee fakkeenyaan kan hindeeggaramne ta'uu hubatameera. Akkasumas jechoonni meeshaa kanaa keessatti dhiyaatan barannoo tokko tokko jalatti argaman yeroo itti barattoota sadarkaa barnoota kutaa kanaa gadi ta'ee itti argamuu jirachuufi jechoonni barattoonni akka tilmaaman dhiyaatan barattoota Afaan Oromoo akka afaan tokkoffatti baratan kan madaalu ta'uu dhabuun

hubatameera. Haata’u malee caalmaadhaan walsimannaan qabiyyee meeshaalee kanniinii jiraachuu ija walbiraa qabuun meeshaaleen xiinxalamaniin hubatameera. .

4.3.3. Qajeelcha Barsiisaarratti Hanqinoota Mul’atan.

Qajeelchi barsiisaa waan qophaa’eefi inni guddaan yaadolee tokko tokko irratti barsiisotaaf ibsafii yaadannoo kennuun barsiisonni kaayyolee, qabiyyeewwaniifi maloota adda addaa eeraman muuxannoo isaanii, dandheettiifi fedhii barattoota isaanii waliin walsimsiisanii akka itti fayyadaman haala mijeessuufi.

Kanawaan ta’eef, qajeelchi barsiisaa kaayyoo, qabiyyee, mala baruufi barsiisuu, deebiiwwaan gilgaalotafi shaakalaata garagaaraa, guduunfaafi madaaliiwwan of keessatti qabatee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaadhaaf dhiyaate kun darbee darbee hanqinnoonni barannoowwan tokko tokko keessatti walsimannaa qabiyyeerratti nimul’ata. Hanqinnoonni kuniinnis deebiin hiika jechootaarratti gaaffii isaa wajjin walsimuu dhabuu, hennaawwan keessatti ibsi kennamefi deebiin hennaa raawwima ammeennaaarratti kename kan wal-hingitne ta’uufi kitaaba barataa waliin walsimachuu dhabuu, yaada fufii Afaan Oromoorratti jiru yaadni ifa ta’e qabatamaan dhiyaachuu dhabuu fakkeenyaaf fuftoota gidduu Afaan Oromoo yaadni jiru ifa ta’uu dhabuu, dubbisoonni jira jedhamanii qabiyyee qajeelcha barsiisaa keessattii boqonnaa tokko tokko jalatti eeraman qabatamaan kan barreeffamaan kan hinmul’anne ta’uu, barannoon qabiyyee “bamaqaa” jedhu kitaaba barataa wajjin walsimatee qajeelcha barsiisaa keessatti dhabamuun, garee jechootaarratis fakkeenyaaf gochimootarratti kitaaba barataa wajjin walsimee jiraachuu dhabuu, Caaslugniifi ogummaawwan akka barreessuu fa’a ifatti addaan bahee ibsamuu dhabuu, caasaa himaarratti qaamolee himaafi caasaan himaa bu’uura qabiyyee isaatiin walsimatee dhiyaachuu dhabuufi boqonnaawwan tokko tokko keessatti qabiyyee hiika jechootaafi caaslugaa addaan baasee ifaan dhiyeessuu dhabuun hanqinoota meeshaa barnootaa qajeelcha barsiisaa kana keessatti hubatamaniidha.

4.3.4. Haala Gahuumsa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa Kanneen Keessaatti

Haaluma Xiinxala Barnoota Sadarkaa Lammaffaa marsaa Tokkoffaa kutaa kurnaffaa meeshaalee sirna barnoota, silabasii, kitaba barataafi qajeelcha barsiisa barnoota Afaan Oromoorratti dandeettii (gahuumsa) Sadarka’a barnoota irraa Eegame akka armaan gadii kanatti hubatameera. Waan kana ta’eef akkaata sakatta’a meeshaa kanneenii irraa

hubatametti ga'umsi baruufi barsiisuu bu'aa qabeessa ta'e (Minimum Learning Competency) meeshaalee barnootaa kanneen keessatti qabiyyeen sirna barnoota Afaan Oromoo kutaa kanaa keessatti walsimannaan dhiyaatan akka kana gaditti kan ibsamaniidha.

- Akkaataa madda afaanii ibsu.
- Jechootafi hiika kallattiifi hiika galumsaa kennu.
- Jechootaaf,hiika faallaafi hiika galumsaa barreessuu.
- Jechoota birsageessan agarsiisun.
- Faayidaalee sirna tuqaalee adda addaa hima keessaa galchan ibsu.
- Yaada jalqabamee osoo hin xumuramne hafe yaada ofiitiin xumuru
- Henna adda addaa hima keessaa galchuun maalummaa isaa ibsa kennu.
- Maalummaafi gosoota maxxantoota addan baasan ibsu.
- Tishoofi akkaataa tishoon itti ijaaramu himu.
- Maalummaa latiifi gosoota latii(dhamjechaa) ibsu.
- Sirna fudhaafi heeruma naannoofi kan biyyattii ibsu.
- Gaaleefi gosoota gaalee addaan baasanii ibsu.
- Ciroofi gosoota ciroo hima keessatti addaan baasanii himu.
- Asoosamoota adda addaa dubbisuun ergaa isaa himu.
- Faayida bamaqaafi gosoota isaanii himu.
- Guddina Afaan Oromootiif namoota bu'aa buusan ibsu.
- Maqaafi gosoota maqaa addaan baasan ibsu.
- Geerarsa naannoo isaanii fida daree keessaatti xiinxaluun himu.
- Garaagarummaafi tokkummaa waan tokko ibsu.
- Maqaan akka ibsa maqaatti akka tajaajilu ibsa kennu.
- Akkaataa falmiin ittiin adeemsifamu ibsu.
- Ibsa maqaafi gosoota ibsa maqaa addan baasan ibsu.
- Gochimaafi gosoota isaa addaan baasan ibsu.
- Amaloota keeyyataafi akkaata keeyyanni iitti barreessan ibsu
- Bu'aafi sababa hima keessatti addan baasan ibsu.
  - Yaada haqafi yaada dhuunfaa addan baasan barreessu.
- Maalummaafi gosoota walqabsiisota addaan baasan ibsu.

- Qaamolee hiaa addan baasan himu.
- Ibsa gochimaafi gosoota isaa addaan baasan himu.
- Himaafi gosoota himaa addaan baasan himu.
- Faayidaafi gosoota durduubee ibsu.
- Qabiyyee mammaaksaafi hiika isaa ibsu.
- Dubbisa keessaa yaada ijoo ibsu.
- Faayidaafi gosoota afoola himu.
- Walaloofi amaloota walaloo xiinxalu.
- Faayidaa jechamoota ibsu.
- Ciigoo keessaa soorgoofi sookoo addaan baasan ibsu.
- Faayidaafi gosoota sheekoo himu.
- Maalummaa hibboofi akkaata hiibbo itti taphatan himu.
- asoosamaafi caacculee asoosamaa ibsu.
- Mallen dubbii hima keessaa galchuun maalummaa isaa ibsu.
- Gosoota xalayaafi akkaata xayaaleen itti barreeffamu agarsiisun.
- Maalummaafi faayidaa barreeffama wabii ibsu.

Walumaagalatti barattoonni afaan kana sadarka kanarratti baratan qabiyyeewwan afaanii kanneen akka caasluga(beekumsa waa'ee afaanii),hiika jechootaafi dandeettiiwwan afaanii gabbifatu, ogafaan (afoola) kanneen akka mammaaksaa, hibboo, sheekkoo, geerarsa, weedduwwan gargaaraa, tapha ijoollee, jechamoota, ciigoo fa'a hawaasa keessaa funaanuun gara daree fiduun hubannoo qabaniin muuxannoo waliif dabarsu. Akasumas ogbarruu barreeffama (walaloo,asoosama,aartii) afaanichaa dinqisiifachaa itti fayyadamuu akka danda'an xiinxala qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen keessatti dhiyaatterraa hubatamuun danda'amee jira. Haaluma kanaan dhimmootan kanneen ilaalchisee,haalli ittin walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa afaan Oromoo kanneen keessatti dhiyaatee jiru harki caalu kan walfakkaatuudha.

4.3.5. Madaallii Meeshaalee Sirna Barnootaa Ija Ulaagaalee Filannoo Meeshaa Sief Kaayeen.

Qorattichi meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kanneen ulaagaalee ogeessi barnootaa Sief E.(1998) jedhamu kaayeen xiinxaluuf yaalee jira. Kanaafuu ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Seif (1998) irratti hundaa’uun, haala qindoomina qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kanneen sadarkeessuudhaan yoo madaalamu iskeelii hubannoo argachuu irratti xiyyeeffate fayyadamuun si’a safaramu meeshaa barnootaa kunniin yaada ulaagaalee kana keessatti eeraman kan guutu ta’uu isaati. Kana jechuunis yaadotaa ulaagaalee kanaa gaditti taa’an kanneen irraa kan hubatamaniidha.

Haaluma walfakkaatuun meeshaaleen barnootaa kan akka kitaaba barataa yoo qophaa’anitti ulaagaalee heddu kan dhimmoottan gargaaraa hamatanii qophaa’uu akka qabanituu ibsama. Dimmoottan kunniinis: Meeshaaleen yaaddan gurguddoo fi gaaffilee barbaachisoo ta’an irratti xiyyeeffatuu, meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu, ibsuufi dandeettii ol’aanaa akka fayyadaman godhuu, meeshaaleen gama aadaafi ga’umsaatiiniis bu’uura madaallii seera qabeessaafi wantoota gara garaa madaaluu danda’an hammatanii jiruu, meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatama qabaniifi nama hawwataa hammatanii jiruu, meeshaaleen yaaddan gurguddoo itti fufiinsaan irra deddeebi’anii ilaaluu kan jedhuufi meeshaaleen mala dagaagina barachuu barattootaa kan sirriin calaqnisiisuu danada’an ta’uu qaba.(Seif 1998).

Yaada ulaagaalee hayyuu kanaarraa wanttoonni hubataman Meeshaaleen barnoota kunniin yaaddan gurguddaafi gaaffilee barbaachisoo ta’an irratti xiyyeeffateera. Qabanni isaas meeshaaleen barnootaa afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} kun yaaddan gurguddoo kanneen akka dandeettiwwan afaanii, hiika jechootaafi caaslugaa hammatee kan qophaa’eefi gaaffilee barbaachisoo beekumsafi hubannoo barattootaa dagaagsan tokko tokkoo boqonnaawwanii keessatti qophaa’ee odeeffannoo qabatamaa hammatanii dhiyaatanii jiru. waan ta’eefidha.

Meeshaan barnootaa sadarkaa kutaa kanaatti qophaa’e kun barattoonni akka sirriitti yaada, ofibsanii fi muuxannoo qaban waliinis akka fayyadaman gochuurratti gahee guddaa qabaachuu isaati. kunis barattoonni ofdanda’anii yaada ofii ibsachuuf carraa qabaachuu, wajjin hojjachuu kan dandeessisu qabiyyeewwan shaakalaa dhiyaachuun, akkasumas waa’ee

waan tokko baruuf keessaa deemanii sakatta'uufi qorachuun rakkoo uumamuuf adeemsa rakkoon ittin furamu beekuun rakkoo furuu danda'uu, tooftaa qorannoo itti gaggeeffamu hubatanii beekumsa ofii horachuun, haala barreeffama wabiitti fayyadamuun yaadannoo qabachuufi yaadannoo fudhachuu kan isaan dandeessisu hubannoo horachuu akkasumas carraa dandeettii sadarkaa ol'aanaatti ceesisu harachuufi itti fayyadamuu danda'uun barattoonni akka dandeettii ol'aanaa horatan kan taasisu ta'uutuu hubatama.

Meeshaaleen barnootaa shaakaloota bu'a qabeessa ta'e, gama ga'uumsa barattootaa cimsuus ta'ee aadaa hawaasichaa kan eeguufi calaqisiisu ta'uufi akkasumas, meeshaaleen barnootaa gochootaa hirmaachisaa barattoonni walwajjin, walqunnamtii barsiisaafi barataa, barnootaa hiikaa qabeessa ta'e jajjabeessuurratti mijaawaa ta'ee argamuun isaa haala ulaagaalee kanaafi kitaaba barataa kutaa kanaaf qophaa'ee keessaa isaa sakata'uun hubatameen mirkanaa'ee jira.

Meeshaaleen yaddan gurguddaa itti fufiinsaan irra deddeebi'anii ilaaluurratti xiyyeeffannoo guddaan kennameefi qophaa'eera. Fkn.Caasaa afaanichaarratti, dandeettiwwaniifi hiika jechootaa irratti gama adda addaatiin irra deddeebiin nijira.Kana malees, meeshaaleen sadarkaa amma barattoonni irra jiranitti dandeetti isaaniitti ol ta'ee yookiin dandeettii isaaniitti gadi ta'ee barattoota sadarkaa kanaarratti kan dhiibbaa qabu akka hin taane haala ulaagaalee hayyuun kun kaayeen keessi kitaabicha Afaan Oromoo qabiyyeewwan mijaawaa sadarkaa umrii barattootaa xiyyeeffateen qophaa'uun isaa hubatameera.

Dabalataanis, hayyuun kun ulaagaalee meeshaaleen barnootaa guutuu qaban yooibsu, Meeshaaleen dandeettii gargaaraa, fedhii waa beekuufi hubachuu akkasumas fedhii barattootaa kan biroo keessummeessuu danda,uu, meeshaaleen sirna barnoota kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofarratti kan hundaa'ee moo meeshaalee gargaaraa baayee'ee hammatuu isaa, barachuu teeknoolojiin deeggarama dabalatee qophaa,e ta,uu, meeshaaleen beekumsa walsimate,dandeettiwwan walgiteefi odeeffannoo gadifageenya qabu kan beekumsa dabalataa barattoota horachiisuu danada'uu, akkasumas, meeshaaleefi qajeelffmoonni sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan qinda'aniifi barsiisonni itti fayyadamuuf salphaa ta,uu kanamalees, meeshaaleen muuxxannoowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee qaama muuxxannoon adda addaa irraa argaman ta,uu akka qaban ibsa. (Seif.1998) Yaada hayyuun kanaa irraa wanati hubatamu meeshaaleen sagantaa

barnootaaf qophaa'u tokko ulaagaalee adda addaa guutanii kan qaphaa'an ta'uutuu hubatama. Haaluma kanaan meeshaaleen barnootaa Afaan Oromoo kunniinis, dandeettii barattootaa gabbisuurratti, beekumsaafi hubannoo barattootaa gonfachiisuurratti, akkasumas, fedhii barattootaa keessummeessuu danda'uu isaa haala ulaagaalee hayyuun kaayen hubatameera.

Meeshaaleen qabiyyee walsimataa barnoota biraa wajjin hidhata qabu hammatee qophaa'uun isaa hubatameera. Meeshaan barnootaa haala salphaafi ifa ta'een qophaa'uurratti fooyyeedha. qindoominni boqonaaleefi baranoowwaniis madaalliiwwan qabiyyeewwan dhiyaatee wajjin walsimannaa kan qabuudha. Shaakalootaafi gilgaalota adda addaas qabiyyeewwan dhiyaatan shaakalchiisuuf qophaa'anii jiru.

Meeshaaleen muuxxannoowwan alaa ni jajjabeessa. Qooda fudhatiinsa maatiis ni jajjabeessa. Kana yoo jedhamu fakkeenyaaf barattoonni muuxxannoo qabatamaa gonfachuuf barnoota dhugaa barachuudha. Kanaafuu barnootni dhugaa immoo qaama sirna barnootaati. Akkasumas qooda fudhatiinis maatiis gahee guddaa qaba. Gaheen isaaniis barattoota isaanii duukaa bu'uun hordofuun, haala mijeessuu, meeshaalee barnootaa guutuufi waan isaan guyyaa guyyaan barachaa jiran hordofuufi rakkoo muudateef mariidhaan hiikuu keessatti muuxxannoo qaban hirphuun gahee maatiiti. Kanaafuu meeshaaleen barnootaa qophaa'e hirmaannaa maatiifi qaama muuxxannowwan alaa jajjabeessuurratti fooyyee akka ta'e hubatamee jira.

Walumaagalatti qorattichi qaama ulagaalee hayyuu kanaa irraa wanti hubate qophii meshaalee barnootaa kana keessatti haalli walsimannaa qabiyyee kitaabilee barnootaa Afaan Oromoo kanneen irraa hubachuun akka danda'ametti meeshaaleen kunniin yaada ulaagaalee kanaan eerame guutuu isaa hubatamee jira.

4.4. Af-gaaffii (interview)Barsiisotaaf Dhiyaateefi Hiika Isaanii.

Qorataan milkaa'ina qorannoo isaatiif maloota ragaa yookaan odeeffannoo ittiin funaannate keessaa inni biraa gaaffii afaaniiti. Haaluma kanaan ragaa ykn. Odeeffannoo isaa haalaan cimsachuuf af-gaaffilee shan barsiisota Godina Arsii Aanaa Digaluufi Xiijootti manneen barnoota sadarkaa lammaffaa Digaluu, Lolee, Sagureefi Xiijootti Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa barsiisaa jiraniif dhiyeessee deebii isaanii akka armaan gadiitti qaaccessuun qindesse dhiyeessee jira.

Gaaffii 1^{ffaa} qophii meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa yeroo kanatti itti fayyadamaa jirrurratti haalli iitti walsimannaan qabiyyee qindaa'ee jiru maal fakkaata? Walsimannaan qabiyyee barnoota sadarkaa kanatti meeshaaleen kuniin walfaanaa qaban akkamiin ilaalta?

Deebisaa 1^{ffaa} walqabanaan qabiyyee kutaa kaawwan wajjin jira. Walduukaa bu'uun kutaa kutaalee jira Fakkeenyaaf, kutaa 10^{ffaa}n barsiisaa jira waan ta'eef qabiyyeewwan meeshaalee kana keessatti argaman walqabannaan jira. Garuu qindaa'ina walsimannaa qabiyyeerratti darbee darbee boqonnaa tokko tokko keessatti hanqinni ni mul'ata. Kunis caasaarratti kanneen akka garee jechootaarrtti, gosoota gaalee fa'arrrtti, gochibsaafi hennaa ilaachisee hanqinnoonni walsimannaa ni mul'atu.

Deebisaa 2^{ffaa} qabiyyeen kutaa, kutaadhaan walqabatee deemuun nijira. Haata'umalee hanqinni karaa walsimanna qabiyyee darbee darbee nimula'ta. Fakkeenyaaf barannoo tokko, tokko keessatti gaaffileefi deebiin kenname yeroo itti walhin simanne nimul'ata. akkasumas filannoo jechoota loogaarratti xiyyeeffannoon kennamuu dhabuun nimul'ata. Kana malees tolfama jechoota tishoorrattis hiikni kennameefi jecchoonni tolfamanii jiran walsimatee hin mul'anne. Fakkeenyaaf hiikni jechaa tishootti meeshaalee barnootaa kana keessatti kaayame “jechoonni lama yookiin lamaa ol qindaa'anii jecha hiika adda ta'e qabu hogga tolchan jechi tolfame sun jecha tishoo/compounding/ jedhama” kan jedhu yoo ta'u garuu qabatamman tishoon jechoota lamaa oliin ijaaramee ibsame meeshaalee barnootaa kana keessatti hiikaan walsimatee hin dhiyaanne.

Deebisaa 3^{ffaa} qindaa'inni qabiyyee meeshaalee barnootaa kutaa kanaa walsimataa ta'uuyyuu darbee darbee bakka itti waldidus jira. Barannoowwan dhaggeeffachuufi

dubbachuu qaqbiyyee jedhu jalatti yeroo ogummaa bareessuutiin ibsamu ni mul'ata. Fakkeenyaaf ajajinni barsiisaan kee barreeffama “Amaloota Afaanii” jedhu sii dubbisa ati ammoo dhaggeeffachaa bakka duwwaa guuti, yaada jedhu yoo fudhanne kan qabatamaan jiru dhaggeeffachuufi barreessuudha. Kun immoo barannoo dhiyaate wajjin kan walhin simaneedha. Kana malees gaaffilee gilgaala tkko tokko jalatti deebiin kenname kan walhin simanneetuu jira. Gama biraatiinis caasluga afaanichaa, caasaa birsagaarratti, dhamsagootafi latiirratti yaadannoon gabaabaafi ifa ta'e wasimatee hin kaloofne.

Deebisaa4^{ffaa} walqabannaan qabiyyee kutaa, kutaadhaan walfaanommii ni agarsiisu, keesa'uu barnoota Afaan Oromoo sadarkaa lammaffaa marsaa tokkoffaa kutaa saglaaffaafi kurnaaffaa jidduutti qabiyyeen jiru haalaan walqabannaa qaba. Haata'u malee gama walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ilaalchisee hanqinoonni xixiqqoon hin dhabaman. Kanneen keessaa gochibaafi gosoota gochibaarratti yaadni ifa ta'ee hin ibsamne. Hennaas ilaalchisee hennaan raawwima ammeennaafi fakkeenyi kenname kan walsimatee miti. Akkasumas gaaffileen keessaa deebii meeshaa barnootaa qajeelcha barsiiaa keessatti argamu, kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu dhabuun nimul'ata. Kunis madaala walsimannaa qabiyyee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa amma takka nidabsa.

Deebisaa5^{ffaa} Walqabannaan qabiyyee kutaa kaawwan wajjin jira. Ani dareewwan kana lachuu barsiisatin ture. Ammas Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} barsiisaan jira. Meeshaalee barnootaa kana keessatti qabiyyeen kennameefi yeroon qabiyyee kana uwwisuuf kenname walhingitu, qabiyyeewwan walfakkaatan waljalatti hammatamuu dhabuun ni mul'ata. Afoola keessatti gaaffileen qabiyyeedhaan walfakkaatan irra deddeebi'amanii dhiyaachuun ni mul'ata. Kana malees shaakala ciigoofi malleen dubbiirratti yaadannoofi fakkeenyi ifa ta'e walsimsiisuun hin kennamne.

Walumaagalatti deebistoonni shananuu yaadni isaan kennan walfakkaataadha. Waan kanata'eef qorataan deebii deebistootarraa odeeffannoo argateen walhordoffiin qabiyyee kutaa, kutaatti kan jiru ta'uufi hanqinni walsimannaa qabiyyee meeshalee barnootaa kutaa kurnaffaa keessatti darbee, darbee boqonaalee tokko, tokko keessatti gama caasaatiin, hiika jechootaarratti, dandeettiiwwan gubbaatiifi irra deddeebiin gaaffilee walfakkaatanii gamaa Afoolatiinis kan jiru ta,uu isaa hubateera. Kun immoo barataas ta'ee barsiisaa Afaan Oromoo barsiisu dubbisee yaada walsimataa ta'e argachuun rakkisaafi hubannoo gahaas

argachuu akka hin dandeenye hubanna. Hubannoo gahaa dhabuun immoo gahuumsa barattootaarratti dhiibbaa qabaachuu qorataan mirkaneeffatee jira.

Gaaffii 2^{ffaa} Haala qophii siilabasii barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessatti garagarummaafi walsimannaa qabiyyee kitaaba barataa faanaa qabu ni mul'ataa? Ni mul'ata taanaan bal'inaan kan mul'atu beekumsa afaanichaarratti moo dandeettii (ogummawwan) afaanichaarrattii? Maal xiinxalte? Cimina jiru hoo akkamiin hubatte?

Deebisaa1^{ffaa} Hanqina walsimannaa qabiyyee silabasiirratti hubannoo gahaa hin qabu. Sababni isaas meeshaa sirna barnootaa kanatti argadheetoo itti fayyadamee hin beeku. Garaagarummaa yookiin walsimannaa qabiyyee kitaaba barataa fanaa ni qaba jechuufis na rakkisa.

Deebisaa2^{ffaa} Silabasicha akka mana barnootatuu argineetuu hin beeknu. Waan itti fayyadamee hin beekneef hubannoo kanaa hin qabu. Ani kan fayyadama jiru kitaaba barataati. Kitaabni barataa darbee darbee malee walsimannaa qabiyyee haala gaariin qaba.

Deebisaa3^{ffaa} Meeshaa sirna barnootaa keessaa yeroo baayee kan hin argannee silabasii Barnoota Afaan Oromooti. Ani yeroo baayyee kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisattin wal-cinaa qabee fayyadama malee silabasiitti fayyadamee hin jiru. Kanaafuu waa'ee hubannoo isaa hin qabu

Deebisaa 4^{ffaa} waa'ee qabiyyee silabasichaarratti hubannoo hin qabu. Ani yeroo baayyee kan fayyadamu kitaaba barataati.

Deebisaa5^{ffaa} Hanga ammaatti kan argeefi kan beeku silabasii barnootaa Afaan Oromoo sadarkaa 1^{ffaa} bara 1995(2003) qajeelcha Qophii, Qo'annaafi Qorannaa Sirna Barnootaa(B.B.O) qohaa'ee qofaadha malee kan sadarkaa 2^{ffaa} waanin hin fayyadamneef hubannoo gaaffii kanaa hin qabu.

Walumaa galatti qorataan deebii deebistootarraa odeeffannoo argateen yaadni deebistoota shananuu walfakkaataadha. Kunis silabasii argatanii itti fayyadamaa akka hin turreefi ittiin fayyadamaa waan hin jirreef gaaffii kanarratti hubannoo wayiituu akka hin qabne qoratan mirkaneeffatee jira. Haata'u malee barsiisonni kallattiidhaan hojii sirna barnootaa kana galmaan gahaa jiran meeshaalee sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa)

walfaanaa ilaaluun barbaachisaa akka ta'e hubanna. Sababni isaas qabiyyeewwan tokko tokko kanneen silabasii keessatti kophaa dhiyaatan, kitaaba barataa keessatti qabiyyeewwan biroon walitti hidhamanii dhiyaachuu danda'u. qabiyyeewwan kaawwan immoo kitaaba barataa keessatti osoo hin mul'atin hafuu danadu'u waanta'eef barsiisonni dursanii kaayyoowan hunda hubachuun qabiyyeewwan kitaba barataa keessafi silabasii keessaa waliin ilaaluun barnooticha cimsuun barbaachisaa akka ta'e ni hubatama.

Gaaffii3^{ffaa} Garaagarummaafi walsimannaan qabiyyee gama kitaba barataafi qajeelcha barsiitiin mul'atu maal fa'arratti? Gilgaalonni qabiyyeewwan adda addaa shaakalchiisan meeshaalee kanneen keessatti haala akamiin wal-simannaan qindaa'anii argamuu?

Deebisaa1^{ffaa} Kitaaba barataa ilaalchisee akka hubannoo kootitti kan ani akka hanqinaatti natti mul'ate jedhu qabiyyeewwan walfakkaatan bakka tokkotti cuunfamanii dhiyaachuu dhabuutuu jira. Fakkeenyaaf hennawwan bakka tokkottii osoo cuunfamanii dhiyaatanii hubannoodhaaf gaaariidha yaada jedhun qaba. Akkasumas afoola oromoo boqonnaa tokko jalatti osoo dhufanii yeroo bal'aan walgitu kennameefii gosaa isaaniitiin walsimannaan qophaa'ee osoo barsiifamee baayee mijaa'aadhan jedha.

Deebisaa2^{ffaa} hanqiinonni baayyeen jirachuu baatus, wantoonni muraasni akka hanqinaatti mul'atan. darbee, darbee dogoggorri qubbeessuu jirachuun jijjiirama yaada fida waan ta'eef sirratuu qabanin jedha. kana malees caasaa birsaga Afaan Oromoorratti caasaa birsagaa meeqa akka ta'e wanti ifaan taa'e hin mul'atu. Fakkeenyaaf kitaabilee caaslugaa Afaan Oromoo tokko tokko keessatti birsaganni Afaan Oromoo dubbachiistuudhaan hin eegalamu yaadni jedhu fa'atuu jira waan ta'eef meeshaa barnootaa kana keessatti yaada ifa ta'e tokko taa'uu qaba. Akkasumas dhamsagoota Afaan Oromoo ilaachisees meeshaa barnootaa kana keessatti ifa ta'ee wanti taa'e hin mul'atu.

Deebisaa3^{ffaa} Kitaaba barataa keessatti akka haniqinaatti jira jedhu irra deddeebii gaaffilee qabiyyeewwan walfakkaatanirratti jirachuun ni mul'ata. Gama biraatinis gaaffileen keessaa deebii kitaaba qajeelcha barsiisaa malee kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu dhabuun jira. Akkasumas caacculee asoosamaafi malleen dubbii tarreessuun alatti yaadanoon ifaafi gaggabaaboon kennamuu dhabuun hubannoorratti dhiibaa qaban jedha. Haata'u malee meeshaan baranoota kun cimina guddaas qaba: kunis beekumsaafi dandeettii barattootaa

dagaagsuudhaan barattoonni gahuumsa horatanii qormaataa biyyoolessaatiif akka of qopheessan isaan taasisa.

Deebisaa4^{ffaa} wanti ani akka hanqinaatti eeruu barbaadu gilgaalonni hiika jechootaa shaakalchiisan yeroo baayyee jechootuma dura waalta'anii jiran malee jechoonni haaraan dabalamanii walsimannaan barsiifamaa hin jiran. Kana malees kitaaba barataa keessatti mata dureen tokko tokko ibsi gabaabban kennamee fakkeenyaan kan deeggaramee miti. Haata'u malee ciminnis nimul'ata: kunis afoola ummataa nidingisiifata, barattoota barnoota sadarkaa itti aanutti ceesisuun akka ofqopheessan isaan gargaaraa.

Deebisaa5^{ffaa} Meeshaan barnoota kana keessatti hanqinoonni jiran hagas mara fokkisaa miti. hata'u malee darbee darbee walsimannaa qabiyyee boqonnaa tokko tokko keessatti ni mul'ata: kunis kanneen akka caasaalugaarratti, dandeettiiwwaniirratti, hiika jechootaarratti qaawwi xixxiqqoon jiru. Gama biraatiin garuu cimina meeshaa barnootaa kanaatuu mul'ata. Cimina meeshaa kanaa keessaa muraasni ogummaa afaanichaa nihammata, ogbarruu nidingisiiffata, eessa duftee afaanichaa niaddeessa.

Walumaa galatti qorataan deebii deebistootaarra odeeffannoo argateen meeshaa barnootaa kitaaba barataa kutaa kurnaffaa barnoota Afaan Oromoo keessatii bakka tokko tokkotti hanqinni walsimannaa qabiyyee kan jiru ta'uu isaa hubateera. Keessattuu caasaarrattifi hiika jechootaarratti qaawwi xiqqoon jiraachuu mirkaneeffateera.

Gaaffi4^{ffaa}. Garaagarummaan walsimannaa qabiyyee karaa qajeelacha barsiisaafi meeshalee barnoota Afaan Oromoo kaawwan keessatti mul'atu hoo jiraa? Yoo jiraate maal fa'irratti?

Deebisaa1^{ffaa} Qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyeewwan murteessoo ta'an kanneen akka og-afaanii, ogbarruu barreeffamaarratti walsimannaan ibsi hubannoo hin kennamneefi. Kana malees hennaawwanirratti deebiin meeshicha keessatti dhiyaate kan gaaffii hennaa gaafatamee wajjin walunatee miti.

Deebisaa2^{ffaa} Meeshaa barnootaa qajeelcha barsiisaa kana keessatti deebiifi gaaffiin yroo tokko tokko wal hin simu. Kana malees waa'ee fuftoota A/O yaada jiru ifaan qabiyyee kana jalatti hin dhiyaanne. Fakkeenyaaf fuftoonni gidduu A/O hedduminaan akka hin mul'annee

qabiyyee kana jalatti ibsamee jira. Haata'umalee fuftootumti hanga murasas haata'u nijira, jedhamanuu fakkeenyaan wanti deeggaramee dhiyaate hin jiru.

Deebisaa3^{ffaa} Qajelcha barsiisaa keessatti darbee darbee boqonnaawwan tokko, tokko jalatti dubbisni jira jedhamee qabiyyee qajeelchichaa jalatti dhiyaate bakkatti argamuu dhabuun nijira. Kana malees qabiyyeen kitaba barataa keessatti “bamaqaa” jedhee dhiyaate jiru qajeelcha barsiisaa keessatti walsimannaan qophaa'ee hin mul'anne.

Deebisaa4^{ffaa} Qajeelcha barssiisaa keessatti garee jechootaa, kan akka gochimaarratti qabiyyeen jiru kitaaba barataa wajjiin walsimannaan hin dhiyaanne. Caaslugniifi ogummaawwan afaanii addaan bahuu dhabuun nimul'ata. Fakkeenyaaf ogummaan barreessuu darbee darebee caasluga jedhamee yeroo kaayamutuu jira.

Deebisaa5^{ffaa} Akka meeshaa barnootaa kanaatti yeroo baayyee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatan walcinaa ilaaluudhaan itti fayyadama. Yeroon itti fayyadamu keessatti hanqinoonni mul'ataan yoo jiraatan altokko tokko hiika jechaafi henna fa'arratti gaaffiifi deebiin bakka itti wal hin simne jira.

Walumaagalatti deebistoonni shananuu yaanni isaan kennan walitti dhiyaataadha. Qorataan odeeffannoo deebistootarraa argateen keessattuu deebiiwwan gaaffileerratti bakka tokko tokkotti walsimannaa dhabuun yaada kan jiru ta'uu isaa hubatee jira.

Gaaffii5^{ffaa} Hanqinoonni gama walsimannaa qabyeetiin meeshaalee barnootaa kanneen keessatti mul'atan osoo xiinxalamani eeraamu baatanii rakkoon dhufu maal ta'a jettee yaadda?

Deebisaa1^{ffaa} Rakkoon gama walsimanaatiin jiru yoo hin furamin ta'e hanqinoonni gargaaraa barattoota muudachuu danda'a jedheetan yaada. Kunis barattoonni qabiyyee kannarratti hubannoo walfakkaatu hin qabatan, dandeettiifi gahumsa isaaniirratti dhiibbaa qaqabsiisa jedheen yaada.

Deebisaa2^{ffaa} Rakkoon jiru addaan bahani osoo furamuu baatanii barattoonni yaada walfakkaatu horachuurratti dhiibbaa qaba. Gara biraatinis qulqullina barnootaarrattis dhiibbaa waan qabuufi bu'aa isaaniirrattis hanqina fiduu nidanda'a.

Deebisaa3^{ffaa} Hanqinoonni kunniin akkasumatti yoo itti fufa ta'e hubannoon walfakkaatu barattootaan hin uumamu. Akkasumas kaayyoon barbaaddame bira gahuuf gufuu ta'a. Garaa biraatinis qabiyyee addaan baasanii hubachuurratti mamii uuma.

Deebisaa4^{ffaa} Barattoonni gahuumsa irra gahuu qabaniirra gahuu baachuu isaan dandeesisa. Kanamalees qulqullinni barnoota gadi bu'aa ta'a.

Deebisaa5^{ffaa} Waan dhufuu danda'uu himuun rakkisaa hin ta'u. Kunis barattoonni qabiyyee hubannoo irratti argachuu qabanirratti hubanno osoo hin argatin hafu jechuudha. Dabalataanis beekumasa horachuu danda'anirtti, dandeettiiwwan barattoonni dagaagfachuu qabanirratti dhiibbaa qaba jechuudha.

Walumaagalatti qoratan deebii deebistootarraa odeeffannoo argateen yaadni deebistoota shananuu walfakkaataa ta'uu hubateerra. Kunis osoo hanqinni walsimannaa qabiyyee jiru addaan bahee fooyya'uu baatee, kaayyoo barbaaddame bira gahamuuf hanqinni muudachuu akka danda'ufi gahuumsaafi dandeettii barattootaarratti, hubannoo gahaa argachuurratti dhiibbaan kan jiru ta'uu isaa hubateerra.

4. 5. Cimina Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa (Instructional Materials) Kutaa Kurnaffaa Yeroo Kanatti Hojiira Oolaa Jiruu

Akkuma beekamuu wanti qabatamaan yeroo hundaa addunyaa nuti irratti argamnu kanarratti jiru wantoota lama jidduutti argamu. Isaanis: yaadota waliif faallaa ta'an jidduutti argaman jechuun ni danda'ama. wantoonni uumamaanis jiran ta'ee: namtolcheen yaadota kanneen ala ta'uu hin danda'an. Kun immoo yaaduma qabatamaan jiruudha. Kanaafuu meeshaaleen sirna barnootaa kunis qabatama kanaan alaa ta'uus baatuu, qopheessitoonni sirna barnoota qopheessan kunniin of eegannoofi xiyyeeffannoo guddaadhaan meeshaalee barnootaa kana qopheessanii jiru.

Haluma kanaan qorataan odeeffannoo xiinxala meeshaalee kanneen irraa, ragaa gaaffannoo barsiisotaafi ulaagalee hayyoota adda addaa irraa argatee bu'uura godhachuun haala ciminootafi hanqinoota meeshaalee kanneenii addaan baasee jira. Haala hanqinaalee mul'atanii akkumaa kanaan olitti tokko, tokko meeshaalee kanniin yoo qaacceeffaman gabatee boqonnaalee isaanii ibsu jalatti ibsamee jira. Gama biraatiin immoo ciminoota meeshaaleen kunniin qabanis xiinxalamee jira. Kunis odeeffannoo meeshaa funaansa ragaafi ulaagaalee filannoo meeshaa barnootaa hayyootaa bu'uura godhachuun kan xiinxalameedha. Haaluma kanaan akkaataa ciminni meeshaalee kanneenii yaadni hubatame hedduun isaanii akka kanaa gadiitti kan ibsamaniidha. Kunis:

- Akkataa marii itti hordofaniifi faayidaa afaanii tarreessuu, hiika jechootaa deebii sirrii ta'e kennuu, jechoota sirritti birsageessuu, sirna tuqaaleetti haalaan fayyadamuufi yaada rarra'ee hafe walqabannaa yaada eeganii barreessuu kan isaan dandeessisu ta'uu isaa.
- Jechootaaf hiika kallattii kennuu, jechoota maxxantoota qaban addaan baasuu, akkaataa jechoonni tishoo itti ijaaramu ibsuu, hennaawwan adda addaa hima keessaa galchuun barreessuu, latiifi gosoota latii addaan baasanii barreessuu kan isaan dandeessisu ta'uu isaa.
- Asoosama dubbisanii ergaa isaa qayyabachuu, hayyoota guddina Afaan Oromoof gumaacha guddaa godhan himuu, seenaa namoota Afaan Oromoof gumaacha guddaa buusan barreessuu, maqaafi gosoota maqaa addaan baasanii barreessuu kan barattoota dandeessisu ta'uu.

- Seenaa hidda dhaloota ofii tarreessuu, garaagarummaafi tokkummaa waan tokko walbira qabanii barreessuu, mata duree filachuun yaada tokko deeggaruu ykn mormuun yaada tokko mirkaneeffachuu kan isaan dandeesisuudha.
- Ibsa maqaafi gosoota isaa addaan baasanii barreessuu, gochimaafi gosoota isaa addaan baasuu, amaloota keeyyataa addaan baasanii barreessuu, hima sababaafi bu'aa, yaada haqaafi yaada dhuunfaa addaan baasuu danda'uu kan isaan dandeesisu ta'uu isaa.
- Walqabsiisotatti fayyadamuu danda'uu, caasaa himaa tarreessuu, gumee qopheessanii keeyyata barreessuu, keeyyata keessaa hima ijoo, hima callaafi golabaa baasanii agarsiisuu danda'uufi mammaksa naannoo isaan fidan barreessuufi mammaaksa barumsarratti dubbataman barreeffamaan walitti qabuufi dhiyeessuu danda'uu kan isan dandeesisu ta'uun hubatameera.
- Hiika jechamootaa haaluma galumsaatiin barreessuu asoosamaafi caacculee asoosamaa addaan baasanii barreessuu, malleen dubbii hima keessaa galchuun barreessuu danda'uu isaanii kan isaan dandeesisuu ta'uufi akkuma waliigalaatu meeshaaleen kun gama kannanan ciminaa walsimannaa qabaachuun dandeettiwwan afaanii kan gonfachiisu ta'uun hubatameera.
- Unkaa xalayaa addaan baasuu, xalayaa dhuunfaafi hojii barreessuu danda'uu, hubannoo barreeffama walbiirratti qaba wal jijjiiruu, wabiileerraa yaadannoo qabachuu danda'uufi jechoota waalta'aatti fayyadamuurratti meeshaaleen barnootaa Afaan Oromoo kutaa kurnaffaadhaa walsimannaan qabiyyee qaban cimaadha.

4.6 Hanqinoota Waliigalaa Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa. Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa.

Haala argannoo qorannoo kanaarraa hubatamutti, akka qorataan kun hubatetti dhimma walsimannaa qabiyyee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa xiyyeeffannoo barnootaa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ilaalchisee xiinxala sakatta'a dokimeentiifi barsiisota irraa odeeffannoowwan argamaniin hanqinooni muraasa ta'an akka jiran hubachun danda'amee jira. Isaanis:

- Waliin deemuu dhabuu hiikaa jechootaa jiraachuu.
- Gaaffilee kitaaba barataa keessatti dhiyaatanirratti deebiin qajeelcha barsiisaatiin kenname kan waliin hindeemne ta'uu
- Qabiyyeewwan hennaarratti fakkeenyonni kennaman kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti ibsame hiriyyummaa dhabuu.
- Dubbisni yeroo baayyee boqonnaa boqonnaan, jira jedhamee qajeelcha barsiisaa keessatti ibsamuun alatti, barreeffamaan wanti jiru kan hinmul'anne ta,uu
- Qabiyyeewwan silabasii keessatti Afoollifi Ogbarruwwan barreeffama kan hindhiyaane fi akkaataa kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa keessatti dhiyaateen ibsamuu dhabuu.
- .Barannoowwan shaakala dhaggeeffachuufi dubbachuuf dhiyaate, kan dhaggeeffachuufi barreessuu ta'ee aragamuun.
- Gaafiiwwan keessaa deebii qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan kitaaba barsiisaa keessatti dhiyaachuu dhabuufi kkf.yoota'n yaadan baayeen cuunfaa jalatti ibsamani jiru.

Boqonnaa shan : Guduunfaafi yaada furmaataa

5.1. Guduunfaa

Kaayyoon qorannoo kana haala walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnnaffaa xiinxaluu yoo ta'u hanqinoonni mul'atan yoo jiraatan yaada furmaataa eeruudha. Kana raawwachuufis qorannoon kun malleen qorannoo keessaa gosoota qorannoo addeessaa/ ibsaafi sakatta'aan akka gaggeeffamu ta'eera. Meeshaalee funaansa ragaalee qorannichaa keessatti dhimma itti bahame sakatta'iinsa meeshaalee barnootaa sadanii(silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) yoo ta,u dabalataanis ragaalee barsiisota Afaan Oromoo kutaa kudhan manneen barnoota sadarkaa 2^{ffaa} barsiisan irraa argaman adeemsa qorannoo akkamtaan qaaceffamanii ibsamanii jiru. Odeeffannoo argamanirratti hundaa'uun yaadolee argannoo hanqina walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen kessatti mul'atan cuunfamanii dhiyatani jiru. Akka bu'aan xiinxala meeshaalee kanneen irra argame mul'isutti hanqinnaaleen walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa sadan kanneen keessatti mul'atanii jiru. Haaluma kanaan akka qorataan argannoo odeeffannoo xiinxala ragaa meeshaalee sadan irraa argateefi ragaalee af-gaaffilee dhiyaatanirraatti hundaa'uudhaan deebii deebistootarraa argaterratti bu'uureeffachuun meeshaaleen kunniin cimina hedduus qabaatan hanqinaaleenis jirachuun mirkanaa'ee jira.Hanqinaaleen mul'atanirrattis yaada waliigalaatiin akka armaan gadiitti kaayee jira. Isaanis:hanqina walsimannaa hiika jechootaa jiraachuu, keessattuu silabasii keessatti walsimannaan jiraachuu dhabuu, hanqina qabiyyeewwan dhiyaataniif walsimsiisuun yaadannoofi ibsa dabalataa kennuu dhabuu, qabiyyeewwan tokko tokko keessatti fakkeenyaaf gaaffileen kitaaba barataa keessatti dhiyaataniifi deebiin qajeelcha barsiisaa keessatti deebiidhaan taa'e kan walhinsimne ta'uu, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti yaadannoon wa'ee latiirratti kenname walsimuu dhabuu, qabiyyeewwan walfakkatanirratti iradeddeebiin jiraachuu(gaaffileedhumtti deebii tokko qaban boqonaalee adda addaa keessatti irraa deddeebi'amuu), qabiyyee hennaawwanii keessatti gosti hennawwan dhiyataniifi fakkenyi kennameef kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate kan walhinsimne ta'uu, yaadannoon

dhamjecha hirkataa giddee qajeelcha barsiisaa keessatti kenname ifaa ta'ee fakeenyaan kan hin deeggaramneefi yaadaan walsimnee jiraachuu dhabuu, yaadinni garee jechootaarratti argamu kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti ibsame kan wal hin simne ta'uu, gaaffileen keessaa deebii qajeelcha barsiisaa keessatti boqonna boqonnaadhaan gara boqonaalee tokko tokko dhumaarratti dhiyaataan kitaaba barataa keessatti walsimanaadhaan argamuu dhabuun (kan dhiyaate ta'uu dhabuun), qabiyyeewwan gurguddaa keessaa kan akka ogbarruu (ogafaaniis ta'ee ogbarruun barreeffamaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti mata duree ijoo ta'anii dhiyaatan silabasii keessatti qabiyyeen kun ifatti kaayamuu dhabuu qorataan hubateera.

Walumaagalatti xiinxala walsimannaa qabaiyyee meshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa bara 2005 tti qophaa'anii hojii irratti yeroo kana argaman silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti madaallii godhameen rakkooleen gargaaraa akka mul'atan xiinxala taasifamerraa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu yaadoleen armaan olitti yaada guduunfaa jalatti eeraman kunniin fala argate taanaan hanqinnooni kunniin akka fooyya'an qorataan mirkaneeffateera. Kanumaan wajjin walqabatee hanqinoota mul'ataniif qaamni sababa ta'uu danada jeshamee qorattichaan hubatame, meeshaaleen sirna barnootaa kunniin yeroo itti qophaa'anitti, qopheessitoonni meeshaalee sirna barnootaa kanneen qopheessaniifi gulaaltonni meeshaalee kanneen gulaalan sirriitti of eeggannoo godhuu dhabuufi haalaan sakatta'anii gulaalliin barbaachisu gadi fageenyaa godhamuufi dhabuun sababa rakkoo kanaa ta'uu danda'a.

Dabalataanis akka hubannoo qorattichaatti haaluma sakatta'a dokimaniitiirra hanqinoota jiran xiinxalaa barruu meeshaalee kanneenii boqonnaa, boqonnaadhaan walcinaa qabuun sakatta'ee rakkoo jiru addaan bahee ibsametti, karaa meeshaa funaansa odeeffannoo afgaaffiitiin odeeffannoon barsiisota irraa argamanis, yaaduma sakatta'a dokimeentii irraa argame kan cimsu ta'eetti hubatame. Odeeffannoo keennitoonni kunniin gaaffilee dhiyaateef yaada isaanii muuxannoo qabaniin bilisaan ibsaniijiru. Odeeffataanis, odeeffannoo barsiisota kanniinirraa argate cuunfee haala walfakktina isaaniitiin qaaccessuun wanti hubate odeeffannoon argame kan saktta'a dokimeentiitiin kan walfakkatuu ta'uu isaa hubateera.

Haaluma kanaan, odeeffannoowwan argamanis darbee, darbee boqonnaalee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessatti, waliin deemuu hiika jechaarratti

hanqinni jiraachuu,gama shaakaloota dandeettiwwan afaanirratis, yaadni akka shaakalamu barbaadameefi yaadni mata dureen dhiyaatee argamuu kan waliin hin deemne ta'uufi gaaffileen kitaaba barataa keessatiif darbe darbee, deebiin qajeelcha barsiisaatiin kennamee kan waliin hin deemne ta.uu haala odeefaannoo funaanameen hubatameera.

5.2. Yaada Furmaata

Qorannoo hanga ammaatti gaggeeffame keessatti xiinxalli walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa, barnoota Afaan Oroomoo kutaa kurnaffaadhaaf qophaa'an irratti rakkoolee mul'atan adeemsa qorannichaa keessatti hubatamanii jiru. Kutaa kana jalatti immoo, yaadollee argannoo cuunfaafi goolabaa keessatti ibsamanirratti hundaa'uun yaadolee furmaataa kanneen xiinxala meeshaalee barnootaa kanneen irratti godhametuu dhiyaate. Qorataan qorannoo kanaa hanga hubatetti yaadolee furmaataatti jedhee kan itti amane akka itti aanutti kan eeraman kanneeniidha.

- Silabasii keessatti kanneen akka dandeettiiwwan afaanii dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu akkuma kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti walsimanaadhaan dhiyaatetti silabasii keessattis qindoominaan dhiyachuun barbaachisaadha. Kanuma faanaas ogbarruun(literature) ogafaanis ta'ee ogbarruun barreeffamaa, akka qabiyyee of danda'ee dhaabbate tokkootti akkuma kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatetti qaama qabiyyee silabasicha keessatti osoo hindagatamin walsimannaan argamuu qaba. Kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hanqinni walsimannaa dhabuu hiikaaa jechootaa sirra'uudhaan dhiyaachuu qaba gama biraatinis barannoowwan tokko tokko jalatti, kanneen akka malleen dubbii, ciigoo, ogbarruu barreeffamaafi caacculee asoosamaa fa'arratti ibsi gabaabaan fakkeenyootaan deeggaramee dhiyachuu qaba.
- Akkasumas meeshaalee barnoota kana keessatti qabiyyeewwan walfakkaatan kanneen akka "Afoola Oromoo" jedhuu boqonnaalee adda addaa keessatti fafaca'amanii dhiyaatan naannawa tokkotti dhufanii osoo waljalatti hammatamnii dhiyaatanii hubannoo barataatiif mijaawaa ta'a
- Haaluma walfakkaatunis akkuma yaada cuunfaa jalatti ibsameetti Irra deddeebiin gaaffilee walfakkatanii kanneen yaaduma walfakkatan dabarsan sirraa'anii dhiyaachuu, jechoonni haaraan barattoota sadarkaa kutaa kanaa wajjin walgitu yeroo yeroon fooyya'anii meeshaalee barnootaa kana keessatti dabalamuu barbaachisaadha.
- Hennaawwan Afaan Oromoo ilaalchisee akaakuun hennafi ibsoonni fakkeenyaan deegarame kennamee walsimannaadhaan kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa

keessatti dhiyaachuu qaba. Yaanni fufiifi latii barnoota afaan Oromooratti jiru yaadannoon kitaaba barataas ta'ee qajeelcha barsiisaa keessaatti dhiyaate walsimanaan qindaa'ee dhiyaachuun barbaachisaadha.

- Haaluma walfakkaatuunis gaaffiiwwan keessaa deebii qajeelcha barsiisaa keessatti boqonnaa, boqonnaadhaan dhumaarraatti dhiyaataan kitaaba barataa keessatis haaluma qajeelcha keessatti taa'aniin walsimannaan osoo dhiyaatanii hubannoo waliigalaa barattootaaf baayyee mijaa, adha.
- Akkuma waliigalaattuu dubbisoonni yeroo baayyee qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyee kitaabicha jalatti jira jedhamanii ibsaman kana hin dhiyaanee jiru waan ta'eef sirreeffamni godhamuutuu eeggama. Dabalataanis dubbisa :xalayaa''jedhu wajjin walqabatee osoo meeshaaleen qunnamtii odeeffannoo walfakkataan dabarsuu danda'an kan akka faaksiifi ICT yaada jedhu waliin walunatee dubbisichi osoo qophaa'ee meeshaalee qunnamtii hammayyaas ta'ee kanneen dura jiranis xiinxauun hubannoo gabbiffachuudhaaf tumsa qabaachuusaa xiinxalameera. Walumaagalatti meeshaaleen barnootaa kanneen keessaa silabasiin isa bu'uura waan ta'eef yaadoleen gurguddaan qabiyyee afaanii jalatti bal'inaan dhiyataniifi ibsaman kanneen akka dandeettiwwan (dhaggeeffachuu, duubbachuu, dubbisuu, barreessuu, hiika jechootaafi caaslugaa) fi ogbarruu (ogafaanfi ogbarruu barreeffamaa) kunniin irraa jalummaa isaanii eeggatanii silabasicha keessatti akka mata duree of danda'anii dhaabbatanii tokkootti walsimannaan meeshaalee hafan lamaan wajjin qindoominaan dhiyaachuu qaba kan jedhu amantaa qaba.
- Yaadoleen furmaataa dhiyaatan kunneenis, Qaama adda dureen silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa sirna barnootaaf qopheessanii dhiyeessan (qopheessitoota meeshaalee barnootaa kanneenii) fi barsiisotaafi barattoota meeshaalee kanneenitti kallatumaan dhimma bahaniif dhaamsa ni ta'a jedhamee qorattichaan amanameera. Kinis qopheessitoonni kitaaba barnootaa haala walsimannaa qabiyye barnootaa walunachiisuun dhiyeessuurratti xiinxala gadi fageenyaa taasisuu, gulaaltonni meeshaalee kanneen xiyyeeffannoo guddaa gochuun ciminaan sakatta'uun rakkoofi hanqina jiru yerootti furuu danda'uu irraa eegama.
- Karaa biraatiin barsiisaanis yeroo baayye qajeelcha barsiisaa irratti hundaa'uun haaluma kaayyoo taa'een meeshaalee kanneen walbira ilaaluun hojii baruu barsiisuu

gaggeessuun nibarbaachisa. Fakkeenyaaf rakkoo silabasiifi kitaba barataa keessatti mul'atu fooyyeessuf qajeelchaa barsiisaa waliin ilaaluun deeggarsa guddaa qaba. Kanaafuu qajeelchi barsiisaa gargaaraa barsiisaa ta'uun qaama dhiyootti argamu jechuun nidanda'ama. Haata'u malee qajeelchi barsiisaatis hanqina walsimannaa qabiyyee akkasuma walfaanaa qabu taanaan yaadni barsiisaan barataa barsiisuufi wanti baratamu dogoggora ta'ee hanqina hubannoo uumuu isaa hin hafu waan ta'eef ofeegannoon walsimannaan qabiyyee meeshaalee kanneen keessatti haalaan gaggeeffamuu qaba. Kanaafuu qopheessitoonni meeshaa barnootaa kanneenii, dhimmaa walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa kanaarratti xiinxala gadifageenyaa gochuu akka qabantuu eerama. Akkasumas rakkoo meeshaalee barnootaa kanneen keessatti mul'atan kanaaf furmaata eeramerratti hundaa'uudhaan qorannoon mirkaneessuun fooyya'iinsa godhuun akka qabaatu eerama. Bu'uuruma kanaan qorqataan kun xiinxala qabiyyee dhiyaatan irratti hundaa'uun dhimma walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa, silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan xiinxaluun hanqinoota mul'atan adda baasee kan furmaata jedhe eeree jira.

Wabiilee

Abarraa Nafaafi kaawwan. (1999). *Wiirtuu Jildii-8, Barruulee Qormaata Waaltina Afaan*

Oromoo Biiroo Aadaafi Turuzimii Oromiyaa,Finfinnee.

Adaanee Dinqisiisaa. (2013), *Walsimannaa Itti Fayyadamina Sagantaa Barnootaa Afaan*

Oromoo Kitaaba Barnoota Afaanoromoo Kutaa 8^{ffaa} Xiyyeeffannoo Manneen

Barnoota Walmaraafi Bulcuinsa Magaalaa Hoolataa: Yuunivarsiitii Addis Ababaa:
Finfinnee, (Kan Hin Maxxanfanne,)

Addunyaa Barkkeessaa. (2011). *Akkamtaa*, Yaadrimee Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo

Keessatti, Finfinnee: Efficiency printing press.

_____. (2011), *Sanyii*: Jechaafi Caasaa isaa Finfinnee Efficiency printing press.

_____. (2014), *Semmoo*: Bu’uura barnootaa Afaaniifi Afoola Oromoo,Oromiyaa,

Finfinnee: Far Easte Trading PTC.

Allen, U.F, (1983) *Techniques in Teaching Vocabulary*, Hong Kong:Oxford university

Perss,Inc.

Allwright. R.L (1990), *What do we want teaching materials for currents in language*

teaching , Oxford: :Oxford University Press.

Asafaa Tafarraa .(2009). *Eela*: Seenaa Ogumaa Oromoo, Far East trading p/c

Beekaan Gulummaa. (2015). *Tuujuba*: Saayinsii Dandeetiiwwan Afaanii, finfinnee

Oromiyaa.

Cilrk,J.I.(1987).*Curriculum Renewal in school Foreign language Learning*,Oxford:Oxford

University Press.

Cohen .(1994). *Research methods in Education*, 4th ed. London: Routledge.

- Cook. G.(2003). *Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University press.
- Cunningsworth.A.(1995). *Choosing your Course Books*, London:Heinemann.
- Dastaa Dassaalany,(2002). *Bu'uuraalee Qorannoo*, Finfinnee dhaabbata maxxansaa.
- _____.(2013). *Bu'uura Qorannoo*, Far East Trading Plc.
- Ellis,R.2003,*Task based Language and teaching*. Oxford:Oxford University press.
- Garee Qormaata Afaan Oromoo. (2005). *Wiirtuu Jildii -10*, Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo, Biiroo Aadaafi Turuzimii Oromiyaa, Finfinnee.
- Gurmeessa Tujubaa.(2015), *Qaacceesa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaafi Kitaabilee Wabii*: Finiffinnee yunivarsiitii Addis Ababaa. (waraqaa qorannoo digirii 2^{ffaa} kan Hin maxxanfamin)
- Heinich.R. (1989). *Instructional media*, New York:Macmillan publishing company.
- Jonson, R.K (1989).*The second Language curriculum*. Newyork: Cambridge University press.
- Kabbadaa Nagaraa. (2015). *Qaaccessa Dhiyaannaa Xinjecha Kitaabilee Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa Kudha-Tokkoofi Kudha-Lamaa*: Yuunivarsiitii Addis Ababaa, Finfinnee, (Kan Hin Maxxanfamne,)
- Kumar . R.(1999). *Research methodology:Astep-by step guide for beginner*, London: Sage, Publications.
- Little wood. (1981). *Communicative Language Teaching*, Cambridge University press.
- Loyons, J. (1981). *Language and Lingustic. An introduction*, Cambridge:Cambridge university press.

Markee. N. (1997). *Manging curriculur innovation*, New York: Cambridge University press.

Mccarthy. M. (1991). *Discourse analysis for Language teachers*, Cambiridge university press.

Mc. Donough. J. and.Shaw. (1993), *Materials ana Methods in engilish language teaching*,Oxford, Black well pubilishers ltd.

Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Kattaa: Ogummaa bareessuu* , Finfinnee.

Misgaanuu Gulummaa .(2011). *Sanyii: Ogummaa dubbisuu*, Subi printing press, Finfinnee.

Ministry of Education (2010). *Curriculum Frame Work For Ethiopian Education (Kg-Grade-12)*.

Ministeera Barnootaa. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa kutaa 10'*

Federaala Riippaabiliika Dimokiraatawaa Itoophaatti, MK publishers Ltd. Kampala

Ministeera Barnootaa. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa Kutaa 10'*

Federaala Riippaabiliika Dimokiraatawaa Itoophaatti, MK publishers Ltd. Kampala

MulugeetaaTendaa (2012), *qaacceessa dhiyaanna Qabiyyee Jechaafi Himoota Kitaaba*

Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa kurnaaffaa keessatti. Fininnee,Yunivarsiitii Addis

Ababaa (waraqaa qorannoo digirii 2^{ffaa} kan hin maxxanfamin)

Nat.B. (2005), *Applied Linguistics*, Oxford:Oxford university press.

. NEK-International Consultancy. (1999), *Teachers Educaton Handbook*: Institute For Curriculum Devlopment and Research, Minstry of Education: Addis Ababa

Nunan.D.(1988). *Syllabus Design*. Oxford: Oxford University Press

- _____(1992). *Research Methods in Language teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- _____(2004). *Task-Based Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Qajeelcha Qophii qo'annaafi Qorannaa Sirna Barnoota (B.B.O). (1995) *Silabasii Barnoota Afaan Oromoo: Oromiyaa , Finfinnee*.
- Richardas.J.C (2001).*Curriculum development in Language Teaching*.Cambridge: Cambridge University Press
- Richards. J and Renandya. W. (2002), *Methodology in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University press.
- Richardas. J. C. and Rodgers. T.(1986).*Approaches and methods in language teaching*, Cambridge: Cambridge University Press
- Richardas. J. C. and Rodgers T. (2001).*Approaches and methods in language (3rd ed.)*, Cambridge: Cambridge University press
- Rogers. T. (1989). *Syllabus design, curriculum Development and policy determination*. In. R. k. Jonson(ed) *The second Language curriculum*. Newyork: Cambridge university press.
- Seif, E. (1998). *Criteria for Selecting Understanding Based Curriculum Materials*.
- Tyler. R. (1949). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*.Chicago: Univerity of Chicago press.
- Tyler. R. (1949). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*, New York Harcourt

Brace.

Walkin. L.(1982), *Instructional Techniques and practice Cheltenham*:Stanley Thome's
publisher Ltd.

Wiirtuu Qo'annaafi Qorannoo Afaanota Itoophiyaa. (1999). *Galmee jechoota Afaan
Oromoo*:Yunbarsiitii Finfinnee, Finfinnee.

Wilkins. D .(1976). *National syllabuses*, London: Oxford university press.

Yalden .J.(1983). *The communicative Syllabus :Evaluation,Design and Implementation*,
Oxford pergamon.

_____(1987). *Principles of course Design for Language Teaching*,Cambridge: Cambridge
University Press

Dabaleewwan

Dabalee ‘A’

Af-Gaaffii Barsiisota Barnoota Afaan Oromoo Barsiisaniif Dhiyaatu.

Yuunvarsitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa Barsiisaniin kan deebi’u.

Kaayyoon af-gaaffii kana ciminaafi hanqinaalee walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessatti mul’atu adda baasuun eeruu ta’a. Waan kana ta’eef odeeffannon dhugaa ati naaf kennitu, bu’aa qorannoo kana ni murteessa. Kanaaf af-gaaffii siif dhiyaate kana bilisafi ifa ta’uun akka naaf deebistu kabajaan sigaadha. Odeeffannoo sirraa argadhu iccitiin kan qabamu, akkasumas hojii qorannoo kana qofaaf kan oolu ta’uusaa siif mirkaneessa.

Kutaa tokko: Qajeelfama waliigalaa

- 1 maqaa mana barumsaa-----
- 2 saala-----
- 3 umrii-----
- 4 Sadarkaa barnootaa -----
- 5 Barnoota ittiin leejj’an, meejarii-----, maanarii-----
- 6 Muuxannoo barsiisummaa waggaa-----

Kutaa lammaffaa: gaaffilee af-gaaffiif dhiyaachuuf qophaa’an.

1 Qophii meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa yeroo kanatti itti fayyadamaa jirrurratti haalli iitti walsimannaan qabiyyee qindaa’ee jiru maal fakkaata? Walsimannaan qabiyyee barnoota sadarkaa kanatti meeshaaleen kuniin walfaanaa qaban akkamiin ilaalta?

2 Haala qophii siilabasii barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessatti garagarummaafi walsimanna qabiyyee kitaaba barataa faanaa qabu ni mul’ataa? Ni mul’ata taanaan bal’inaan kan mul’atu beekumsa afaanichaarratti moo dandeettii (ogummawwan) afaanichaarrattii? Maal xiinxalte? Cimina jiru hoo akkamiin hubatte?

- 3 Garaagarummaafi walsimannaan qabiyyee gama kitaba barataafi qajeelcha barsiitiin mul'atu maal fa'arratti? Gilgaalonni biyyeewwan adda addaa shaakalchiisan meeshaalee kanneen keessatti haala akamiin wal-simannaan qindaa'anii argamuu?
4. Garaagarummaan walsimannaa qabiyyee karaa qajeelacha barsiisaafi meeshalee barnoota Afaan Oromoo kaawwan keessatti mul'atu hoo jiraa? Yoo jiraate maal fa'irratti?
- 5 Hanqinoonni gama walsimannaa qabyeetiin meeshaalee barnootaa kanneen keessatti mul'atan osoo xiinxalamanii eeramuu baatanii rakkoon dhufu maal ta'a jettee yaadda?

Dabalee ‘B’

Madaallii meeshaalee sirna barnootaa(silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisa kutaa10^{ffaa}) ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Elliott Seif(1998) irratti hundaa’uun Xiinxaluun bu’aa mul’ate.

Haala qindoomina qabiyyee kitaabilee barnoota kutaa 10^{ffaa} sadarkeessuudhaan yoo madaalamu iskeelii hubannoo argachuun irratti xiyyeeffate fayyadamuun si’a safaramu meeshaa barnootaa kana hubachuurratti akkasumas ulaagalee filannoo meeshaalee barnootaa guuturratti sadarkaansaa.

1-baayyisee ol’aanaadha.

2- baayyee ol’aanaadha.

3- ol’aanaadha.

4- fooyyeedha.

5-gadi aanaadha. Iskeelii jedhuun ulaagaalee kennamerratti madaallii dhiyaate.

Ulaagaa1^{ffaa}–Meeshaaleen yaaddan gurguddoofi gaaffilee barbaachisoo ta’an irratti xiyyeeffatuu?

Ulaagaa 2^{ffaa}-Meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu, ibsuufi dandeettii ol’aanaa akka fayyadaman godhuu?

Ulaagaa 3^{ffaa}–Meeshaaleen gama aadaafi ga’umsaatiiniis bu’uura madaallii seera qabeessaafi wantoota gara garaa madaaluu danda’an hammatanii jiruu?

Ulaagaa 4^{ffaa} -Meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatama qabaniifi nama hawwataa hammatanii jiruu?

Ulaagaa 5^{ffaa}–Meeshaaleen yaaddan gurguddoo itti fufiinsaan irra deddeebi’anii ilaaluu?

Ulaagaa 6^{ffaa}–Meeshaaleen mala dagaagina barachuu barattootaa kan sirriin calaqnisiisuu?

Ulaagaa 7^{ffaa}-Meeshaaleen dandeettii gargaaraa, fedhii waa beekuufi hubachuu akkasumas fedhii barattootaa kan biroo keessummeessuu?

Ulaagaa 8^{ffaa}–Meeshaaleen sirna barnoota kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofarratti
 kan hundaa’ee moo meeshaalee gargaaraa baayee’ee hammateera. Barachuu
 teeknoolojiin deeggarama dabalatee?

Ulaagaa 9^{ffaa}-Meeshaaleen beekumsa walsimate, dandeettiiwwan walgiteefi odeeffannoo
 gadi fageenya qabu kan beekumsa dabalataa barattoota horachiisuudhaa?

Ulaagaa 10^{ffaa}-Meeshaaleefi qajeelffamoonna sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan
 qinda’aniifi barsiisonni Itti fayyadamuuf salphaadhaa?

Ulaagaa 11^{ffaa}-Meeshaaleen muuxxannoowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee
 qaama muuxxannoo barbaachuutii?

Waraqaa Mirkaneeffannaa

A / Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaf hin dhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabilee qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkanneessa.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____